کلیاتِ شبلی

فارسی

یعنی

مجموعۂ قصائد و غزلیات و مثنویات و قطعات و رباعیات

مولانا شبلیؒ کہ

پیشتر اجزائش متفرقاً بنام دیوانِ شبلی و دستۂ گل و بوئے گل و برگ گل

شائع شدہ بود، حالا بہ یک مجموعۂ مکمل

فراہم آوردہ شدہ است،

باہتمام مولوی مسعود علی ندوی

در مطبع معارف چاپ شد

فہرست کلیات شبلی

بسم اللہ الرحمن الرحیم

قصیدہ عیدیہ

کہ در دیس از شرح دادن گرمی ہنگامۂ عید۔ نخستی از بہرے کار اسلامیان نمودہ آمد۔

سنہ ۱۸۸۳ء

روز عیدست و دگر کار جہان گشت بساز | باز شد بر رخ گیتی در امید فراز
دست بیداد فلک آن ہمہ کوتاہ شدہ است | کہ دگر فتنہ نیارد کہ کند پاے دراز
خلق را باز لب از خندہ فراہم آید | چون گل تازہ کہ غنچہ اش نتوان کردن باز
سخن از مے چہ کنی بادہ چہ خواہی امروز | نشہ عیشش ندارد بمے و بادہ نیاز
خواجہ از خانہ برون آے کہ عیدی دارد | این ہمہ گرمی ہنگامہ و این زینت و ساز
مردمان بین کہ ز ہر ناحیہ گرد آمدہ اند | ہر یکے در ہنر خویش ز دیگر ممتاز
ہمہ در راہ طلب گرم نفس چون خورشید | عیدگہ کعبہ و مستان دو دشت نوردان حجاز
مردمان بسکہ ز ہر گوشہ فراز آمدہ اند | ہمہ از تنگی جا بار رسنے یا بہ نماز

خود همان جمع که میداشت بهم تیغ و قلم — خود همان قوم که بوده است بهر پایه فراز
آنکه در انجمن فضل نمیداشت همال — آنکه در بزمگه دهر نبودش انباز
آنکه جان در تن افسرده معنی بدمید — آنکه برداشته قفل از در گنجینه راز
هیئت و هندسه را پایه ازو گشت بلند — منطق و فلسفه را داده هم او زیب و طراز
نظم او بنگر و آنگه سخن از سحر مگوی — نثر او بین و دگر قصه نخوان از اعجاز
یاد آن رونق بازار هنر در بغداد — یاد آن گرمی هنگامه فن در شیراز
قرطبه آنکه از کسب هنر کرد فرنگ — وان سکندر که اطالیه باو داشت نیاز
خود همان جمع که افراخت بیوق علم — آنکه بر اوج فلک سود کلاه گوشه ناز
آنکه پامال خرامش چه خراسان و چه پارس — آنکه تاراج نگاهش چه عراق و چه حجاز
آنکه دیلم به جبین داغ سجودش برداشت — آنکه سلجوق بخاک در او کرد نماز
روم را لرزه بر اندام ز بانگ غضبش — هند را غلغله مقدم او زهره گداز
فتح را از پی طاعت خم تیغش محراب — بخت را مهر پرستش در او کعبه راز
تیغ او بود که تاج از سر قیصر بربود — تیغ او بود که شد با دل کسری همراز
اینک آن قوم بحالیست که نتوان گفتن — خود ببین تا بچه انجام رسید آن آغاز
دست هر یک شکن از دامن مطلب کوتاه — هر یکی را به غم و غصه زبان گشته دراز
همه را از ستم حادثه خون گشته جگر — همه را شیوه بیچارگی و عجز و نیاز
غم بدان مایه که هرگز نتوان دید تهی — دیده از اشک و دل از غصه بجانها گداز

بزم ما را چه قدر پایه بلند است امروز
بسکه والاگهران اند درو جلوه طراز

در صف صدر جوان حوصله پیرے بنگر
رهبر قافلهٔ ما به نشیب و به فراز

وان گرانمایه بزرگان که ز بیتابی شوق
در نوشتند بپاے طلب این راه دراز

همه خوشخوے و همایون نفس و پاک نهاد
همه دانش طلب و دین ور و نکته نواز

گر حدیث از شرف نسبت ایشان گذرد
انجمن را بتوان گفت که بر خویشتن ناز

فرّهٔ بزم نگر گرمی هنگامه ببین
ور بپرسی که چرا اینهمه زیب است و طراز

باز گفتے به سخن پیچیم و در ذوق سخن
ندهیم پاسخ و افسانه ز سر گیرم باز

انتظار تو و شوق تو چو از حد گذرد
لاجرم پرده کشایم ز رخ شاهد راز

تهنیت گویم و از جا روم از جوش طرب
مژده بر مژده رسانم که بصد زینت و ساز

با همه فرّه و فر با همه تمکین و شکوه
چارمین **مجلس تعلیم** نهادند آغاز

هی چه آغاز که پیرایهٔ ایام است این
هی چه آغاز که طغراے صد انجام است این

هان بیا عرصهٔ شوق و تمنا بنگر
هان بدریوزهٔ فیض آمده دنیا بنگر

انچه از گرمی هنگامه و انبوه نیاز
هیچ جاے نتوان یافت بهر جا بنگر

گوشها محو نواهاے دل آویز ببین
دیدها را همه حیران تماشا بنگر

آن گرانمایه بزرگان که بدانش مثل اند
همه را جاے درین بزم دل آرا بنگر

درخشان می طلبی بهر شناسا بودن
فرّهٔ تابش اقبال به سیما بنگر

نالہ بخواست برآید ز دلِ خستۂ ما | شیشہ را ہست بہنگامِ شکستن آواز

ہی چہ سازیم و خود از دست کہ فریاد کنیم | کین جفاہا ہمہ از ماست بما آمدہ باز

ہرچہ بر ماست ہم از دستِ سیہ کاری ماست | گلہ نیست ز بخت و فلکِ عربدہ ساز

زہرہ کیست کہ این قصۂ غم گوش کند | داستانیست جگر خون کن و اندیشہ گداز

گر درین نظم نگنجد قلم از پویہ بماند | بال در بر ریخت اگر مرغِ سخن در پرواز

عذر من ہست کہ محال است بیک نغمہ سرود | داستانِ غم و افسانۂ محمود و ایاز

شرحِ این حادثہ از شبلیِ دلخستہ مخواہ | شب بود کوتہ و افسانہ دراز است و دراز

ترکیب بند

کہ در چارمین بزم تعلیم منعقدہ مقام علیگڈھ مورخہ دسمبر ۱۸۹۰ء انشا نمودہ آمد

چیره تمی برد اینک کہ بدین زینت و ساز | چیست کین بزم بآئین دگر بست طراز

جلوہ گاہیست ہمانا ہمہ رنگ و ہمہ بوی | بزمگاہیست ہمانا ہمہ برگ و ہمہ ساز

مژدہ بادا اہلِ نظر را کہ تماشا مفت است | شاہدِ بزم دگر چہرہ برافروخت بناز

بسکہ شورِ طرب از خاک بگردون برشد | باز این گنبدِ فیروزہ پرست آید آواز

ہان نہ آئین ادب آنکہ سر تا سرِ بزم | پردۂ دین بود فرشِ بہ پہنا و دراز

تا چه سود است که در عشرهٔ سالی دو سه روز   مصرعی چند بیا فند و بخوانند از بر

هم زهر ناحیهٔ دیده وران جمع آیند   وانگه آن دفتر پارینه گشایند از سر

آن یکے گرم ز جا خیزد و استد بر پاے   رو به بزم آرد و بحثی نهد اندر محضر

هم بر آن حرف دلاویز ز برهان و حجج   گوید آن گونه که رسم است در آیین هنر

حاضران جمله به تسلیم و به انکار آیند   خودگمان برده که از پی بودش نفع و ضرر

پس فراوان سخن از گفته و ناگفته رود   تا بجای که خود آن حرف شود یک دفتر

دو سه بحثے که گزینند بپایان سخن   جمله دارند قبولش که ازین نیست مفر

بعد ازان کاین همه هنگامه نشینند از پاے   بزم برهم شود و خلق شود راه سپر

آن سخنها همه افسانهٔ و افسون گردد   آن بناها همه یک بار شود زیر و زبر

دل ز اندیشه تهی گردد و یاران عزیز   مست خسپند بغفلت کده تا سال دگر

خود همین ست گر آیین طلبگاری ما
ولے بر باد برین هرزه زبان کاری ما

چند سال ست که یک کس ز عزیزان دیار   می ندانست که چون میگذرد لیل و نهار

تا چه نیرنگ همے آورد از پردهٔ سپهر   تا چه در باخت ز بازی فلک عربده کار

از غلط کاری ما بر سرِ اسلام چه رفت   تا چه بودیم و چه هستیم و چه داریم شعار

غافل از کار و هم از فتنه گریهای فلک   فارغ از خویش و هم از خستگیِ خویش و تبار

همه را بادهٔ دوشینه فرو برده بخواب   همه را مستی پیشینه در افزوده خمار

نگہ از مہر سوے حالی آزادہ فگن
وان نذیر احمد طوطی شکر خا بنگر

آن یکے را بلب آن نغمۂ جانسوز ببین
وان دگر را بکف آن دفتر انشا بنگر

پس ازان پایہ فرود آئی و بہ پایین بساط
شبلی دل زدہ را زمزمہ پیرا بنگر

نالۂ چند کہ ریزد ز لبش باز شنو
پس ز جا رفتن دلہاے شکیبا بنگر

تا بسنجی کہ فغانش نبود بے چیزے
انچہ بر ما رود از چرخ ستمزا بنگر

ہرچہ از شوکت اسلام شنیدی زین پیش
اینک آن زمزمہ را مایۂ سودا بنگر

اینک آن دفتر اقبال پراگندہ ببین
اینک آن نسخۂ اسلام مجزا بنگر

دودمان ہا ہمہ سرگشتہ و حیران دریاب
خان و مانہا ہمہ در رفتہ بہ یغما بنگر

آن جگر دوز فغان سنجی احباب شنو
وان دل آشوب شکرخندۂ اعدا بنگر

بگذر از کجروی چرخ و نگونساری بخت
انچہ بر ما رود از جور ہم از ما بنگر

چند با بخت و فلک ـ دست و گریبان باشیم
صرفہ آنست کہ از کردہ پشیمان باشیم

روزگاریست کہ سرگشتۂ سعییم مگر
نخل اندیشۂ ما ہیچ نیاورد ثمر

ہرچہ گفتیم و شنیدیم بجاے نرسید
گرچہ ـ صد بار بگفتیم و بگوییم دگر

ہیچ از ناوک تدبیر نیامد بنشان
ہمہ بگذار ـ ہمین کانگرس را بنگر

چار سال است کزین جادہ نوردیم و ہنوز
حاصل ما بنود زان ہمہ جز بوک و مگر

تا چہ سود است کہ در بزم بہنجار سخن
نغمۂ چند سرایند بآہنگ اثر

تیز تر میرود در راه صبا سا سے دمی
حضرت خواجہ امین او صلنی اللہ بہ
بہ نیاز آئے و زمین بوس و بہ جبہ بخاک
پس زمین عرض سلامی کن و آنگاہ بگوی
کہ تو رخصت شدہ چون دل بنہادم بسفر
با صد اندیشہ بگاڑیکہ نشستم ناچار
گہ غم اینکہ ہنوزم اثری ہست ز ضعف
گہ غم اینکہ رہِ دور و دراز آمد و من
گہ غم اینکہ چو از قافلہ دور افتادم
با صد اندیشہ غرض دل بنہادم بسفر
لطف حق بین کہ بیک چشم زدن باز دو تن
ہمرہِ من بنشستند بگاڑیکہ دو کس
مصطفےٰ احمد زان ہر دو یکے بود بنام
در میان گرچہ نبد سابقۂ معرفتے
آشنایانہ بمن روے بیاورد و بگفت
از کجا میرسی و عزم کجا میداری
گفتم آہنگ دکن دارم و بس دلتنگم

تا بجائے کہ رسی در حرم آن درگاہ
صاحب لطف و کرم صیرفی اللہ فداہ
ہم دعا گوے و ہم آئین ادب دارگاہ
ہر چہ پیش آمدم از واقعہ در عرضہ راہ
تا چہ گویم کہ چسان گشت مرا حال تباہ
دل حریفِ غم و لب ہمنفسِ نالہ و آہ
آن مبادا کہ تپیم باز بگیرد ناگاہ
از قضا حادثہ کے نیز ندارم ہمراہ
تا چہ حاصل بُوَدم زین سفر طاقت کاہ
بزبان بود کہ لا قوۃ الا باللہ
زان ہمہ غصہ وا اندوہ مرا بارا لہ
کہ من از حالتِ شان ہیچ نبودم آگاہ
کہ ز اعیان او وہ منفرد ست از اشباہ
از عزیزانش یکے کرد ز نامم آگاہ
دیر گاہ ہست کہ مشتاق تو بودم واللہ
وین چہ حالست کہ رنگ رخ تو ہست چو کاہ
کہ جدا ماندہ ام از نقا فلہ با حال تباہ

ماہمان مست بخواب اندر و نیرنگ سپہر
فتنہ ہا ریخت نہ چندانکہ توان کرد شمار

سختی دہر چو از حوصلۂ صبر گذشت
بگرفتیم سر از خواب سراسیمہ و زار

لب پر از مویہ کہ آہ این چہ جفا رفت بما
دل پر از اندیشہ کہ ہی تا چہ بود چارۂ کار

ہر یکے گرم براہ طلب افتاد چنان
کہ در آن پویہ ندانستی روز از شب تار

گرچہ راندند درین رہ بہ نشیب و بفراز
پابپا گرچہ بسر درین مرحلہ ماندہ از رفتار

ہم ز بے راہ روی بود کہ باین تگ و پوے
خود بسر منزل مقصود نیفتاد گذار

از تبہ کاری و بربادی ما ہیچ مگو ست
ما ہمانیم و ہمان برہمی شہر و دیار

پستی بخت ۔ ہم امروز چنان ست کہ دی
حالت جملہ ہم امسال ہمان است کہ پار

داورا ایکہ جہاندار و جہان بخش توئی
بندگان تو دریغ است کہ باشند نزار

مپسند اینکہ نشینند باین روز سیاہ
خاک بوسان سر کوئے رسول مختار

داورا ہان مپسند اینکہ درین کدہ باشیم
ما کہ از حلقہ بگوشان محمد باشیم

نامہ

بنام خواجہ امین الدین صاحب لکھنوی

متضمن

حالات سفر از لکھنؤ تا حیدرآباد

سنہ ۱۸۹۱ء

مرحبا قاصد فرخندہ بنہ گام براہ
کہ ترا فضل خدا باد بہر حال پناہ

ترکیب بند

کہ بندوۃ العلماے لکھنؤ خواندہ شد

۱۹۰۷ء

اے کہ نیرنگِ سراپردۂ عالم دیدی
جاہِ کیخسرو و فرِّ حشمِ جم دیدی

گونہ گون بازی گردون بہ نگہ آوردی
پیکر آرائی این برشدہ طارم دیدی

مسند آرائی جم را بہ نظر آوردی
تاج سلجوق و خم طرّۂ دیلم دیدی

داستانہاے جہانگیری خسرو خواندی
زور بازوے کمند افگن رستم دیدی

فرّ افسر و دیہیم تماشا کردی
سر بر افراختن رایت و پرچم دیدی

ہم جہانگیری نیرم و دستان بشنیدی
ہم طرازندگی خامہ و خاتم دیدی

الغرض ہرچہ جہان را سر و سامان باشد
ہمہ را دیدی و خود گیر کہ بیہم دیدی

خود گرفتیم کہ در جلوہ گہ دولت و جاہ
آنچہ ہرگز نتوان دید، تو آن ہم دیدی

لیک بالاتر ازین جملہ جہانے دگرست
کہ درو کالبدے دیگر و جانے دگرست

عالمے ہست کہ آنجا سخن از جان باشد
عالمے ہست کہ دردش ہمہ درمان باشد

نوز نیتی که پناهم بود از رنج سفر ‏— نزانیسی که با و حرف زنم گاه بگاه

چون حدیث من و حیرانی من باز شنید ‏— گفت لا حول و لا قوة الا بالله

گرچه بر سادگیم خنده ز دل خواست همی ‏— لیک رحم آمدش و گفت ازین غصه مکاه

دل قوی دار که یار تو ام و در همه حال ‏— هرگز از خدمت تو دست ندارم کوتاه

زین سخن خاطرم آسوده و قوی دل گشتم ‏— هم درین فرصت کالسکه بیفتاد براه

اول آهسته همی راند و چو پاسی بگذشت ‏— کانپور آمد و افزود بسرعت ناگاه

چون به بهوپال رسیدم ز کسان پرسیدم ‏— هیچ دانید کزین راه گذشتست آن شاه

سید آن قافله سالار که در کشور فضل ‏— او بود شاه و حریفان دگر خیل و سپاه

هم ازان جمع یکی گفت که آری دیروز ‏— او گذشتست ازین راه بهنگام پگاه

چون ز بهوپال گذشتم بنگاهم آمد ‏— منظری تازه که افزود مرا نور نگاه

هر طرف می نگری سرو چمان بود و چمن ‏— هر کجا می گذری آب روان بود و گیاه

آخر آن مرحله ها نیز بسر آمد و پس ‏— برسیدیم در اقلیم دکن هفتم ماه

لله الحمد که با این سفر دور و دراز ‏— که شبا روزنه تا بیخ گذشتست براه

طبع من هست بهر وجه که جوئی خرم ‏— حال من هست بهر گونه که خواهی دلخواه

الغرض چون ز شب هفتم پاسی بگذشت ‏— حیدرآباد رسیدیم و سخن شد کوتاه

بایدت سعی بدان سان که بهر داوریئے — دین و دنیا بهم آمیزی و توام باشد
شرط اسلام نباشد که به دنیا طلبی — التفات تو به دین نبوی کم باشد
روز بازار بود فلسفهٔ و هندسه را — نامهٔ شرع پراگندهٔ و درهم باشد
رسم اسلام نباشد که بتحصیل علوم — هیئت و هندسه بر شرع مقدم باشد
نکتهٔ شرع به افسانه برابر بنهی — یورپ ار گپ زند آن نیز مسلّم باشد
حل هر مسئلهٔ فقه ز یورپ طلبی — شرع پیش تو ز تقویم کهن کم باشد
دین و سنّی که ز آئین خرد دور بود — اینکه بیگانه به همرازی محرم باشد
از ابوبکر و عمر هیچ به یادت ناید — گرمی بزم تو از سیزر اعظم باشد
در سخن بگذرد از سیرت و شان نبوی — هرچه گوئی همه از گفتهٔ ولیم باشد
آنچه حق ست ترا در نظر آید باطل — آنچه شهد است بکام تو همه سم باشد
کار ملت همه آشفته و ابتر گشته است — صفِ جمعیتِ ما هم صفِ ماتم باشد
آن که خود خاتمهٔ زندگیش این شده است — آه کو امتِ پیغمبرِ خاتم باشد

تو درین غم که زر و زور و زمین نگذاریم
ما درین فکر که سررشتهٔ دین نگذاریم

دردِ دین گر قدرے نیز بود بس باشد — زان گذشتیم که بسیار و فزون می باید
کارِ امروز به فردا نتوان بانگذاشت — زین سپس آنچه توان کرد کنون می باید
فرصت از دست بشد هرچه کنی زود بکن — این نه کارے که درو صبر و سکون می باید

عالمی هست که هر ذرهٔ او را به فروغ
پنجه در پنجهٔ خورشید درخشان باشد

عالمی هست که آن جا به ره رسم نیاز
چرخ و انجم همه سر بر خط فرمان باشد

خاک او معتکفِ دیلم و سلجوق بود
درگهش سجده گهِ قیصر و خاقان باشد

سخن آنجا رود از منبر و محراب و دعا
گر حدیثت همه از گنبد و ایوان باشد

تو حدیث از جم و کیخسرو و دارا گوئی
سخن آنجا ز مسیح و ز سلیمان باشد

سامری دم نتواند زدن آنجا که خود او
پنجه بر تافتهٔ موسی عمران باشد

داستانهای تو افسانهٔ شاه است و وزیر
حرف آن بزم ز پیغمبر و یزدان باشد

گفتگوی تو ز توقیع و ز فرمان، و آنجا
سخن از وحی و ز الهام و ز قرآن باشد

تو حدیث از جم و دارا بسرائی و آنجا
گفتگو از عمر و حیدر و عثمان باشد

هیبت درهٔ عدل عمری برگویند
گر حدیثت ز دم خنجر خاقان باشد

تو به فرمودهٔ اسپنسر و بیکن نازی
سخن آنجا همه از گفتهٔ یزدان باشد

حکم ز آئینِ جهانداری سولن نبود
آن اساسی که برآوردهٔ نعمان باشد

زین دو عالم که ترا در نظر آمد اکنون
تو کرا خواهی و کارت بچه عنوان باشد

هان نگوئیم که آن گیری و این بگذاری
حیف باشد که تو سر رشتهٔ دین بگذاری

خوش بود این که ترا جاه و حشم هم باشد
لیک حیف است اگر حرمت دین کم باشد

ملک و دین هر دو بپا گشتهٔ نیروی هم اند
اندر آن کوش که این باشد و آن هم باشد

ترکیب بند

در ۱۸۹۱ء آنریبل سر سید احمد خان صاحب با جمعے از دیده وران روی به حیدرآباد آورده بودند در آنجا به صدارت جناب نواب اقبال الدوله وقار الامراء انجمنے ترتیب یافت و سر سید و دیگر عزیزان نکتے از حقیقت حال مدرسة العلوم بر گفتند و هم دریوزه از بزرگان آن دیار یاوری خواستند مصنف هم یکے از جملهٔ گدایان بود و لب سوال بدین آهنگ کشاد

ای بزرگان گرانمایهٔ اصحاب کبار
ای عزیزان وفا پرور و اخلاص شعار

هیچ دانید که ما راه نوردانِ دکن
هیچ دانید که ما تازه غریبانِ دیار

تا چه جوئیم و چه خواهیم و چه در سر داریم
چه کسانیم و رسیدیم درین جا بچه کار

طے نمودیم چرا این سفرِ دور و دراز
در نوشتیم چرا این همه دشت و کهسار

گرچه این ناحیه بس دلکش و خرم جا ئیست
گرچه دل مے برد از دیده وران این گلزار

هر طرف می نگری لاله بُوَد یا ریحان
هر کجا مے گذری سبزه بُوَد یا اشجار

لیک این جمله ز ما دل نتواند بُردن
نفریبیم باین جلوه گر بیاز نهار

این همه سیر و تماشا نه بآن مے ارزد
که با و دل بتوان بست و توان گشت نثار

از تماشائے گل و لاله چه بندیم طرف
ما که هستیم بصد رنج و گر سینه فگار

پے توان برد که ما را سر و سودائی هست
اگر از ناصیهٔ سر حال بجوئید آثار

می نه بینید که سر سید ما آنکه به فضل
رهبر قافلهٔ ماست به هر راه گذار

این چنین کار به تمکین و سکون برناید — اندکے نیز درین شیوه جنون می باید

کار ملت نه به افسانهٔ و افسون باشد — سینهٔ سوخته و درد درون می باید

شبلیا وقت دعا شد قلم از دست بنه — آهِ پر سوز و دل آغشته به خون می باید

ما نه آنیم که جاه و حشمے مے خواهیم

داورا! از تو نگاه کرمے می خواهیم

جابجا مدرسها طرح نهادند کزو | هیئت و فلسفهٔ ما نزده برگشت بساز
دفتر دانشِ ما جمله بتاراج برفت | گشت کوتاه بیک باره سخنهای دراز
بزم برهم شد و سر برنگرفتیم زخواب | جلوه‌ها پیشش و در دین نکردیم فراز
ما همان مست بخواب اندر و یارانِ دگر | در رهِ منزلِ مقصود همان در تگ و تاز
تا بجائیکه بهر پایه و هر فن مارا | خواری افزود و حریفانِ دگر را اعزاز
نتوانیم که این قصهٔ غم شرح دهیم | شب بود کوته و افسانه و رازست دراز

بهر لب گشت همانا نه بزبانم گفتن
که توان گفتن و هرگز نتوانم گفتن

روزگارے همه بودند بدان خواب و خمار | ناگهان رحمتِ حق پرده فگند از رخسار
مردے از غیب عیان گشت و بیاران بدمید | دم گرمیکه زیخ نیز برون داد شرار
می ندانم که بیک بار چه افسون بدمید | می ندانم که چه اعجاز نمود از گفتار
غلغلی خاست زهر ناحیه و برزن و کوی | شوری افتاد بهر کشور و اقلیم و دیار
منکران نیز بافسانهٔ اش از جا رفتند | بسکه هنگام سخن سحر همے برد بکار
الغرض انجمنے داد ز یاران ترتیب | تا کند خسته دلان را بنوازش تیمار
فکر کردند و پے اسباب مرض پے بردند | زان سپس چارهٔ آن در نمودند اظهار
کین مرض را بجهان هست اگر درمانی | غیرِ تعلیم نبوده است و نباشد زنهار
حالیا چاره جز این نیست که بنیاد نهند | بیت علمی که کسان را بود از جهل حصار

چیست آخر که باین پیری و این ضعف بدن | از علیگڈه به دکن آمد و جوید تیمار
تا چه خواهد که بدریوزه گری خاسته است | تا چه دارد که ازین ننگ ندارد انکار
تا چه حال ست که آتش ز نفس می بارد | تا چه حال ست که خون میچکدش از گفتار
این همه غلغله آخر نه بود بے چیزے | این همه ولوله بے صرفه نباشد زنهار
حضرت حالی و شمس العلما را بنگر | وان دگر دیده ورانی که بودندش انصار
تا چه پیش آمده کین نامورانِ راجهان | دربدر گشتن و دریوزه گری گشت شعار

شرح این قصهٔ جان سوز نه گفتن تا کے
سوختم سوختم این سوز نهفتن تا کے

هان و هان گوش بدارید که می گویم باز | داستانیکه غم افزا بود و زهره گداز
وقتی بیش نرفته است که با شوکت و جاه | ما درین ملک بودیم بهر پایه فراز
تیغ اگر بود و گر نامه و قرطاس و قلم | همه را بود همی از نسبت ما زیب و طراز
ناگهان شعبدهٔ تازه برانگیخت سپهر | ناگهان نقش دگر زد فلک عربده باز
بازی چرخ بدست دگرے داد عنان | رفت یکباره ز ما خرمن نعمت و ناز
این قدر بود که در حلقهٔ طاعت کیشان | پایهٔ ما ز حریفان دگر بود فراز
ما ازان جمله باین مرتبه راضی بودیم | لیک زین پرده فلک بازی نو کرد آغاز
رسم و آئین حکومت ز دِرِش تازه گرفت | بزم تعلیم بآئین دگر یافت طراز
به علومی که جدید اند سر و کار افتاد | درس پارینه بتقویم کهن گشت انباز

به نیایش به در دولت سلطان رفتیم
هم به فرمان ادب پشت نمودیم دوتای

از پس کرنش و تسلیم به آداب نیاز
عرض مطلب بنمودیم و ستادیم بپای

شاه از لطف اشارت به نشستن فرمود
امر چون نزد ادب بود نشستیم بجای

پس ازان معتمد شاه عماد الدوله
کو ببریست هنرپرور و معنی پیرای

به ادب آمد و توقیع همایون برخواند
ما همه گوش بر آوازش و او نکته سرای

شه بدستور گران مایه فرستاد پیام
کاینک آن مبلغ پیشینه دو چندان فزای

بسکه زین مژدهٔ جان بخش بخود بالیدیم
غنچه سان در بر ما تنگ همی گشت قبای

چون بما بیش ز اندازهٔ خواهش بخشید
بیش ز اندازهٔ خواهش و بدهش اجر خدای

شاه تنها نه کرم کرد و نوازش فرمود
کر شدیم از همه اعیان دکن بهره ربای

آسمان جاه فلک پایه بشیر الدوله
بازوی دولت و دستور شه و ملک آرای

وان وقار الامرا زبدهٔ اعیان دکن
آن هنرپرور و دانا دل و فرخنده لقای

پایهٔ ما بفزودند و کرم فرمودند
شکر این منت و احسان چه توان کرد ادای

شایگان گشت قوافی و ازین چاره نبود
خوشتر آنست که اکنون کنم آهنگ دعای

یارب آن باد که شه با همه اعیان و وزیر
تا ابد باشد و گردون بدرش ناصیه سای

بعد ازین جمله دعا کو بدر اوست گدا
خویش را گر بدعا یاد کنم هست بجای

یعنی از نسبت آن شاه گرامی نامم
شه نظام است و بزیبد که نظامی باشم

پس بدریوزه بهر کوچه و بازار شدند | تا مگر کاسهٔ شان پر شود از زر عیار
رشتهٔ سعی و طلب گرچه بسی گشت دراز | لیک افسوس که آماده نشد چارهٔ کار
لاجرم رو به شهنشاه دکن آوردند | وان همه خستگی خویش نمودند اظهار
داورِ دادگر خسروِ اقلیم دکن | میر محبوب علیخان که بود عرش وقار
بره و رسم شهان چاره نوازی فرمود | شاه را چاره نوازی بود آئین و شعار
آستینِ کرم افشاند و تو گوئی بمثل | ابر نیسان بزمین دُر و گهر کرد نثار
مبلغی خاص عطا کرد و بفرمان بنوشت | که بهر ماه رسانند زما این مقدار

باری از فیض شه آن مدرسه برپا گردید
آنچه ما می طلبیدیم مهیا گردید

دولت از پردهٔ تقدیر چو شد چهره کشای | هست آن مدرسه امروز بصد فر و بهای
طالبان هنر از هر جهت و هر ناحیتی | جمع گشتند و گرفتند درش را ماوای
تا کے حسرتِ غرناطه و بغداد خوری | قدمی رنجه کن و در حرم مدرسه آی
طالبانش همه فرمانده معنی گشتند | دامنِ تربیتش هست مگر ظل همای
گرچه امروز بدین آب و طرازست ولی | نتوان گشت از اندیشهٔ او بی پروای
آن بناها نه رسیده است به اتمام هنوز | خود ز سر رشتهٔ تعلیم نداریم غنای
لاجرم چارهٔ این کار بجستیم از عقل | از ره چاره گری شد بدل من راهنمای
پس بفرمود و دانش ز علیگڈه آخر | کاردان شد سوی اقلیم دکن راهگرای

بگذر از خلد که در کیشش توکل نبود
صد ره افتاد که مجنون غلطش کرد بدشت
پند می دادیم و نام تو برُدے ناصح
جادهٔ پیشیروان رفتم و دانم که خرد
ننگ ہمت بود آری که زبان تازه کنی
نیست جز دونی فطرت که ببازار کمال
صرفه نبود که همان بر روشِ پیشروان
داستان۔ چند توان کرد ز محمود و ایاز
گر نسیم از شکن زلف کشاید گرہے
اشک خود بر شمرے انچه ز باران آید
سفله را ابستائی و بگوئی که بجاه
هرزه چند هم بافی و سنجی که بدهر
گرچه بر هیچیِ این شعبده پی برد ظهیر
لیک با این همه از گرمیِ هنگامهٔ آز
پستیِ طالع ازین بیش چه باشد که کسی
شیوهٔ مدح و غزل گرچه دل آمار و شیست
شعر اگر دامن دل می نکشد بانگ خرست

هر که امروز - در اندیشهٔ فردا ماند
کلبه‌ام بسکه بزیبائیِ صحرا ماند
تا بدین بدرقه آن زهر گوارا ماند
اندرین شیوه - نه با من بدارا ماند
هم ازان جرعهٔ باقی که به مینا ماند
چشم دوزی بتماشائے که زیبا ماند
خامه - در راهِ سخن بادیه پیما ماند
تا بکے خود سخن از وامق و عذرا ماند
فکر را با تو صد آویزش بیجا ماند
خون دل نام کنی هرچه به مینا ماند
کمترین بندهٔ او با جم و دارا ماند
سخت خامهٔ دفترِ انشا ماند
کین نه رازیست که مستور ز دانا ماند
نتوانست کزین هرزه روی وا ماند
پاسئے در بند خطا ماند و عمدا ماند
مبتذل گشت نه چندان که گوارا ماند
نغمه گر نیست دل آشوب بغوغا ماند

قصیدہ

سنہ ۱۸۹۰ء

دلِ پُر حوصلہ آخر چو زد دعوے ماند — تاکہ آرد کہ بدردِ تو شکیبا ماند

راضیم از نگہِ شوق کہ گوید ہمہ باز — از زبان ہرچہ دم عرض تمنا ماند

مگر از زاہد افسردہ۔ دلی وام کنیم — کہ رخ ہیچ بہشتش ببیند و برجا ماند

راست ماناغلطی ہست کہ آوازہ شش است — مہر۔ گویند بآن عارض زیبا ماند

بر سراپاے جمالِ تو نگاہم گوئی — رہروی ہست کہ از ضعف بہرجا ماند

آہ ازان رنگِ ندامت کہ پس از کشتنِ غیر — یک دو دم بر رخ زیباے تو پیدا ماند

ناتوان جان حزینم رہِ لب پیش گرفت — آہ ازان غصہ کہ بیچارہ۔ بہ رہ وا ماند

ارمغانی نبود در خورِ خاکِ درِ اُو — مگر آن سجدہ کہ آمادہ بہ سیما ماند

مست در عربدہ۔ آنمایہ کیمدن خواہم — کہ لب لعل تو از بوسہ معرّا ماند

نوبہاران ہمہ نرگس بد ماند کہ چمن — بر جمالت ہمہ تن محوِ تماشا ماند

می بیاشام و لب لعل می آلود ببوس — کین گنہ در روشِ عشق بہ تقوے ماند

یک جہان شیفتہ طرزِ دل آرائی اوست — روضۂ خلد بکوے تو ہمانا ماند

او بغارت گریم آید و من آن خواہم — کار مغانی دہنش انچہ زلیخا ماند

خضر۔ در وادیِ غم تازہ براہ افتاد است — مگذارید کہ غربت زدہ۔ تنہا ماند

دست در گردن معشوق چو خیزد عاشق ہم بدستِ دگرش گردنِ مینا ماند
در چنین وقت به نعمانی آشفته نگر که قلم در کف و آماده انشا ماند

الحق از شبلی آزاده بداوش نرسد
زود بینی که اساس سخن از پا ماند

قصیده

متضمن حالات سفر روم (مئی سنہ ۱۸۹۲ء)

بہر تکمیل فن و ہم پی تحصیل ہنر روزگاریست که میداشتم آہنگ سفر
فارغ از حج و زیارت چو مرا کرد خدای خواستم تا بسوے روم شوم راہ سپر
گرچه من گرم طلب بودم و بس مستعجل لیک تاخیر ہمی رفت بیشتر زان قدر
دیر آن مایه شد آخر که حسودان گفتند که فلان جز ہوس خام ندارد در سر
روم گوئی ز دو سه گام است که این خام طمع بے تکلف بسفر چست ببندد کمر
ره چنین دور و دراز و سفر این مایه خطیر چون میسر شود آنرا که نه زور است نه زر
من درین غصه و غم خون جگری خوردم ناگہان سازِ مقصود در آمد از در
اتفاقی عجبے گشت مرا عقده کشا که از و ہم دگران نیز نمیداشت خبر
یکدو سه ہفته ازانکه ز غم و ہمس حیل بودم از زحمت تب خسته دل و تفته جگر
چون ستوه آمدم از تب بدل آمد که مرا چاره جز نقل مکان ہیچ نباشد ابدا

من و یزدان که اگر پایه فن برنگشند — حیف باشد که سخن را بجهان جا ماند

هان و هان چند توان بود به تقلید اسیر — وای آن کس که بره سلسله برپا ماند

پای ازین دائرهٔ تنگ برون نه که سخن — خود محیطیست که هر قطره بدریا ماند

جادهٔ مغز بیان گیر که این طرز نوی — دلپذیرست و دل آویز و دل آرا ماند

راستی ورزد و چنان پیکر گفتار آرای — که فروغ اثر از ناصیه پیدا ماند

هم به هنجار نوی تازه نوایی بکشم — بادائیکه در آغوش دلش جا ماند

مثل گر سخن از صبح برانم گویم — سحر آمد که جهان گرم تماشا ماند

مشکِ شب جمله بتاراج رود و زدم مهر — شوشهٔ سیم پراگنده بهر جا ماند

سحر از جیب افق سر بزند خنداخند — شب بخود پیچد و از غصه بسودا ماند

آید از صحن حرم بانگِ مؤذن در گوش — دیر از نالهٔ ناقوس پر آوا ماند

رند با شیشه و می راهِ چمن گیرد و شیخ — در غم سبحه و مسواک و مصلا ماند

چمن از غلغلهٔ مرغ بجنبش افتد — کوه از قهقههٔ کبک پر آوا ماند

پاسبانان ز سر کوچه و ره برخیزند — در میخانه بروی همه کس وا ماند

کاروانها بره افتند و جرس ناله کشد — دشت و صحرا پر از آوازهٔ و غوغا ماند

رهرو خسته که از زحمت دوش است بتاب — و دو سه گام رود و باز بره وا ماند

رند میخواره که از بادهٔ دوشین سرمست — همچنان فارغ از اندیشهٔ فردا ماند

گاه سر برزند از خواب و رود باز بخواب — گاه مخمور ز جا خیزد و از پا ماند

گرچه من زان می پالوده نیالودم لب
دیگران لیک علی الرغم زدندی ساغر

هفتم ماه مئی چون برسیدیم عدن
کشتی آسود و بینداخت زمانی لنگر

من فرود آمدم و روی بشهر آوردم
تا خبر جویم ازین مملکت از بدو و حضر

کوهسار یست که هر چند بلندست و فراخ
لیک از سبزه و گل نیست درو هیچ اثر

هر کجا رهگذری ریگ روانست و خزف
هر طرف می نگری خاک سیاهست و حجر

گبر و ترسا که نزیل اند درین بقعه بسر
بزبانِ عربی حرف زدندی یکسر

مردم شهر که خود را به سمالی نامند
حیوان اند بل از حیوان هم بدتر

خوار و بدبخت و تبه کار و سیه چرده و زشت
سفله و ممتهن و کج روش و بدگوهر

خویشتن را به عرب بسته و حاشا که عرب
این چنین خوار و زبون شان بپسندد داور

چون زبان همه تازی بود و هم چه عرب
نام شان بسته بود بالقب جد و پدر

عامیان در غلط افتند و گمان باز برند
که مگر در نسب و نسل ز معد اند و مضر

تخم و هم ریشه این نخل ز خاک حبش ست
که درین جای ببار آمد و افشاند ثمر

شامگه کشتی ما باز برفتار آمد
تا بیک هفته گذر کرد ز بحر الاحمر

به سویز آمد و استاد و چنان زود گذشت
که ز کیفیت و حالش نشدم هیچ خبر

این همان نهر عجیبست که زینسان کاری
جز در افسانهٔ پارین نشنیدیم دگر

بست فرسنگ درازست و به پهنا چندان
که دو دو ابور توانند ازو کرد گذر

مردی از اهل فرنسا که لسپیش نامست
زده این نقش و در اقصای جهان گشت سمر

عزم دیرینه بیاد آمد و گفتم چه خوشست
آرزو ملتان که رفیق ست و هم استاد مرا
گفتم این صحبت و این واقعه نادر افتد
یاران ازین داعیه مردم همه آگه گشتند
همه را مهر بگشت سیدو بدرود آمد دل
دل بهجران منه و رسم وفا را مگذار
روزکی چند بیا باش و بس سازبده
با خور از نقد و هم از اشعر آن مایه بگیر
مصلحت نیست که این مرحله تنها سپری
گفتم این جمله که گفت سید بود عین صلاح
مرد این مرحله گاهی که فرامش ننهاد
الغرض از رمضان بست و ششم بود که من
او فتادم بره کوه و بیابان یکچند
زحمتی صعب کشیدیم بکشتی دو سه روز
کس نیارست سرش باز گرفت از بالین
نبود مایهٔ آزار بکشتی چیزی
نان خورش بود ز هر گونه مهیا ما را

از چه یک حیله بود تا کار بر آید و ادر
هم درین عرصه با نگلند همچو است سفر
پس بعزم سفر از جای بجستم مضطر
هم بیاران و عزیزان وطن رفت خبر
جمله گفتند که این زحمت بی صبر مبر
در نخواهی که کشی پای ازین راهگذر
ساز و برگ سفر آن گونه که باشد درخور
که اگر ویر[illegible] بانی نبود هیچ خطر
لاجرم خادمکی نیز همراه ببر
لیک طالب نبود در گرو نفع و ضرر
باز پس می نکشد گر همه مرگ آرد بر
گرم برخاستم از جای و شدم راه سپر
پس بکشتی بنشستم من و یاران دگر
بسکه از موج بهر لحظه شدی زیر و زبر
کس نیارست جدا کرد تنش از بستر
غیر ازین محنت سه روزه که دیدیست مفر
از کباب بره و مرغ و دگر نقل و شکر

رودس دیگر بره آمد و زان پس از میر | کشتی استاده به از میر و شبی به بیسر
من سوی شهر روان گشتم و یک یوم | مسجد و مکتب و بازار و دره و کوچه و در
فرض آدینه ادا کردم و از بعد نماز | در کتب خانهٔ سلطانیم افتاد گذر
مجلسی از فقها بود و در آن جا و بہم | بحث از متعه همی رفت و هم از قول عمر
زان یکے رو بمن آورد که چونی چه کسے | تا چرا بر زده دامن محنت بکمر
گفتم از هندم و از خوان ادب زله ربای | طرفه تری بدم از هر جهت و هر کشور
گفت حالا سخنی ز متعه همی رفت و تو هم | گر توانی سخنی گوی و مثالے آور
من بپاسخ در معنی زدم و مستمعان | لب بتحسین بگشادند پس از بحث و نظر
پس از آن زمیر روان گشتم و در عرض دو روز | طے شد این راه و بپایان برسید این دفتر
مختصر گفته ام این حرف و تو هم میدانی | که درین بادیه بس تنگ بود راه گذر

هر که جویا بود از حال من در رسالهٔ من
بایدش گفت که این منظمه بخواند یکسر

قصیدہ بہاریہ - ناتمام

سنہ ۱۸۸۸ء

دوش این مژده بگوش گل و ریحان آمد | که بهار آمد و بسیار بسامان آمد
ابر گوهر همه افشاند چو گریان بگذشت | گل همه زر بپراگند چو خندان آمد

آن خرد در چو در آغاز بدعوی برخاست
مردمان سخره گرفتندش و گفتند که این
از مئی چاردهم بود که در پورٹ سعید
درمیان من و ارنلڈ بیفتاد فراق
پورٹ جائیست کہ تا چشم نگہ کار کند
صد بہ بینی کہ برافراشته اینجا رایت
تا نگہ کشتی ما بازروان گشت و گذشت
من بساحل شدم و مردی از ابنای حلب
خوب جائیست کہ ناخواسته در بازو دل
موضعی خرم و سیری خوش و جای دلکش
گبر و مسلم همه خوش جامه و موزون اندام
جامهاشان بعرب ماند و در زی و لباس
چون برون رفتم ازین جای از آن چاردهم بود
از مئی شانزدهم بود که گشتیم روان
این همان جای قدیمست کہ در عهد امیر
یعنی امیر معاویه
حالیا دولت انگلنڈ گرفتش از ترک
مسجد جامع وایوانگه قبرس دیدم

کر توان آمدن از عهدۀ این کار بدر
هرزه هست که فرزانه ندارد باور
برسیدیم و نشستیم به والبور دگر
زانکه راهِ من و او گشت جدا زین معبر
زورق و کشتی و والبور بود سرتاسر
صد بہ بینی که درانند آهسته آنجا لنگر
ازره یافه و پس کرد به بیروت مقر
همرهم گشت و بهرنا بیه ام شد رهبر
هر که بوزی بهشش داد و دوری بجگر
راه هموار و زمین پاک و مکان خوش منظر
خاص و عامی همه گلگون تن و زیبا پیکر
هیچ فرنگی و مسلمان نبود تا کافر
پیش میرفتم و بازم بتقابو منتظر
پس به قبرس رسیدیم بهنگام سحر
سپهی رفت تسخیرش و زد فال ظفر
لیک با صلح نه از یاوری تیغ و تبر
سیر این بقعه مرا بس عجب افزود و عبر

مطلع ثانی

بر من این مایه بلا از لب جانان آمد — چه کنم آه بدردی که ز درمان آمد

قصیدهٔ کشمیریه

دوستان! اینکه ره و رسم وفاکیش شماست — هیچ دانید که شبلی بچه حالست و کجاست

ور ندانید و نه دارید ز حالش خبری — باید البته بپرسیدش که پرسش ز وفاست

از سیه کاری ایام و ز خود رائی خویش — هست یک سال که بیچاره گرفتار بلاست

بود در گوشهٔ تنهائی خود فارغ و شاد — که به ناگاه به عزم سفر از جا برخاست

سوی کشمیر روان گشت بدان گرم روی — که نمی خواست دران ره نفسی کردن راست

گرچه شک نیست که آن ناحیه در زیبائی — گر تنزل بکنم خلد برین را ماناست

بسکه جوشیده همه سوی گل و لاله بدشت — از کران تا به کران روی زمین ناپیداست

هیچ جائی ز گل و لاله تهی نتوان یافت — پای دیوار اگر هست و گر سقف سراست

جاده را خود در خیابان نتوان کرد تمیز — بسکه گل صف زده سرتاسر از چپ و راست

جام جم گر نگنک که در بزم بآئین چینند — هم بدان گونه گل از پهلوی گل جلوه نماست

نقشبندی چمن طبع ز تردستی فیض — دشت را هم به گل و لاله و شمشاد آراست

لے اینجا از قدیم الایام رسم است چنانکه جهانگیر شاه در تزوک هم ذکر کرده که بامها را کاهگل کرده لاله می نشانند سال بسال در موسم بهاری شگفد

آب را سلسلہ پای ببستند ز موج — بسکہ دیوانہ وشش از طرف بیابان آمد
لالہ چون مغبچگان چہرہ برافروخت بباغ — سنبل آشفتہ تر از طرہ خوبان آمد
سبزہ سر برزدہ از خواب - دگر رفت بجوآب — بسکہ باد سحرش مروحہ جنبان آمد
ہر حبابے کہ سر از آب برآرد - گوید — باید از بہر تماشاے گلستان آمد
عید نوروز بہارست کہ در خدمت گل — سرو در عرض بیابان برزدہ دامان آمد
می دمد گہ بچمن - گاہ خرامد لب جوی — باد صبح آمد و بر شیوہ بستان آمد
بوی گل ہست کہ بر دوش صبا تکیہ زدہ است — من غلط کردم و گفتم کہ سلیمان آمد
آتش افروخت گل و مرغ چمن گشت خلیل — کہ برو آتش سوزندہ گلستان آمد
زین دو سہ حرف فزون نیست مغان را تسبیح — کہ بہار آمد - و ابر آمد و باران آمد
دور دور گل و مل ہست کہ در جوش طرب — زاہد از صومعہ در میکدہ مہمان آمد
بزم آراے و گل افشان و قدح گیر کہ باز — آمد آن شوخ و چگویم بچہ سامان آمد
رخ برافروختہ و طرہ فروہشتہ بدوش — جام در دست و گل و لالہ بدامان آمد
طرہ پرشکنش بسکہ بہ پیچیدہ بپاے — ہم بہر گام چو مست افتان خیزان آمد
چون بیکبارہ نقاب از رخ زیبا برداشت — تا چگویم کہ چہا بر سر ایمان آمد
او ہمان یک نگہ ناز زیان کرد و مرا — روزگار خرد و ہوش بپایان آمد

جام مے داد بدست من و انگہ بسرود
غزلے تازہ کہ آرایش دیوان آمد

بعد یک ہفتہ کہ آسودم تن از رنج سفر تپ بہ من تاختن آورد و بکینم برخاست

بے چہ تپ بود کہ فرقی نتوانستم کرد کاین مگر آتش سوزندہ بود یا تپ ست

ورد آن مایہ بیفشرد سراپاے مرا کہ توان گفت کہ یک بہرہ ز اندامم کاست

گرچہ با من ز رفیقے بد و نہ خادمکے ایدم لیک تباہی زدہ و خوار نخواست

بہ عزیزانِ دیار آگہی آمد کہ فلان آمد از ہند و ز رنجوری تپ شکوہ طراست

ہر یکے از مہر دوان آمد و از غمخواری پرسش و جوئے بسزا کرد و پے چارہ بخاست

حاضران از رہِ اخلاص سخنہا گفتند کز سخن از رہ اخلاص ہم اندہ رباست

آن یکے گفت کہ چون تازہ ز رہ آمدہ خستگی خود سببِ درد و تپ و رنج و عناست

آن دگر گفت ہمانا کہ شبت خواب نبود خواب ناکردن شب آلتِ رنج و دردیت پیداست

چارہ گر آمد و بنشست و ز اسباب و علل حالپرسے بہ مرض برد کہ دردم ز کجاست

چون ہم از نبض و ہم از رنگِ رخ اندازہ گرفت گفت اندیشہ مکن ہیچ کہ امید شفاست

ہرچہ از چارہ و تیمار و دوا می بایست در زمان جملہ مہیا شد و زانسان کہ سزاست

رسم بیگانہ نوازی بود آئین عرب میتوان گفت کہ خمیر عرب اینہاست

خاصہ آن پیشروِ چارہ گرے یعنے سعد دین آنکہ پسین قاید بیت الشفاست

خاصہ مخدوم من دیارِ من و یار من میرزا سعد کہ شہر امیر الامراست

آنچہ با من ز سر خستہ نوازی کردہ است ہر بن موے ہنوزم بہ سپاسش گویاست

لے منصب قضا از باستان زمان در دودمان ایشان بودہ است۔

سبزه بر کوه فرو ریخته از سر تا بن — یا قبایی ست که بر قامت شخص آمده راست

راهرو در راه بود دل که نهد گام براه — بسکه بر هر قدمش لاله و گل زیر پاست

دیدهٔ طفل که بر دامن مادر غلطد — جنبش باد بدان گونه بروی صحراست

گل بهر شاخ ز برگ ست فزون تر گویی — همه برگ گل بفزود آنچه که از برگ بکاست

سرو اگر پای بدامن نکشد خود چه کند — زانکه از جوشش گل لاله چمن تنگ فضاست

بسکه بر هر قدم از لاله چراغی بنهند — در شب تار کسی گم نشود از ره راست

آبگینهٔ که بشهر ست بود نامش ڈل — گوییا آینه در دست عروسی زیباست

سینهٔ صاف دلان ست همانا کز لطف — هر چه در بن بود از صفحهٔ رویش پیداست

گرد بر گرد ڈل آن صف زدن لاله و گل — چون طرازیست که بر دامن شوخی رعناست

شالمار ست و نشاط ست نگین ست و نسیم — یا غمامی که به پیرامن ڈل غالیه ساست

شالمار ست از آن جمله فزون تر بجمال — که چو نه چرخ طبق بر طبق و تا بر تاست

آب بالای زمین باشد و اینجا بینی — که زمین بر سر آب ست و همان پابرجاست

در بن آب دمد سبزه و نیلوفر و گل — قوت نامیه بنگر ز کجا تا به کجاست

گرچه دانم که سخن خود به درازی بکشید — چه توان کرد سخن هم ز سر نشو و نماست

بخت بنگر که از آن بزمگه مستی و ناز — بهره ام هر چه بود درد و غم و رنج و عناست

سلہ شالامار و هم نشاط نه طبق دارد که بالای هم ست و ارتفاع هر طبقه از طبقهٔ دیگر البته کم از بست قدم نخواهد بود سلہ این تفرج مخصوص کشمیر ست که روی آب نوعی از گیاه می گسترند و اورا خاکپوش کرده در وی از هر جنس ترها می کارند۔

اینهمه بیهده بتان نتوان بست به خویش — به ظرافت نتوان گفت حدیثی ناراست

تنگدل گشتم و از غصه بخود پیچیدم — کاین چنین بیهده انکار چه آیینِ وفاست

من نستوده آدم از نامه و پیغام آخر — لیکن آن یاره جان بر سخنِ خود برجاست

آخت سر کاز لطف و کرم یار خدای — مژده‌ای از غیب دل آمد و کارم شد راست

مصطفی خان که [illegible] سخن — از رهِ لطف به اعظم گده آمد ناخواست
اتفاقا

داشت چون سابقهٔ معرفتی با اسحاق — کاخ اصغر من هست به هر پایه سزاست

(آنکه از دولتِ او از درِ من هست قوی — آنکه از نسبتِ او نازشِ من هست بجاست)

از پی دیدنِ من آمد و برهم فرنگ — دید اعضای درون را که مرض را مبداست

رنجِ من کرد و بفرمود که از غایتِ شفقت — کار خود می‌کند دل که رئیس الاعضاست

لیک با این همه از کار نرفته است هنوز — می‌کنم چاره و از ایزدم امید شفاست

از سر مهر حبیب و علاجم پرداخت — هم بدان شیوه که طرز و روشِ اهلِ صفاست

تا دو ماه رسم چنین بود که هر روز مرا — امتحان کردی و جستی خبر از بهر کم و کاست

بارے از فضلِ خدا و ز جهان بیهده شاه — به شدم گرچه هنوزم اثرِ ضعف بجاست

مژدهٔ صحتِ من هان برسانید کنون — هر کسے را که بمن دعوی اخلاص و وفاست

نتوان گفت به مهدی مجالی و عزیز — به شما آن بنده که از حلقه بگوشانِ شماست

شبلی امروز بود بلبلِ بستانِ سخن — که از و گلکدهٔ هند پر از صوت و نواست

بعد یک عمر که از بند و غم آزاد شده است — همچنان باز به آهنگِ کهن نغمه سراست

بر شدم گرچه بزودی و تسلی گشتم ❊ کاین چنین بر شدن از خود ز لطف خداست

لیک آن بر شدن اندر وی حقیقت نه همی ❊ همچو تاراسپے بود که اندر با راست

باز تپ کردم و تا آخر ایام قیام ❊ آن تپم گاه فزودن گشتی و گاهی می‌کاست

لاجرم رو بوطن کردم و گفتم با خود ❊ کر اگر چاره دگر درد بفرمان قضاست

یکشبم آنقدر از ضعف زبون گشت احوال ❊ که بکس حرف زدن هم نتوانستم راست

چون یقین شد که مرا نوبت رفتن برسید ❊ بهر وصیت ورق و خامه نمودم درخواست

شکر ایزد که بران حالت آسیمه سری ❊ از زبان هرچه برآمد همه آن بد که سزاست

هرچه از سیم و زر و درم بود و ز املاک قدیم ❊ وان کتب خانه که انواع کتب را داراست

زان همه بیشترے وقف نمودم کو را ❊ صرف آن کار توان کرد که در شرع رواست

خاصه بر مسجد پارینه که در خانقه است ❊ که ز بیمهری ما خسته و بی برگ و نواست

خاصه آن مدرسه* کز پئ ابنای وطن ❊ طرحش افگندم و امروز بآئین بپاست

طرفه تر زین همه افسانه حدیثے بشنو ❊ چه حدیثے که شگفت آورد و هم خنده فزاست

من باین حال تبه بودم و از یارانم ❊ ملک الحاج علیگریه که بدانش یکتاست

می‌شنید این همه احوال و نکردی باور ❊ خود ندانم که در جان من بیچاره چه خواست

تا به حدے که بمن نامه فرستاد و چو من ❊ آنچه رو داد نوشتم همه را بی کم و کاست

باز باورش نیامد و بمن نامه نوشت ❊ کاین چه حرفست که شوخے نه درین کار رواست

* مڈن نیشنل ہائی اسکول اعظم گڈھ

جذبهٔ شوق وی رخصت آرام نداد
لاجرم رو بوطن کرده عنان تاز آمد

رونقش گشت کم از شب بهاران تماشاست
وین شرف مایهٔ صد نازش و اعزاز آمد

بزم کالج که این جلوه و این فره و آئین دارد
شکر ایزد که همان رونق پیشین دارد

کالج امروز بآن فره و شان ست که بود
بزم را گرمی هنگامه همان ست که بود

همچنان تشنه لبان از خم او سیراب اند
جوی این فیض بدانگونه روان ست که بود

همچنان این چمن تازه ... از غم عدو
ایمن از غارت ایام خزان ست که بود

با بکا بیم و حسود دلان تنگ حوصله را
همچنان دیده بحسرت نگران ست که بود

بسکه آوازه اش اطراف جهان را گرفت
همچنان پرورش انبوه جهان ست که بود

آستانش که بود مجمع ارباب کمال
همچنان قبلهٔ دانش طلبان ست که بود

کار تعلیم در آن نظم و طرازست که داشت
پایهٔ فن بهمان اوج و نشان ست که بود

نوجوان آنکه بآن شیوهٔ گفتار آموخت
هم بدانسان هنرآموز بیان ست که بود

هم چنان شام و پگه در حرم مسجد پاک
شور و آوازهٔ تکبیر و اذان ست که بود

هر یکی از برکت ماریسن دانا شده و درست
همچنان مدرسه را اوج و روان ست که بود

وان دگر دیده وران را که باسکول درانند
همچنان سعی و طلب از ته جان ست که بود

شبلی غمزده آن جرعه کش طرف بساط
هم بآن طرز نوی زمزمه خوان ست که بود

جمله زین پیش که گفتم بتغزل گفتم
ورنه هر شیوه بسی بهتر از آن ست که بود

ترکیب بند

که

در بزم دعوت منعقده (۶) دسمبر ۱۸۹۲ء که از طرف دانش آموزان کالج بتقریب مبارکباد واپسی مصنف از سفر روم و شام ترتیب یافت خوانده شد

قاصد خوش خبر امروز نوا ساز آمد
کز سفر یار سفر کردهٔ ما باز آمد

از سفر شبلی آزاده به کالج برسید
یا مگر بلبل شیراز به شیراز آمد

دوستان مژده که آن بلبل خوش لهجه دگر
اندرین تازه چمن زمزمه پرداز آمد

رفت هر چند شبلی بی سر و سامان اما
شکر ایزد که باین برگ و باین ساز آمد

نقدِ کار آگهی و تجربت آورد بکف
رفت بی مایه و گنجینهٔ صد راز آمد

هر کجا بود ز هر گوشه تمتع برداشت
هر کجا رفت بهر طائفه دمساز آمد

گاه با صدرنشینان ادب گشت قرین
گاه با حاشیه‌بوسان شه انباز آمد

گاه در بزم فقیهانِ گران مایه رسید
گاه در حلقهٔ رندان نظرباز آمد

گاه با ساده دلان شیوهٔ تقلید گرفت
گاه با دیده‌وران پرده‌در راز آمد

گاه در بیت مقدس بر مفتی شهر
از رخ شاهد فن پرده برانداز آمد

گاه در قاهره پنهان به تقاضای هوس
به تجسس شد و در جلوه‌گه ناز آمد

دلش از ذوق سفر گرچه نیاسوده ولی
یاد یاران وطن حوصله پرداز آمد

گاه گاہے بسوی کلبۂ ما باز خرام — تا ببینی کہ چہ برگ و سر و سامان داریم
تو کباب بره و شهد و شکر می جوئی — ما همان پارۂ نانے بسر خوان داریم
تو غلامان کمر بستہ بفرمان خواہی — ما غلام خود و خود گوش بفرمان داریم

هم بیک حال بود بے سر و سامانی ما
کهنه هرگز نشود جامۂ عریانی ما

عجز و افتادگی و طوع و رضا خواہی ہست — گر ز ما شیوۂ پیشینۂ ما خواہی ہست
افسر و تاج و کمر بند و کلہ جوئی نیست — جامۂ کهنه و پارینه ردا خواہی ہست
قصر و بام و حرم و گنبد، اگر خواہی نیست — مسجد و منبر و محراب دعا خواہی ہست
آن مے کو ز فرنگست نداریم بجام — بادۂ خمکدۂ صدق و صفا خواہی ہست
شرح افسانۂ رومن نتوان جست ز ما — در دلا دیز حدیث خلفا خواہی ہست
ما دوائے تپ و درد، ندانیم ولے — گر ز بخوری الحا و شفا خواہی ہست
ما خرافات کہن یاد نداریم ولے — گر ز ما سلسلۂ حمد و ثنا خواہی ہست
گفتۂ بیکن و دیکارٹ نداریم بیاد — در حدیثے ز رسول دوسرا خواہی ہست

بے نوائیم ز ما فرّه دنیا مطلب
آنچه در کیسه نداریم، تو از ما مطلب

ما کہ با آن همه نیرنگی این چرخ حرون — هیچگه پائے ز خلوت ننهادیم برون
ما کہ از جای نرفتیم بصد جور و جفا — کہ بجا رفت ز دست فلک سفلۂ دون

بزم و این گرمیِ ہنگامہ ہنوز از دم بشگفت | ساقیِ بزم ہمان پیرِ مغان سنت کرد

تا جہان ماند و این گنبدِ مینا ماند

یارب این ساقی و این بزم و دل آرا ماند

ترکیب بند

برای مجلس عام ندوۃ العلماء

منعقدہ ۸ رجب المرجب سنہ ۱۳۲۰ھ مطابق ۱۰ اکتوبر سنہ ۱۹۰۲ء

بمقام امرتسر

ما کہ پرسی چہ کسانیم و چہ سامان داریم | آنچہ با ہیچ نیرزد بجہان آن داریم

ما نہ آنیم کہ دیہیم سکندر داریم | ما نہ آنیم کہ اورنگ سلیمان داریم

ما نہ آنیم کہ بر شیوۂ اربابِ حشم | روی دل پی در دولت سلطان داریم

ما نہ آنیم کہ با حاجب و دربان باشیم | ما نہ آنیم کہ بام و در و ایوان داریم

ما نہ آنیم کہ با مسند و بالین ارقیم | ما نہ آنیم کہ سرداب و شبستان داریم

ما نیرزیم بدان پایہ کہ چون محتشمان | جامہ از قاقم و استبرق و کتان داریم

ما نہ آنیم کہ یک شیوہ و آئین گیریم | ما نہ آنیم کہ یک کار بہ سامان داریم

خاکسارانِ جہانیم و ز اسبابِ جہان | بوریا نیست کہ در کلبۂ احزان داریم

جرعۂ خانہ و اوراق پریشان بود | دین و علم آنچہ بہ پیدا و بہ پنہان داریم

ورق دفتر عباسی بتاراج برفت — اختر فاطمیان خود ز مدار افتاده است

کاروان رفته و اندازهٔ جاهش پیداست — زان نشانها که بهر راهگذار افتاده است

آسمان از حرکت مانده و اختر ز مدار — مهر گم گشته و جهان تیره و تار افتاده است

وین عجب بین که بدین فتنه و آشوب بلا — هر کس از ما همان خواب و خمار افتاده است

سنگ می بارد و در خواب خوش اند اہل حصار — رخنه ها در کرو پاے حصار افتاده است

علما را همه پیکار و نزاع ست، گروه — آتش فتنه بهر شهر و دیار افتاده است

امرا را که بود خیره سری مایهٔ دم شان — کار ما بر بط و رود و دف و تار افتاده است

بکه نالیم، و به پیش که بفریاد رویم؛ — کار ما با فلک عربده جو کار افتاده است

ننگ باشد که به پیش شه و درویش شویم
همت آن ست که خود چاره گر خویش شویم

در چنین حادثهٔ صعب که بر ما افتاد — چاره آن نیست که از عهد کهن داری یاد

چاره آن نیست که بر رسم کهن طرح نهی — مکتب و مدرسه ها در همه اطراف و بلاد

تا چه سودت دهد آن فلسفهٔ عهد قدیم — تا چه سودت دهد آن هیئت پارینه نهاد

از عناصر سه و شصت آمده اینک به شمار — تو همان در گرو آتش و آبستی و باد

تا چه سودت دهد آن شیوهٔ تعلیم قدیم — که برویت در رزق نتوانست گشاد

این نه خواری بود آخر که پس از کسب علوم — از ره وعظ به دریوزه بر آئی ناشاد

عامیان را بفریبی و بصد حیلهٔ و فن — آتش و نانے بکف آری که شود توشهٔ زاد

تعلیم قدیم

تا چه پیش آمده باشد که بیکبار ز ما — رفت تمکین و شکیب از دل و خرد و صبر و سکون

تا چه پیش آمده باشد که ز هر گوشهٔ ملک — بر سیدیم سراسیمه باین حال زبون

درد ز اندازه گذشت و بلغ السیل زباه — رفت سررشتهٔ صبر از کف و لله [illegible]

بار این غم که ز ما تاب شکیبائی برد — خود به بینید که چند است و بپرسید که چون

چند در سینه توان داشت نهان شعلهٔ غم — خوش بود صبر ولے خود نتوانیم کنون

شرح این آتش جانسوز نگفتن تا کے

سوختم سوختم این سوز نهفتن تا کے

جمع اسلام که صیتش بدیار افتاده است — حالیا با غم و اندوهش سر و کار افتاده است

آن که در معرکه تاج از سر قیصر بربود — دست و بازوش بیکبار ز کار افتاده است

آن که چون مهر جهانتاب بعالم میتاخت — خاک ره گشته و در راه گذار افتاده است

آن که صد قلعهٔ روئین بیکے حمله کشود — حالیا از همه سو خود بحصار افتاده است

دست و سر پنجهٔ آن شیر ژیان رفت ز کار — تهمتن در تگ و پو آمده و خوار افتاده است

آن که در پیکر صد مرده همی جان بدمید — هست بر بستر بیماری و زار افتاده است

آن عزیزی که جهانیش همی داشت عزیز — حالیا خسته و آواره و خوار افتاده است

مرغ خوش زمزمه را کار بصیاد افتاد — دامن شاهد گل در کف خار افتاده است

می ندیدی که نژاد عرب و آل لُوی — خوار و سرگشته بهر شهر و دیار افتاده است

دست هر سفله بآزار گریش گشته دراز — همچو بغداد که در دست تتار افتاده است

ندوة العلماء

دین و دنیا بهم آمیختن آسان نبود — گوئیا کشتی و گرداب دوچار افتاد است

نسبتِ فلسفه و شرع بدان سے ماند — که خزان در عقبِ باد بهار افتاد است

حلِ این مشکل اگر خواهی از ندوه بخواه — او کشاید گرہے را که بکار افتاد است

حکمت و شرع درینجا بهم آمیخته اند — نمک و باده - درین میکده یار افتاد است

عقل را نیست سر و بن اینجا با نقل — پنبه را آشتی اینجا به شرار افتاد است

شبلی آهنگ دعا کن که سخن گشت دراز — گرچه دانم که قلم سحر نگار افتاد است

هان بدرگاهِ خداے دو جهان روی به — که نمِ رحمتِ او بر گل و خار افتاد است

می تواند اثرِ قدرتِ او داد امان — خرمنے را که بهر گوشه شرار افتاد است

صدره افتاد که طوفان زده از کرمش — رسته از لطمهٔ موج و به کنار افتاد است

صدره افتاد که فیضِ کرمش جان بدمید — مرده را که در آغوشِ مزار افتاد است

ای خداوندِ جهان رحم بفرما بر ما — که چو ما بر درِ فیضِ تو هزار افتاد است

طرحِ انجامِ مرا نیز چو آغاز انداز

اے خدا، هان نگهِ لطف به ما باز انداز

یاکہ باہمچو خودی بحث و جدل ساز دہی
وان نزاع تو شود مایہ ہر گونہ فساد

یاکہ چون خلوتیان پاے بدامن کشی
تا بدانند کہ اقطاب شدی یا اوتاد

دست بالاست ہر آئینہ ز زیرین بہتر
این حدیث نبوی ہست ترا رفتہ زیاد

نبود وجہ کفاف تو مگر ہدیہ و نذر
نبود حاصل بحث تو مگر کبر و عناد

نتوانی کہ خود از گوشہ برآئی و انگہ
عرض اسلام کنی در ہمہ امصار و بلاد

خود بفرمائے کزین شغلہ مقصود چہ بود
گر وجود تو زیان نیست بگو سود چہ بود

تعلیم جدید

آنکہ پروردۂ یورپ مہمان باشی
حیف باشد اگر از جملۂ ایشان باشی

حیف اگر از اثر فلسفۂ مغربیان
منکر فلسفۂ سنت و قرآن باشی

مسمر از شعبدۂ جلوۂ دہر سر نہی
منکر معجزۂ موسی عمران باشی

گفتۂ سولن و آئین جہانبانی او
بر زبان داری و بیگانہ ز نعمان باشی

از ہنیبال صد افسانہ و دستان گوئی
جاہل از معرکہ ہاے شہ مردان باشی

قیصران را ہمہ یک یک بشماری آغاز
بیخبر از عمر و حیدر و عثمان باشی

از خداوند جہان یاد نیاری گاہے
روز و شب خود بپرستاری سلطان باشی

ور بپرسی کہ درین کار چہ تدبیر بود
دین و دنیا بہم آمیز کہ اکسیر بود

اگرچہ این مرحلہ دشوار گذار افتاد است
پائی را کار درین راہ بہ خار افتاد است

آنکه شهزادگیش سترهٔ شاهی دارد
هم بدان سان که حقیقت بسر آید ز مجاز

اختری هست که خورشید درخشان گردد
جوے فیضیست که دریاے کرم باشد باز

چون نگه داشتنش از حادثه صعب خدای
از دکن غلغلهٔ مژده رسد تا به حجاز

هم برین مژدهٔ جان بخش توان خواند غزل
هم بشکرانهٔ این لطف توان کرد نماز

وقت آن است که بخویش درآئی از جای
وقت آن است که بر خویش ببالی از ناز

وقت آن است که بی باک نوازی نی و چنگ
وقت آن است که بے پرده شوی زمزمه ساز

وقت آن است که هر شاخ درآید در رقص
وقت آن است که هر برگ شود نغمه طراز

ای زمین وقت تو خوش هان سر ناز بچم
اے فلک عمر تو کم هان بنشین از تگ و تاز

وقت آن است که دستی بدعا بردارم
وقت آن است که بر خاک نهم روے نیاز

سر بخاک افگنم از عجز و پس آنگه گویم
کاے خداوند جهان داور بنده نواز

تا جهان باشد و تا گردش دوران باشد
خسرو ملک دکن باد به دولت دمساز

میر محبوب علیخان نظام آصفجاه
که رسد فیض عطایش ز دکن تا به حجاز

آنکه از معدلتش روز ستم شد کوتاه
آنکه از موهبتش دست کرم گشت دراز

ذوق مدحت گری شاه چنانم بربود
که دعا گویم و آنگاه به مدح آیم باز

مدح خود گرچه ز آئین وفا هست ولے
چه توان کرد که این رشته دراز است دراز

لاجرم تن زنم و طے کنم این نامهٔ شوق
پس به آهنگ دعا باز شوم نغمه طراز

تا گل و لاله و نسرین دمد از سینهٔ خاک
گونه گون نقش زند تا فلک شعبده باز

قصیدهٔ تهنیت سلامت ماندن شهزادهٔ عالی گهر
میر عثمان علیخان بهادر از آسیب تفنگ اطال الله بقاه

در بزمی که از طرف نواب مدار المهام بهادر برپا شده بود مصنف باصرار بزرگان دولت باین اشعار لب به تهنیت کشاد

سنه ۱۹۰۱ع

یارب این بزم چه بزم است که از زینت و ساز
هست هر گوشه تماشاکدهٔ نعمت و ناز

بارک الله ز بزمی که نظیرش به جهان
خود نه پیداست و نه بیند فلک عربده باز

بزمگاهیست همانا همه رنگ و همه بوی
جلوه‌گاهیست تو گوئی همه برگ و همه ساز

پاس آئین ادب بین که باین جوش نشاط
خنده‌ها بر لب و چون خندهٔ گل بی آواز

بنگری ساز و نه از جنس دف و بربط و رود
بشنوی لحن و نه از پردهٔ عشاق و حجاز

همه سرمست نه زان می که بود هوش ربای
همه مخمور نه زان باده که باشد غماز

دل به جوش آمده و مانده زبانها خاموش
لب پر از زمزمه و خانه تهی از آواز

هیچ دانی که چرا این همه جوش است طرب
هیچ دانی که چرا اینهمه زیب است و طراز

مجلس تهنیت نو بر اقبال شهی است
میر عثمان علی زیب دهِ نعمت ناز

گوهر تاج شهی، زیور اورنگ دکن
آن همایون دم و فرخ رخ و اقلیم طراز

گوشهٔ مقنعه‌اش قیمت افسر بشکست / نقش «مہر» نکو کرد کہ «سلطان» کردہ است

مدح غالب گرہ از خاطرِ من نکشاید / فکر را دوری بزمِ تو پریشان کردہ است

بیکسان را نگہ مہرِ تو بنواختہ است / خستگان را نظرِ لطفِ تو درمان کردہ است

ہر کرا در چمنِ دولتت افتاد گذر / صد ہزاران گلِ امید بہ دامان کردہ است

نامۂ جودِ ترا ناطقہ صد بار ز ذوق / خواندہ است و دگر آغاز ز عنوان کردہ است

خستۂ دستِ نوالِ تو چہ لعل و چہ گہر / کہ بہ یم نیز ہمان کرد کہ با کان کردہ است

چرخ از چشمِ جہان «رابعہ» را گر بنہفت / باز پیکرِ پاکِ تو نمایان کردہ است

زندہ تا دیر بمان کز پسِ بانوی یمن / آسمان نامِ تو آرایشِ دیوان کردہ است

شبلیِ غمزدہ را مدحِ شہان شیوہ نبود / لیک لطفِ ہمہ را بندۂ احسان کردہ است

باد خاکِ رہِ او قبلۂ اصحابِ کمال
باد سنگِ درِ او کعبۂ اربابِ نیاز

قصیدۂ تشکر

ہر ہائنس نواب سلطان جہان بیگم والیہ عالیہ کشور بھوپال

(بعطای زرِ امداد ماہانہ دار العلوم ندوہ)

سنہ ۱۹۰۸ء

آنچہ با دشت و چمن ابرِ بہاران کردہ است / خسروِ کشورِ بھوپال بہ ما آن کردہ است

ندوہ را گر سر و سامان رسد از وی چہ عجب / زان کہ ہر کار کہ او کرد بہ سامان کردہ است

چون نگہ کرد کہ دینِ نبوی در خطر است / لاجرم یاوریِ سنت و قرآن کردہ است

رایتِ علم نگون بودہ و افراشتہ است / چہرۂ شرع حزین بودہ و خندان کردہ است

بہر مردان ہمہ آئینِ عمل خواہد بود / آنچہ در تربیتِ عالمِ نسوان کردہ است

دانش آموختنِ پردہ نشینانِ عفاف / مشکلے بود کہ از فکرِ خود آسان کردہ است

کار آموزش و تعلیمِ زنان گرچہ خوش است / نہ بآن شیوہ توان کرد کہ نادان کردہ است

ہر چہ او گفت بآئینِ شریعت گفتہ است / ہر چہ او کرد بہ فرمودۂ یزدان کردہ است

طرحِ صد شیوہ و رسم و روشِ تازہ نہاد / وانچہ از پیشروان یافت دو چندان کردہ است

معدلت را بہ سیاست نتوان کرد بہم / وقتِ او خوش کہ ہم این کرد و ہم آن کردہ است

تیره شد دهر که نیّر ز جهان روی نهفت

آن طرازِ سخن آن یوسفِ کنعانِ سخن — آن که آراست ز نو زلفِ پریشانِ سخن
آنکه صد پایه فزود از سخنش شانِ سخن — آنکه لعل و گهر افشاند بدامانِ سخن

دو سه روز است که از جامِ اجل مدهوش است
عالمی زو بسخن ماند و او خاموش است

آن گران پایه که دون مرتبهٔ اوست سخن — شاعری کز دمِ کلکش همه جا دوست سخن
فیض او بین که باین ننگ و باین پست سخن — خواجه او بود و توان گفت که هندوست سخن

اینک از دستِ اجل جیبِ خروش چاک است
پایهٔ فن بفلک برده و خود در خاک است

علم و فن را بجهان دادگری بود نماند — نکته سنجِ سخن و دیده وری بود نماند
در جهان نخلِ هنر را ثمری بود نماند — نظم را خامهٔ او بال و پری بود نماند

ای سخن گریه برو زین سببت باید کرد
ای هنر رحم بحالِ همت باید کرد

شبلیا دست نه در دامنِ ادراک بزن — شیشهٔ صبر درین حادثه بر خاک بزن
ای جنون جیبِ دگر یبانِ خرد چاک بزن — تو هم ای ناله سراپردهٔ افلاک بزن

اگر نه خون گشته بمژگان ترم می آئی
آخر ای دل بچه کار دگرم می آئی

مراثی

مرثیہ

نواب ضیاءالدین خان مرحوم دہلوی متخلص بہ نیرّ

۳۰ اکتوبر ۱۸۸۵ء

گرم ہنگامہ شو ای نالۂ دل ہان برخیز | از پی برہمی عالم امکان برخیز
تو ہم ای آہ جہان سوز بسامان برخیز | ای جنون باز بتاراج گریبان برخیز

چشم خون نابہ فشان خواست چو طوفان کردن
خون شو ای دل کہ توانم سروسامان کردن

دو جہان اینہمہ درہم شدہ چون ست و چہ ہست | آسمان حلقۂ ماتم شدہ چون ست و چہ ہست
مہر داغ دل عالم شدہ چون ست و چہ ہست | اختران دیدۂ پرنم شدہ چون ست و چہ ہست

شاہد روز بمرگ کہ بماتم بنشست
از چہ بلیلای شب آشفتہ و درہم بنشست

تا چہ ہست این کہ دل از نالہ نیاسود ہنوز | ہمچنان زخم جگر ہست نمکسود ہنوز
اشک از دیدہ برآید جگر آلودہ ہنوز | آتشی ہست ہمانا کہ رود دود ہنوز

فاش گویم کہ سخنگوی زبان روی نہفت

نوائین کشادا ایزدی فرمان نشان دادن — بکشف از دین روح القدس ترجمان بودن

بهنجار روش بر جادهٔ پیشینیان رفتن — بآهنگ حجازی یادگار باستان بودن

نکیرین از کجا سنجند لطف طبع نکتهٔ — بنافهمان ندانم چون پسندی همزبان بودن

گر یارت بود آنجا با گرامی همنشین جستی
هنر را پایه بالا بردی و خود در زمین جستی

زبس در کار غم دل بوده است و دیده ترهم — بخاک تربت او لعل افشاندیم و گوهر هم

سخن را این چنین شیرازه بستن تا که بتواند — پس از وی دفتر معنی پریشان گشت ابتر هم

باوج پایه اش من خود ندیدم در جهان کس را — وزین پس شبلی او هرگز نبیند چشم اختر هم

بود شور غرایب را با این هنگامه کے ماند — غم مرگش روان فرساست از آشوب محشر هم

صبا گر بگذری بر تربت پاکش بگو از من — گرامی در شیوهٔ دانش مرا استاد و رهبر هم

درودی پیشکش آید درود دوام باشد که بپذیری — که شبلی خاک بوس درگهت بود و ثنا گر هم

ازین خواب گران آخر چو روز حشر برخیزی
چو صور حشر من در ناله ام وقت ست اگر خیزی

مرثیہ

مولانا فیض الحسن مرحوم سہارنپوری استاد مصنف

سنہ ۱۸۸۷ء

درین آشوب غم عذرم بنه گر ناله زن گریم — جهانے را جگر خون شد همین تنها نه من گریم

چنین صبوری چند بفرمایی مرا ناصح — دمے بگذار تا در ماتم فیض الحسن گریم

بمرگش علم و فن در ناله با من هم نوا باشد — هنر بر خویشتن گرید چو من بی خویشتن گریم

دو تا غم دارم هر یک ز دیگر حسرت افزاتر — بمرگش گریم و آنگاه بر مرگ سخن گریم

خود این آشوب این هنگامه ساز یادم نخواهد شد — همان نو باشد این غم تا درین دیر کهن گریم

گهے بیخود به بزم گشتن کار هنر نالم — گهے بیخویش بر روز سیاه علم و فن گریم

به یکبار انجمن برهم زدی تا از میان رفتی — سزد من گر درین ماتم چو شمع انجمن گریم

چه در دل داشتی تا از که رنجیدی چرا رفتی
زبان بگشا ای مولای ما آخر کجا رفتی

چو در دل داشتی آخر ز یاران بر کران بودن — دو سه روزی دگر بایستی آخر میان بودن

خود این را سهل می گیریم گر ما دامن افشاندی — بحال فن همی بایست آخر مهربان بودن

نگوییم من تو خود انصاف ده تا از که می آید — عرب را زنده کردن وانگه از هندستان بودن

آن کو بہ شرف نداشت مانند — آن کو بہ ہنر نداشت ہمتای

آوخ کہ چنین بلند جاہی — یکبار چنان بیفتد از پای

آہ این چہ جفاست کان بر و دوش — آلودۂ خاک و خون شود وای

آن بازو و تیغ باز افسوس — آن پنجۂ شیرگیر ای وای

آہ این چہ مصیبتی ست جانکاہ — آن این چہ غمی ست صبر فرسای

چون زین غم جانگداز گریم
گریم صد بار و باز گریم

در خاک شد آن امیر ذیجاہ — یا تہمتن اوفتاد در چاہ

مہمان یکی بہ شب شد و خاست — تا باز رود بسوی بنگاہ

کم حوصلگان سفلہ چند — بودند نشستہ در کمین گاہ

کان شیر چو در مقابل آمد — آن بحروشان درون آنگاہ

یکبار برو گشاد دادند — شش تیر و یکی خطا نشد آہ

بر جبہۂ صبر چین نیفگند — با آن ہمہ زخمہای جانکاہ

بر خاک فتاد و باز برخاست — پس طی بنمود پارۂ راہ

آسود دمی براہ وزان پس — افسانۂ عمر گشت کوتاہ

با صد سخنی بماند خاموش
آن بحر بیارمید از جوش

[illegible]

ے گولۂ تفنگ

مرثیہ

جنرل اعظم الدین خان مرحوم

۱۸۹۱ء

تا کے ز غمِ نہان نگویم
گویند مگو چسان نگویم

دارم جگری دمے توانم
کافسانۂ باستان نگویم

از عربدۂ فلک ننالم
از نیک و بد جہان نگویم

از نالۂ دل اثر نخواہم
از داغ جگر نشان نگویم

رفت آنچہ ز دور چرخ بر من
یک حرف از آن میان نگویم

این جملہ ہمی توانم اما
نتوان کین داستان نگویم

در ماتمِ خان اعظم الدین
جز قصۂ خون چکان نگویم

آہ از غمِ این چنین امیرے
شیر افگن و شیرہ شیر گیرے

آہ آن بر و دوش و برز و بالای
آن پیکر دلبری و قد زیبای

آن زور سپہبدی بازوی
آن فرۂ خسروی بہ سیمای

آن دانش و عقل و ہوش و فرہنگ
آن حوصلہ و درایت و رای

اکوهِ غمِ فراقِ تو آنم که برکشم؟ | با چون منی شکستهٔ زار این گمان مکن

پیرانه سرِ روی روشنِ تو آفتاب بود | این آفتاب از نظرِ ما نهان مکن

دانسته ام که رو به فنا دارد آنچه هست | این نکته را ولیک تو خاطرنشان مکن

مهدی اگر گذشت سر تن باز مانده ایم | با ما بباش و همرهی رفتگان مکن

بپسند این که بیکس و بی خانمان شود
هان آن قدر بمان که مظفر جوان شود

رفتی و حال قوم ندانی که چون شده است | دلها تمام از غم و از غصه خون شده ست

ایوانِ قوم کز تو سرش با چرخ سود بود | درجنبش ست و کنگرهایش نگون شده ست

آن قوم کز تو پایهٔ جاهش بلند بود | زار و نژند و خسته و خوار و زبون شده ست

آن صفحهای دفتر اقبال پاره گشت | آن کاسهای خوانِ نعم واژگون شده ست

مهر از افق دمید و همان تیره ماند دهر | از بسکه دود آه ز دلها برون شده ست

تو از میانه رفتی و ما را به دردِ تو | از جسم تاب رفته و از دل سکون شده ست

پرسی اگر ز بیش و کم ماجرای ما | گم گشته شادمانی و ماتم فزون شده ست

ای مرگ! ای سیاه کنِ روزگار ما
شرمت نیامد از دلِ امیدوار ما

در شهر کیست کز غم تو دیده تر نکرد | یک دل نبوده است که صد ناله سر نکرد

دانسته پاسِ خاطرِ ایشان نداشتی | یا کس ترا ز حالِ عزیزان خبر نکرد

ای کشتهٔ ظلم هان خبر گیر — وین نالهٔ ما بگوش درگیر

این مه بخسوف می نیرزد — از چهره نقاب خاک برگیر

برخیز و همان برسم پیشین — هم تیغ بدست و هم سپر گیر

ترکانه کله بفرق بشکن — چار آئینه و زره ببر گیر

مردانه خرام و همرهی را — اقبال و سعادت و ظفر گیر

کیفر بستان و دشمنان را — آتش شود در نهاد - در گیر

آنگاه بکار ملک پرداز — برهم شده کارها ز سر گیر

آن رونقِ رام پور باز آر — آن آئینه را دگر بزر گیر

این جمله بکام دوستان کن
زین بعد هر انچه خواهی آن کن

مرثیہ

شیخ حبیب اللہ صاحب مرحوم المتوفی ۱۲ نومبر ۱۹۰۰ء

از

شبلی نعمانی خلفِ شیخ مرحوم

هان ای پدر نه گو میت این درد آن مکن — زنهار عزم رهروی آن جهان مکن

دعوای صبر گه به غلط هم نکرده ام — هان ای پدر! به صبر مرا امتحان مکن

دستان سرای بزم طرب بوده ام بدهر — ما را بنوحه زمزمه سنج فغان مکن

فرحت آن برگزیدهٔ احباب	گفت روزی بمن زروی عتاب
کای به بیجا صلے بسر برده	هرزه خون دل و جگر خورده
تا چه خواهی ز شاعری یعنی	چند ازین ترهات بے معنی
داستانهائے باستان تا چند	شکوهٔ جور آسمان تا چند
تا چه سودت دهد زبان گفتن	مژه را ابر خون فشان گفتن
دیده را معدن گهر خواندن	داغ را هدیهٔ جگر خواندن
دل بفکر محال خون کردن	وحشت آموختن جنون کردن
دیر را روکش حرم گفتن	شعله را حریف جسم گفتن
سحر و اعجاز را قرین خواندن	وهم را برتر از یقین خواندن
سخن عشق هرزهٔ چندست	چاک را با جگر چه پیوندست
آنچه با خواریست عشق ورزیدن	ساده را بجان پرستیدن
خود ببین تا ارزش بتان چه بود	پیکری ساده، جان جان چه بود
آن بهار طرب زمانے چند	راند زین گونه داستانی چند
در سخن مهر و کین همی آمیخت	زهر با انگبین همی آمیخت

باآنکه شورِ حشر ببالینگهِ تو بود — چشمِ مبارکِ تو از خواب بر نکرد

باآنکه ناله ام جگرِ سنگ را گداخت — در حیرتم که در دلِ تو رحمت اثر نکرد

زنهار، در کنارِ دلش جا نداده ام — تیرِ آه کز دلِ گردون گذر نکرد

عذرم بنه، دراز اگر شد حدیثِ غم — کین داستانِ درد کسی مختصر نکرد

معذورم ار دو دیده مرا گشت خون‌فشان — کرد آن غمت بدل که برگ نیشتر نکرد

تنها نه دوست از غمِ مرگت اثر گرفت

بود آتشی چنانکه بهر خانه در گرفت

آه آن زمان که دردِ تنش را نزار کرد — وآثارِ مرگ بر رخ و نبض آشکار کرد

عمِ بزرگوار که آسیمه سر دوید — حالش بدید و گریهٔ بی اختیار کرد

شبلی رسید و ناله زد و بسمل افتاد — اسحاق آمد و مژه را اشکبار کرد

مستورِ خانه آمد و از سینه برکشید — آن تیرِ آه کز دلِ گردون گذار کرد

حالی بهم رسید که طفل و جوان و پیر — از هوش رفت و جامهٔ خود تار تار کرد

آه از جفاے مرگ که با حالتی چنین — رحمی نکرد و شیوهٔ جور اختیار کرد

المختصر چو جان بجهان‌آفرین سپرد — جا در کنارِ رحمتِ پروردگار کرد

چون هر کسے بدرگهش امیدوار هست

آمرزدش خدای که آمرزگار هست

*

شیفتگانیم و همین شیوه بست
سجده اگر نیست زمین بوس هست

تا نخوری پای نگهدار باش
دم ز شریعت زن و هشیار باش

هرچه زبیش ست و زکم بازدان
سجده و تعظیم ز هم بازدان

در ره الفت که بود پیچ پیچ
پا چو نهی بر تو نگیریم هیچ

تمهید

من که درین دائره از دیر باز
پای ز خلوت نه نهادم فراز

باز برآنم که درین وادیی
دل برم از خلق بافسونگری

خواسته ام طرح دگر ریختن
شعبدهٔ تازه برانگیختن

بزم دگر هست و تماشا دگر
باده دگر آرم و مینا دگر

زمزمهٔ تازه بساز افگنم
غلغله در حلقهٔ راز افگنم

باده فرستم بحریفان دگر
از می دوشین قدری تند تر

زخمه که بر تار سخن میزنم
هان بنگر تا بچه فن میزنم

قاعدهٔ سحرطرازیست این
نیک نگه کن که چه بازیست این

پا چو درین معرکه افشرده ام
پایهٔ فن تا بکجا برده ام

ق

حرمت این کار نگهداشتن
نامه بلعل و گهر انباشتن

کار من ست این حد هر خام نیست
این بود آن می که بهر جام نیست

دست اگر سوی قدح برده ام
جای عنب لخت دل افشرده ام

لطف را با عتاب مے آلود | زہر با قند ناب مے آلود

گرچہ منعم ز ساحری میکرد | خویشتن خود فسونگری میکرد

سخن او کہ متصل میرفت | از رہِ گوش سوے دل میرفت

گفتہ اش را بجان پسندیدم | او گہر مے فشاند و مے چیدم

خواہم اکنون عنان بگردانم | رسم پیشینیان بگردانم

زین بساط کہن چو برخیزم | پیکرے تازہ بر انگیزم

رسم دیرینہ را براندازم | در سخن طرح دیگر اندازم

بدہم خلق را فسون دگر | کردہ ام ساز ارغنون دگر

تا نسنجی کہ با کمال سخن | تنگی نیست در مجال سخن

این روش گر قبول دوست نبود | مے توان جادۂ دگر پیمود

شاعرے کو نہ ہمین سخن سازیست | کہ درین پردہ گونہ گون بازیست

طرز اندیشہ نو کنم اکنون
نشنیدی کہ الحدیث شجون

دیباچہ

سیرۃ النعمان

حمد و ستایشش کہ بعنوان خوشست | نعت ہمان گونہ ہمان سان خوشست

مثنوی ناتمام

جون سنه ۱۸۹۲

مقام قسطنطنیه

قاصد فرخنده یمن هان تعال — متعک الله بحسن المآل

پیش رسیدت سفری ناگزیر — گرم ز جا خیز و ره هند گیر

زود روی فکر دو عالم مکن — در نفسی راست کنی، هم مکن

دین بره اندر عزیزان هند — جمله گرامی گهرکان هند

چون تو دران بزم کشی زمزمه — دائره گردند بگردت همه

تا ز حدیث تو شود بهره‌مند — هر یکی انجای جهد چون سپند

جمله بدین حرف که ای نیکخوی — حرفی ازان یار سفر کرده گوی

تا بچه حال است و چسان است خود — رفت چها بر سرش از نیک و بد

بر ردش دیده دران میزید — یا که چه بهسان و فلان میزید

از پس این محنت و رنج شگرف — از سفر روم چه برداشت طرف

بزم خوشی بود تماشا چه کرد — کار بسی بود ازانها چه کرد

در صف دانش طلبان چون نشست — زان چمن تازه بدامن چه بست

کان معانی همه کاویده ام — کین گهری چند فرا چیده ام

غارت بتخانهٔ چین کرده ام — تا صنمی چند گزین کرده ام

خاک در میکده ها بیختم — کین مے صافی بقدح ریختم

مایه اگر از دگران خواستم — چاره نه زو بود ازان خواستم

فن سیر گرچه بود دلپذیر — نیست ورد خود ز روایت گزیر

گرچه متاع از دگر آورده ام
قطره ربودم گهر آورده ام

گرچه مرا شیوهٔ فن این نبود — حرف به اُردو زدن آئین نبود

بیشتر از گرم طلب بوده ام — بادیه پیماے عرب بوده ام

زمزم جان فزهٔ آن ساز داشت — ساغر من بادهٔ شیراز داشت

لیک چو آن مطرب و ساقی نماند — بوے ازان میکده باقی نماند

زمزمه طرز دگر آراستم — خوشتر ازان نیز که میخواستم

گرچه سر و برگ سخن دیگر است — شمع همان است لگن دیگر است

باده گوارا به عزیزان تمام
بادهٔ گلگون به سفالینه جام

———

موکب همایون

یعنی

برآمدن سلطان المعظم

بگذاردن نماز عید الضحی

مهر چو از جیب افق سر کشید
خاست ز هر ناحیه گلبانگ عید

دیده بر از خواب چو برخاستند
پیر و جوان جمله تن آراستند

طفل که این شیوه نداند درست
مادرش از مهر تن و روی شست

شیوهٔ و آئین طرب تازه گشت
کوچهٔ و بازار پر آوازه گشت

مژده رسید این که شه چاره ساز
زود برآید با دای نماز

تا برد از خوان کرم توشهٔ
خلق برون ریخت ز هر گوشهٔ

بسکه عنان طلب انگیختند
طفل و جوان بر سر هم ریختند

بیک نظر راه تماشا نیافت
نقش قدم هم بزمین جا نیافت

جمله بصد شوق و بصد آرزوی
سوی بشکطاش نهادند روی

سرمهٔ خاک رهِ شه خواستند
جا بگذرگاه سپه خواستند

از دو سوی راه بکسب شرف
خلق بآئین ادب بست صف

طے چو شود مرحلۂ پرسش جوی
از من آوارہ بیاران گوی

گاہے ہمہ گنجینہ کشایان فن
صدر نشینان سر خوان من

از کرم داور بالا و پست
حال من آن گونہ کہ بایست ہست

ہم بہمان طرز و روش میزیم
زندہ ام و فارغ و خوش میزیم

گرچہ خودم باسر و سامان نیم
نازکش حاجب و دربان نیم

نیست سر انجمن آرائے
این منم و گوشۂ تنہائے

دینکہ بپرسید کہ زان جلوہ گاہ
تا چہ بود حاصل چشم و نگاہ

ہی چہ توان گفت کہ ذوق سخن
ہر نفسم مے برد از خویشتن

گرچہ نخواہم کہ نشینم خموش
فرصت آن کو کہ بیایم بہوش

گرچہ بعرض سخن آمادہ ام
مست ز کیفیت این بادہ ام

بگذر ازین حرف و مکرر مپرس
خواب خوشی دیدم و دیگر مپرس

خوان سخن گر نہ خود آراستم
عذر ہنر محو تماشاستم

تشنۂ بود خبرایم ہنوز
دیدہ من باز و بخوابم ہنوز

با تو چہ گویم کہ چہا دیدہ ام
شعبدہ ہا پیش نظر چیدہ ام

بزم چو از جلوۂ زیبا پر است
دامن چشم ز تماشا پر است

زیب و طراز همه عالم توئی — سایهٔ یزدان بجهان هم توئی

جمله بدانند که در غرب و شرق — هست ترا تاج خلافت بفرق

آن توئی امروز که در روزگار — هست برو دولت و دین را قرار

تازگی بدر و حنین از تو هست — زیب و طراز حرمین از تو هست

جز تو که هست ای شه انجم سپاه — آنکه بود شرع نبی را پناه

فرهٔ دین نبوی از تو هست — بازوی اسلام قوی از تو هست

شرع بجاه تو چو شد ارجمند — باد بفرمان تو چرخ بلند

سکهٔ اقبال بنام تو باد
هرچه بگیتی است بکام تو باد

مهر چو در هر جهت افشاند نور   کوکبهٔ شاه عیان شد ز دور

گشت روان از پی هم خیل و فوج   موج تو گوئی که شکستی بموج

بود شعار همه از هم جدا   هر همه را رایت و پرچم جدا

پرتو آن اسلحهٔ تابناک   نور همی ریخت بدامان خاک

با همه تمکین چو گذشت این گروه   گشت بیکبار زمین پرشکوه

غلغله برخاست که بادا نوید   مهر جهانتاب خلافت دمید

داغ نه جبهه خورشید و ماه   حضرت خاقان خلافت پناه

قاعدهٔ دولت و دین رامدار   آئینهٔ رحمت پروردگار

پیکر لطف و کرم کبریای   سایهٔ یزدان شه کشور کشای

خسرو لشکرشکن و قلعه گیر   شاه فلک عقبه و گردون سریر

فاتحهٔ دولت و طغرای دین   زیب ده افسر و تاج و نگین

شاه فلک کوکبه عبدالحمید   اَیَّدَهُ اللّٰهُ بِنَصرٍ مَّزِید

فرهٔ شاهی ز جبین آشکار   حاشیهٔ بوستان به یمین و یسار

مرکب شه پیش چو بگذاشت پای   خلق به یکبار در آمد ز جای

طلعت شه باز چو پرتو فکند   بانگ دعا گشت ز هر سو بلند

شور بر آمد که بود تا جهان   باد بکام تو زمین و زمان

چرخ بدان مایه که گردنده است   زنده بمان کز تو جهان زنده است

دیگر

همین تنها نگاه لطف را لذت شناس استی | بپرس از فتنه کامان ستم ذوق عتابش را

دیگر

چشم تو ز خواب ناز برخاست | یا فتنه به ترکتاز برخاست
بیتاب غم تو شد آسا | صد بار نشست و باز برخاست
بنشست نیازمند با غیر | وز پهلوی من به ناز برخاست
نی صرفه چه می توان نهفتن | چون پرده ز روی راز برخاست
همدوره عشق ماند دیران | تا شبلی پاکباز برخاست

دیگر

عهده برتست اینکه از جنبش نگهداری زمین | اگر گفتی رقص بسمل اضطرابی بیش نیست
حسن را نازم که هر موی ادای دلنشست | ورنه زلف عنبرینش پیچ و تابی بیش نیست
خلد و حور و کوثر ای واعظ اگر خوش کرده | بزم ما هم شاهد و نقل و شرابی بیش نیست
داد زان بیرحم کز چشم چو سیل اشک ریخت | خنده اش بگرفت و گفت انداز آبی بیش نیست

دیگر

افسانه بخوان زد که شکیبم بیادشش | دقتی اگر ای دل شب با هم سحری داشت
جز سجده متاع دگر از کس نپذیرفت | خاکی که ز نقش قدم او اثری داشت
خود بی تو توان برد ز دل استگی دل | کان نرگس مستانه بجا نیز سحری داشت

تشبیب فی غزل

غزل ناتمام

اندازۂ وفا نگرفت از جبین من — خوانا مگر نبود خطِ سرنوشتِ ما
از ردّ و هم قبول تو فارغ نشسته ایم — ای آنکه خوب ما نشناسی ز زشتِ ما

دیگر

صحبت مگرت بود باغیار که امروز — ابروی تو یکباره فرو ریخت شکن را
عرض هنر از هر دو جداگانه توان خواست — با غمزه میالا نگه عربده فن را

دیگر

بندۂ تازه بهر داد رسش بود هوس — صد ره آن عربده جو داد بمن باز مرا
ایکه یک موی نگنجد به میان من و تو — جلوه بنما و ز من نیز بپرداز مرا
نه همین از مژه این رخنه بکارم افتاد — ماجراهاست بآن چشمِ فسون ساز مرا

دیگر

بهر عضوی ده امشب رخصت هنگامه تازی — که من یک قد و بالا چیده ام ذوقِ تماشا را
به تاراج نگاهش رفت دق و دستِ باشد — زگلزار پایه برتر می نهم آئین تقوی را
زهی این مایه شیدائی نمی آید مگر شبلی — نگاهِ مست ساقی ریخت چیزی در قدح ما را

دل که با هیچ نمی ساخت ز آزاده روی — با دهان تو که هیچ است چه عنوان درساخت
حاسدِ سفله و دون با تو نسازد شبلی — هیچ دیدی که جعل با گل و ریحان درساخت

دیگر

منکرِ خانقه و صومعه نتوان بودن — اینقدر هست که بت خانه دلاویزتر است
ایکه از چاشنی لعل شکرخا گفتی — گفتهٔ شبلی از آن نیز شکرریزتر است

دیگر

غمزه از گوشهٔ چشم تو برآید بیباک — همچو ترکی که بناگه ز کمین برخیزد
بر سر کوی تو نعمانی آشفته و زار — شاد بنشسته و ترسم که حزین برخیزد

دیگر

بتماشا قدمی رنجه بفرمای که من — دارم از داغ تو در سینه گلستانی چند
حشر این گرمی هنگامه کجا داشت مگر — پرده برداشته اند از رخِ تابانی چند
ز انجمن رفتنی و چون دستهٔ نرگس شبلی — همچنان باز بود دیدهٔ حیرانی چند
گه فغان کردم و گه ناله و گاهی فریاد — نغمهٔ عشق سرودیم بدستانی چند
زاهد این همه غافل چه نشینی که دگر — سوخت برق نگهش خرمن ایمانی چند
خوبرویان چه جفاها که بر من کردند — در قیامت من و دست من و دامانی چند

دیگر

برفشانی چو طرّه بر جبین — هر طرف نافهای چین بچکد

همت بہ نگاہے کند و حوصلہ بین گر
کان نیز گہے با من وگہ با دگرے داشت

پارینہ حدیثی است بہ تسلیم چہ دارد
گویند کہ زین پیش فغان ہم اثرے داشت

خون ریختن دیدہ ام از دولت دل بود
بیمایہ فضولی بہ متاع دگرے داشت

از یمن خدنگ مژۂ تست کہ شبلی
تا بود در آغوش جگر نشترے داشت

دیگر

عشق پر مایہ دگر عرض ہنر میخواہد
لخت دل باز بآرایش مژگان برخاست

در جہان ہیچ کس از عہدۂ این غم نشست
تا بغارتگری آن نرگس فتّان برخاست

بغلط ہم بر شبلی ننشستی یکبار
گرچہ بیچارہ بسودای تو از جان برخاست

دیگر

ذوق را فزودہ کہ در معرکۂ جور دگر
نوبت داوری از غمزۂ پنہانی ہست

بگذر ای ابر ز دعوائے کہ ہنوزم بمژہ
نم اشکی ہست کہ آبستن طوفانی ہست

وسعت حوصلۂ سعی عمل بین کہ ہنوز
کف خاکم بہوائے سر دامانی ہست

خال جا کردہ بران عارض روشن گوئی
آتش افروختہ ہندوی فسون خوانی ہست

داشت دعوی مسیحائی و از من بگذشت
چون بدید آنکہ ہنوزم رمقی جانی ہست

راستم شد ز نوا سنجی شبلی کامروز
ہند را نیز فغی ہست و صفاہانی ہست

دیگر

از دو فانیست در آئین جنون ہم اثری
چاک با آن کہ ز جیب ست بدامان در ساخت

در جلوه گاه حسن دل پاره پاره را — شبلی بنگر که تا بچه عنوان فروختم
نیمی ازان به نرگس مستانه باختم — نیمی دگر به غمزهٔ پنهان فروختم

دیگر

خود گرفتم که ز زلفش نفروشم دل و دین — ور بغارت برد آن نرگس فتان چه کنم
چاکی از دست جنون بهرهٔ من باشد اگر — از مغانش نفروشیم بگریبان چه کنم

دیگر

چون نبود به هجر تو ناله و گریه کار من — گر دل و دین ام یکی نیست باختیار من
مرگ و حیات در فراق هر دو بپایهٔ هم اند — با اثر خزان رود بی رخ تو بهار من
بهر خرابی دو کون دامن سعی بر زدند — نرگس فتنه زای او گردش روزگار من

دیگر

دیدی سحاب را که ز چشمم گرو نبرد — باآنکه داشت از همه اعضا گریستن

دیگر

نالهٔ من گر اثری داشتی — یار بجا نیز سری داشتی
زلف تو کی صید خودم میگرفت — گر ز من آشفته تری داشتی
دست من از کار نرفتی اگر — جای به طوق کمری داشتی

دیگر

هوش میگفت با آن فتنه گر هوش ربای — یکره از جلوه بیارم که آیم بر جای

بردماند ز خاک لالۂ و گل
آستانِ کہ باشد این کہ مرا
شبلی از چشم یار افتادم

اشک خونین کہ بر زمین بچکد
سجدہ بخواست از جبین بچکد
ہمچو اشکے کہ بر زمین بچکد

دیگر

عالم ہمہ برہم زدۂ فتنۂ چشمے است
تا از جگر و سینہ بہ پہلوی کہ بنشست

بیہودہ مرا عربدہ با چرخ جرون بود
دیدم کہ خدنگِ نگہ آغشتہ بخون بود

دیگر

گیرم کہ بآن نرگس جادو نہم دل
دل را ز خمِ زلف کسے باز گرفتن
زین پیش مرا نیز دلی بود و شکیبے

با غمزۂ بیباک ندانم چہ توان کرد
میخواہم و لیکن نتوانم چہ توان کرد
شبلی مگر امروز نہ آنم چہ توان کرد

دیگر

مانند لالہ از جگر داغدار خویش
تو آمدی بہ بزم و من از خویش رفتہ ام
بر پای دوست لعل و گہر کردہ ام نثار

ہستم خزان خویشتن و ہم بہار خویش
لختے بباش تا بکشم انتظار خویش
از دستیاری مژۂ اشکبار خویش

دیگر

در شرح سوز ہجر شریکِ ہمیم ما

من سرکنم فسانہ چو ماند زبان شمع

دیگر

دستهٔ گل

چند بیهوده به بند غم دنیا باشم
زین سپس با قدح و باده و مینا باشم

جبهه سای حرم کعبه چو بودم یک چند
بر در بتکده هم ناصیه فرسا باشم

گرچه رندی و هوس شیوهٔ دانا نبود
حاجتم نیست که فرزانه و دانا باشم

یار هر چند ته خرقه توان نیز کشید
نرگس مست کسی خواست که رسوا باشم

مست و پر عربده تنگش بکشم در آغوشش
تشنه وصلم و تا کی به محابا باشم

با همه دعوی تمکین نتوان خواست ز من
که تو از پرده بدر آئی و بر جا باشم

جلوهٔ او نگذارد که برم بهره ز وصل
بدمد صبح و همسان محو تماشا باشم

ای خوش آن روز که راز هم فتد از پرده برون
از دو سو خلقی و من می زده رسوا باشم

ق

محتسب دست بدامان من و من سرمست
دست در دامن آن شوخ خودآرا باشم

دامن عیش ز دستم نه رود تا شبلی
دامن بمبئی از کف ننهم تا باشم

[illegible]

تماشای بمبئی کن هر متاع کهنه و نو را
طراز مسند جمشید و فر تاج خسرو را

به هر سو از هجوم دلبران شوخ بی‌پروا
گذشتن از سر ره مشکل افتاد دست رهرو را

فغان از گرمی هنگامهٔ خوبان زردشتی
بهم آمیخته از زلف و عارض ظلمت[1] و ضو را

[1] پارسیان دو خدا را معترف هستند یزدان و اهرمن و اینها را به نور و ظلمت هم تعبیر میکنند

غمزه در کار شد ای حوصله‌ها گرم بخیز — تا ز هنگامه بپا خاست تو ای صبر بیای

جای راحت نبود سینهٔ پرسوز ترا دل — آی و در سایهٔ مژگان ترم سر آسای

دیوان شبلی تمام شد

"بده ساقی می باقی که در جنت نخواهی یافت" — کنارِ آب چوپانی و گلگشت اپالو را

بیا شبلی به یاد رنجه گیرائی فرنگانش
دگر ره پاره سازم این قبای زهد تو را

غمزه اش طرح نهد رسم جفا کوشی را — جلوه یادت دهد از خویش فراموشی را
بنگر معجزه حسن که آن نرگس مست — هم آمیخته هشیاری و مدهوشی را
من فدای بت شوخی که به هنگام وصال — بمن آموخت خود آیین هم آغوشی را
می به اندازه زدن گر نه ورزی ست قدیم — طرح نو در فکن آیین قدح نوشی را

شبلی نامه سیه گرچه سراپا گنه است
بس بود دامن عفو تو خطاپوشی را

گرچه دم از مدحت شیراز و صفاهان زده ام — خرم یادم که نواهای پریشان زده ام
بلبلیی بود مرا منزل مقصود و عبث — پیش ازین گام طلب در ره حرمان زده ام
ساغر زندگیم حیف که جز دُرد نداشت — جز همین جرعه آخر که به پایان زده ام
اندکی نیز به کام دل خود بین باشم — روزگاری چو دم از دانش عرفان زده ام
چند در پرده توان گرد سخن فاش بگوی — سنگ بر شیشه تقوی زده ام هان زده ام
داستان گردم ازین پس که به این هدورع مشهور شدن — با بتان جام طرب یانی و دستان زده ام
ساغری چند به یاد رخ رنگین خوردم — قدحی چند در آغوش گلستان زده ام
می دریغا نتوان خورد ثنا سے زنی بس — فاش گویم هم ازان باده که پنهان زده ام

غزل نمبر ۲۱ | شبلیا خود تو بفرما که به اینها چه کنم | ردیف ی

مرا کشتست از اندیشه آزادست پنداری — چنان بیباک خونریزد که جلادست پنداری

زبس کز سینه تا لب گشت لبریز شکایتها — نوایی کز لبم برخاست فریادست پنداری

زبس هر شیوه اش جوری به آئین دگر باشد — نوازشهای خاصش نیز بیدادست پنداری

زبس کز بیم افشا حدیث او در پرده میگویم — حدیثم از گل و نسرین و شمشادست پنداری

چنین کز کوی او قاصد گران رفتار می آید — ز دستش نامه ام در راه افتادست پنداری

دو زلفش دام بر دوش و دو چشمش در کمین سازی — بدان سامان همی آید که صیادست پنداری

غزل نمبر ۲۲ | به آب و رنگ نظم خویشتن نازد چنان شبلی
که در اقلیم معنی کهنه استادست پنداری | ردیف ی

جهان از می ست برهم گشته از آشوب خیزیها — هنوز آن چشم پرفن بر سر کارست پنداری

فریب لطف گفتارت خود کامم ز انکارم — سخن میگوید از انکار و اقرارست پنداری

تو ای قاصد بدین شکر فشانیها می ارزی — به لبهای تو حرفی از لب یارست پنداری

محبت را بود هر شیوه آئینی ز جانبازی — به مژگان اشک خون منصور بر دارست پنداری

حریفان از نگاه شوخ او زانگونه بد مستند — که محفل سر بسر یک بزم خمارست پنداری

خیال بوسه آن لعل نوشین دوش می بستم — هنوزم لب ز ذوق آن شکربارست پنداری

به سیم چون گذر افتاد دوش آن ترک فن را — نگفت این خسته جان جامی گرفتارست پنداری

نسیم جانبخشی آب و هوای پنجابی شبلی

نمبر | شبلی این تازه نوا ها نه چو مستان زده ام | [illegible]

دوش کان دلدار با من هم وثاق افتاده بود
غلغلی در گنبد فیروزه طاق افتاده بود

حالیا من همچو زاهد پارسائی پیشه ام
باده خوردن در شبابم اتفاق افتاده بود

زهد را من آشنائی داده ام با عاشقی
ورنه عمری هر دو را باهم نفاق افتاده بود

گوئیا دشمن هم از دوش نصیبی برده است
باده وصلش چشیدم از مذاق افتاده بود

گرچه من مرد هوسبازی و رندی نیستم
این چنین هم گاه گاهم اتفاق افتاده بود

زاهد ار دم ز او میست می زند بس خیرگی ست
کاو هم از روز ازل نا اهل و عاق افتاده بود

بوده ام در بزم مے با محتسب هم همنشین
گرچه این صحبت مرا بسیار شاق افتاده بود

[illegible] | از دل صد پاره ات آگه نیم شبلی ولے
شیشه دیدم که از بالائے طاق افتاده بود | [illegible]

من که در سینه دلے دارم و شیدا چه کنم
میل با لاله رخان گر نکنم تا چه کنم

من نه آنم که به هر شیوه دل از دست دهم
لیک با آن نگه حوصله فرسا چه کنم

هست چل سال که بیهوده نگه داشتمش
گر نه بر سنگ زنم شیشه تقوی چه کنم

ساغر باده و طرف چمن و لاله رخے
چون به اینها فتدم کار بفرما چه کنم

دل متاعے ست گران مایه به کس نتوان داد
رائگان گر برد آن ترک به بغما چه کنم

مایه تقوی سی ساله فراهم شده است
از مغانش به نگارے بدهم یا چه کنم

شاهد و باده و طرف چمن و جوش بهار

مژده گوئید به رندان مے آشام که باز
صحبت محتسب شهر بهم ساز گرفت

روزگاری ست کس این قصه بپایان نرساند
گرچه صد بار فرو خواند و ز سر باز گرفت

خبرش نیست ز دامان تر خلوتیان
آن که او خرده به رندان نظر باز گرفت

بزم را دید که از نغمهٔ دوشینه تهی ست
شبلی آن زمزمه را باز ز آغاز گرفت

هر جا که روی روشن تو جلوه ساز بود
هر ذره را نظر به جمال تو باز بود

هر جا حدیث فتنهٔ ایام کرده ایم
روی سخن به آن نگهِ فتنه ساز بود

جانا ز بان و لب نه شود ترجمان شوق
ما را امیدها ز نگه‌هاے راز بود

مستور و رند هیچ یکے سر برون نه برد
زان حلقه‌ها که در خمِ زلف دراز بود

ما خود سرے به رندی و مستی نداشتیم
اینها گناه دیدهٔ معشوقه باز بود

لذت شناس رندی و مستی نبوده است
آن بوالهوس که در گرو غمزه و ناز بود

با چرخِ سفله صحبت آن شوخ در گرفت
کو فتنه دوست بوده و این فتنه ساز بود

چالاک و گرم آمد و دامن کشان گذشت
از بسکه دستِ شوق حریفان دراز بود

آن شوخ را به صومعه‌ها چون گذر فتاد
یکباره عشق‌هاے حقیقی مجاز بود

بنگر که چون به دام حوادث اسیر شد
آن دل که سایه پرورِ زلفِ دراز بود

غمگین مباش گر سخن از مدعا رفت
شبلی هنوز اول راز و نیاز بود

طرازِ رخ دل‌نوشاد و فرخار ست پنداری

شب وصل ست، حیا گر بگذاری چه شود / یکدم تنگ در آغوشش فشاری چه شود

تو بدین حسن تو انگرچه زبان بر دادی / این دو بوسه اگر خود نشماری چه شود

از تو ناید گره بند قبا وا کردن / اگر این عقده به من باز سپاری چه شود

گرچه صیدی چو منے لایق فتراک تو نیست / گر به حالم رسی اے ترک شکاری چه شود

ناله و گریه حریف دل خود کام تو نیست / راست گفتی که ازین گریه و زاری چه شود

غنچه‌ات شگفته چنون تا ختن آورده بمن / تا دگر از اثر باد بهاری چه شود

بوسه‌ها بر لب نوشین تو دادم ست مرا / وام من هم به من ار باز سپاری چه شود

شبلی دلزده را کار ز اندازه گذشت
تو هم اے خواجه به حالش بگذاری چه شود

چرخ کین فتنه گری ہاے نو آغاز گرفت / مگر این شیوه از آن چشم فسون ساز گرفت

من در انجام رہ عشق گرفتم در پیش / خنک آن کس که ہم این شیوه ز آغاز گرفت

چه عجب جلوه گه دوست شود دیدهٔ من / که ز خاک درش این آینه پرداز گرفت

ماجرای من رسوا شده ہر جا فاش ست / ابله آن بود که این واقعه را راز گرفت

ہر که یکبار نظر بر رخ خوب تو کشاد / بایدش دید ز دیدار جہان باز گرفت

الہی بود که مرغ دل من رم دادی / این ہما بود که از دست تو پرواز گرفت

دل به آن نوبر حسن ار ندهم خود چه کنم / علم از صحبت پیران ریا ساز گرفت

بخت بدبین که به هجران تو بر سر زده ام
دست شوقی که دران طوق کمر می بایست

شبلی نامه سیه را به جزاے عملش
پا بریدند و صدا خاست که سر می بایست

عمری ست عشق ورزم و کارم تمام نیست
این باده پخته نیز نشد گرچه خام نیست

به چشم هر انچه دیده نه هر دیده بنگرد
نظارهٔ جمال تو عام ست و عام نیست

شبهاے هجر دیده ام و باز زنده ام
گویا که کار مرگ و قضا را نظام نیست

میخواهد انکه در ره رندی قدم نهد
زاهد که هم به شیوهٔ تقوی تمام نیست

چندانکه رام تر شودم بدگمان شوم
با آنکه این نوازش خاص ست عام نیست

این پاس وضع باعث ناکامی من ست
خوش عاشقی که در گرو ننگ و نام نیست

در بزم گاه ناز تو شبلی هنوز هم
جا داشته است لیک آن احترام نیست

۲۷ مارچ سنه ۱۹۰۶ع
لکھنؤ

برق عشقی که مرا[۱] بر دل و بر تن زده بود
این همان ست که بر وادی ایمن زده بود

تا قدم رنجه کنی بهر تماشاے چمن
ابر بهر تو سراپرده به گلشن زده بود

دیدی ای دوست که تا دامن ایمان برسید
عشق آن چاک که در جامه و دامن زده بود

هر زمان باز سرے تازه برآورد چو شمع
هر کرا تیغ غم عشق تو گردن زده بود

روزگاری شد و آن نشه هنوزم به سر ست
یکدو ساغر به من آن دلبر پرفن زده بود

[۱] اشارت است به واقعهٔ زخم خوردن مصنف،

صوفی آن سرِ حقیقت کہ ہویدا میکرد
ہر حدیثے کہ بما کرد ہم از ما میکرد

پیکر آرائے ازل طلعتِ زیبائے ترا
نقش می بست و ہم از ذوق تماشا میکرد

بر گذر گاہ چمن عطر فروشش سحرے
بوی زلفِ تو بکف داشت کہ سودا میکرد

ساقی آن می بہ قدح ریخت کہ از نرگسِ خویش
ہر نفس دام ہمی کرد و بہ مینا میکرد

فلسفی سرِ حقیقت نتوانست کشود
گشت رازِ دگر آن راز کہ افشا میکرد

دوشش رفتیم و بدیدیم کہ طوطی بہ چمن
داستانہا ز لبِ لعل شکر خا میکرد

آن گرہ ہا ہمہ در کارِ حریفان انداخت
کہ ز پیچاک سرِ طرۂ خود وا میکرد

پیچ و تابے کہ دلِ غمزدہ در نہان داشت
شکنِ طرۂ گیسوی تو پیدا میکرد

بہ مسیحا نفسے آن لبِ اعجاز نمائے
مردہ را زندہ ہمی کرد بدعوئے میکرد

مائہ برہمی ہر دو جہان گشت آخر
فتنہ ہائے کہ قد و زلفِ تو برپا میکرد

ساقی مصطبۂ عشق ہر آن نکتہ کہ گفت
از رہِ گوش ہمی رفت و بدل جا میکرد

اپریل سنہ ۱۹۰۶ء

شبلی از قامت و بالائے تو میکرد سخن
یا مگر خود سخن از عالمِ بالا میکرد

الٰہ آباد

بر سرِ سفرۂ غم چیزے اگر می بایست
پارۂ از دل و لختی ز جگر می بایست

دید حالِ من و از جبہۂ خود چین نکشود
گوئیا حالم ازین نیز بتر می بایست

گرمی بزمِ ترا با ہمہ ہنگامۂ ناز
نالۂ نیز باہنگ اثر می بایست

رونقِ کوئی تو ز اربابِ تماشا نشود
بسملے چند دران راہ گذر می بایست

۱۰ دسمبر سنہ ۱۹۰۶ء	بتان آذری را دلبران شام و ایران را	سفر بمبئی

ساقی مست چو سوی من مدہوش آید
ساغر از کف بنهد میکده بر دوش آید

من بر آنم که کنار از همه عالم گیرم
گر مرا یک صنمی شوخ در آغوش آید

کام دل خواهی از آن نو بر خو کرده به شرم
باش تا یک دو سه ساغر زده مدہوش آید

ناصحا! زحمت بے صرفه به کارم مپسند
من نه آنم که مرا پند تو در گوش آید

مستی و عربده کار چو منے نیست ولے
چشم ساقی ست که تاراج گر ہوش آید

حالیا یک نگه ناز از آن ساده بس ست
آن بود نیز که بیباک در آغوش آید

عاشق آن نیست که هنگام تقاضای وصال
مهرش از بوسه زنی بر لب خاموش آید

این غزل اوّل فیض اثر بمبئی ست
باش تا باده این میکده در جوش آید

[illegible]	میرسد وقت که شبلی به بتے باده گسار از در صومعه تا میکده همدوشش آید	بمبئی

امنے نماند خلوتیان حجاز را
دیدی قطا دل خم زلف دراز را

ذوقی دگر بود به تماشاگهِ وصال
چشمے بخواب در شدهٔ نیم باز را

لعل لبش اگرچه بکام شکر نه ریخت
با ما سری ست آن نگه جان نواز را

هرگز یکے به خوبی و رعنائی تو نیست
ما دیده ایم کجکلهان طراز را

بیچاره نکته دان ادا های عشق نیست
ضائع مکن به غیر نگه های راز را

ما از بلند و پست جهان درگذشته ایم
از بسکه دیده ایم نشیب و فراز را

١٩ اپریل ١٩٠٦ء

شبلی امروز به سجادهٔ تقوی بنشست
آن که صد سال ره شیخ و برهمن زده بود

(تاریخ)

چون آگهی که فرصتِ عهدِ شباب چیست — می خور دگر سخن ز عذاب و ثواب چیست
پرسم که هیچ در دل تو هست جای من — هر چند دانم این که سخن را جواب چیست
زاهد شراب ناب جز انگور و آب نیست — رم خوردن تو این همه ز انگور و آب چیست
می را بقدر حوصلهٔ مرد می دهند — با دشمن این همه کرم بی حساب چیست

شبلی عنان گسسته مرو سوی بمبئی
ما نیز با تو هم سفریم این شتاب چیست

چه غم از بند و زندان شاهد رعنای کنعان را — که از یک جلوه گلشن می تواند کرد زندان را
چه باشد حال اگر حرفی ز مضمون خواند آن بدخو — که از هم پاره سازد نامهٔ ناخوانده عنوان را
حدیثی دلکش و افسانه انداز افسانه می خیزد — دگر از سر گرفتم قصهٔ زلفِ پریشان را
به لطفِ ظاهرش دشمن چو نازان و من شادم — که مسکین ذوق نشناسد نوازشهای پنهان را
شبِ وصلی از و با آن درازی آرزو دارم — که یک یک بر شمارم حلقه های زلف پیچان را
غلط سازد شمار بوسه و انگه ز سر گیرد — نگه دارد خدا از چشم بد آن طفل نادان را
دل هنگامه جو خمیازه بر خمیازه می ریزد — بکارش نامزد فرما نگاهِ فتنه سامان را
ز ذوقِ طبعِ شبلی من در اول روز دانستم — که در آشوبگاه بمبئی در بازد ایمان را

بیا اینجا که هر سو کاروان در کاروان بینی

تو در گمان که مستیٔ او از شراب بود

زیستیم بهر سود و زیان کرده ایم ما
در کعبه نیز یاد بتان کرده ایم ما

بی حاصلی نگر که به این دوری از رخش
صد جای بهر بوسه نشان کرده ایم ما

نام خدای بر لب و ذوقم نمی دهد
از بسکه یاد نام بتان کرده ایم ما

شیر زیان و سود نشد هیچ آشکار
صد بار اگرچه سود و زیان کرده ایم ما

جان را به راه مهر و وفای تو باختیم
دین کار را هم از ته جان کرده ایم ما

از نام نیک در رهِ رندی و عاشقی
از ما بپرس تا چه زیان کرده ایم ما

شبلی سخن اگرچه ز راهِ فسانه بود
لختی ز راز نیز بیان کرده ایم ما

دسمبر ۱۹۰۰ء — بمبئی

من که خود را فارغ از گبر و مسلمان کرده ام
انچه چشم کافرش فرموده است آن کرده ام

غیر ازین از رندی من تا به تقوی فرق نیست
بر ملا هم کرده ام، اکنون انچه پنهان کرده ام

زهد و رندی را بهم کردن چه مشکل کار بود
سعی ها انگیختم کاین مشکل آسان کرده ام

رسم و آئین هم آغوشی نمی دانم که چیست
دست گستاخ انچه فرموده است من آن کرده ام

این هم آخر فیض شبهای دراز هجر بود
گر شمار حلقه های زلف پیچان کرده ام

ذوق ها بردم هم از روی عتاب آلود او
آتشی بوده است و من خود گلستان کرده ام

دین و دنیائی اگر می داری ای دل مغتنم است
یار میگوید که نرخ بوسه ارزان کرده ام

چیده ام بر هر سر نوک مژه لختی ز دل
باز کار گریه را لختی به سامان کرده ام

هر چند جور نیز ز معشوق خوش بود
ما بنده ایم دلبرِ عاشق نواز را

چیزیکه ز لطف نیز بیامیخت در ستم
تا اعتدال داد مِی تندِ ناز را

آذر برم که کار ز اندازه درگذشت
دستِ درازگشته و آغوشِ باز را

نازی که میکنی نه به اندازه میکنی
تیزی ز حد مبر پی طاقت گداز را

ناوک بزد به غیر و مرا بر جگر نشست
قربان شوم خطای نگه‌های ناز را

من خود نخواهم اینکه برافتد حجاب راز
اما چه چاره کلکِ حقیقت طراز را

بر جبین زردی صفحه که شبلی به سرخوشی
از هم گسست سلک گهرهای راز را

وقتِ سحر که عارض او بی نقاب بود
در بزمش اول آن که رسید آفتاب بود

بزم شراب و شاهد رنگین و بانگ نی
این حرفی از فسانهٔ عهدِ شباب بود

اندازه دان حوصلهٔ هر کسیست دوست
با دیگران به لطف و به ما در عتاب بود

شب بود و صد هزار تماشای دلفریب
صبح از کرانه سر زد و دیدم که خواب بود

با چشم شرمگین تو کاری نداشتیم
ما را سخن به غمزهٔ حاضر جواب بود

نازِ غرورِ حسن نه دادش اجازتی
ورنه سوالِ بوسه ما را جواب بود

بیدار کرده است بهر گوشه فتنهٔ
با آن که چشمِ سحرطرازش بخواب بود

آخر از آن لبانِ می آلود چاره چیست
گیرم که از شراب دمیم اجتناب بود

شبلی خراب کردهٔ چشمِ خراب اوست

دسمبر سنہ ۱۹۰۸ء

بے

بمبئی	گر بازش از پیش ہم گردد بہ سامان کردہ بود	لاہور شنبہ

آن دل کہ خاک گشتہ آن رہ گذار بود — سرجوشِ بادۂ کہنِ روزگار بود

شرمم از لب تو ہر چا گر چہ پند داشت — شادم بہ این کہ غمزۂ پُرفن بکار بود

آن شہ سوارِ ناز رسید و ز رہ گذشت — بارے ہمان نگہ برہِ انتظار بود

آغوشِ شوق و دیدۂ گستاخ و دستِ شوخ — در وصل ہر چہ بود ز من خود بکار بود

از بسکہ شستہ بودی خوشگوار وصل — مستی برون ز حوصلۂ اختیار بود

شوخی کہ پیشِ خلوتیان جلوہ می فروخت — پنہان بہ بزمِ بادہ بہانہ شمار بود

با آن کہ جامِ وصل پیاپے کشیدہ ایم — خمیازہ ہاے شوق ہمان برقرار بود

شبلی بیا کہ گرمی بازار بمبئی
امسال نیز دست بہ رنگے کہ پار بود

چون در طریقِ عشق گذر می کنیم ما — از روی شوق پاے ز سر می کنیم ما

در راہِ عشق پیروِ پیشینیان نہ ایم — این شیوہ را بہ طرزِ دگر می کنیم ما

واعظ ز ما مرنج کہ ترکِ می و سرود — شب گر نکردہ ایم سحر می کنیم ما

از ما بدار دست کہ رندی و عاشقی — صد بار کردہ ایم و دگر می کنیم ما

ضائع مساز خرقۂ مستوری مرا — دستے نرسد کہ باز بہ بر می کنیم ما

شبلی ز فیضِ تربیتِ طبعِ نکتہ سنج
ہر دم قطرۂ را گہر می کنیم ما

شام وصلش هست و این گشته ام از بیم صبح	آفتاب آورده ام در خانه پنهان کرده ام
در سخن با خاکیان هند می سنجی مرا	ای چه میدانی که این فن را چه سامان کرده ام

۲۴ اپریل

یاری می پرسید شبلی را که چون بر باد رفت
مشت خاکی در هوا پیشش پریشان کرده ام

بمبئی

شب که تیر نالهٔ من برگ و سامان کرده بود	رخنه ها در گنبد گردون گردان کرده بود
باد صبح امروز از هر کوچه مشک افشان گذشت	شب مگر مشاطه زلف پریشان کرده بود
ترک چشمش چون پی تاراج دین آمد برون	تا خبر گیری حرم را کافرستان کرده بود
در چمن رفتی دراز بهر نثار آورد باز	غنچهٔ گل رنگ و بوی را که پنهان کرده بود
رفتم و در سایهٔ زلفش پناه آورده ام	زان ستم ها که بر من شام هجران کرده بود
غازه هر رنگی که بر روی دل افروز تو نیست	هم ز رنگ روی گلگون تو سامان کرده بود
روی رنگین ترا دید و بروی خاک ریخت	آن همه گلها که گلچین خود بدامان کرده بود
طالع رسوائی مجنون بلند افتاده است	ورنه شیدای تو هم صد کار زینسان کرده بود
از دم باد بهاری شاهد رعنای باغ	از گل و غنچه طراز جیب و دامان کرده بود
لعل معجز کیش او طرح مسلمانی نهاد	ورنه چشمش رخنه ها در کار ایمان کرده بود
سنبلستان می دمد از جیب و آغوشم هنوز	زلف شبگیرش دی برم روزی پریشان کرده بود
در وصالم نیز کام دل ازو حاصل نشد	بسکه شرم خویش را بر خود نگهبان کرده بود

نومبر ۱۹۰۶

شیوهٔ رندی چنان شبلی به آب و رنگ کرد

بمبئی

رد کرده متاعی ست به بازار محبت | آن داغ که ای لاله ترا در جگر افتاد

شبلی دگر از صومعه در میکده آمد
این غلغلهٔ تازه به میخانه در افتاد

آن شوخ چو از پرده به یکبار بر آمد | هنگامهٔ مستوری زاهد بسر آمد
لب تشنهٔ زخم ست همان این دل بیتاب | کان ناوک پیشین که زدی بر جگر آمد
ممنون شبک پائی مرگم که شب هجر | از صبح دمیدن قدمی پیشتر آمد
اوج قد و بالای دل افروز تو نازم | کاب دم شمشیر ترا تا کمر آمد
تردستی آن غمزهٔ چالاک توان دید | تیری که بزد تیر دگر بر اثر آمد

۷ دسمبر سنه ۱۹۰۷ء

لب را ز تبسم نتوانست نگه داشت
وقتی که ز جان دادن شبلی خبر آمد

بمبئی

ای که صد طعنه به خورشید و بر اختر زدهٔ | باز بر قتل که دامن به کمر بر زدهٔ
گرچه لعل لب جان بخش تو حاشا زده است | میتوان یافت ز چشم تو که ساغر زدهٔ
انکار کردن
من نه آنم که سر از تیغ جفا بر دارم | گرچه صد مرتبه چون شمع مرا سر زدهٔ
انچه از گرمی هنگامهٔ محشر گفتند | هست بزمی که تو صد بار بهم بر زدهٔ
یاد بادت که شبی زاول شب تا دم صبح | مست بودی و بما بادهٔ و ساغر زدهٔ
از دو چشم تو عیان ست که در بزم طرب | زدهٔ جام می ناب و مکرر زدهٔ
هیچ نقشی به مراد دل عاشق ننشست | مگر آن نقش که از بوسه به لب بر زدهٔ

راہی دگر بغیر حریم حرم نداشت
زاہد کہ تاب جلوۂ روی صنم نداشت

دلہا ز بس ربود گران بار گشتہ است
زین پیش ورنہ زلف تو این مایہ خم نداشت

عرض متاع عشق نمودیم ما و غیر
مسکین ہنوز مایۂ یک چشم نم نداشت

وحشی دلم بہ سایۂ زلفِ دراز او
آسود آن چنان کہ دگر ہیچ رم نداشت

صد چشمہ جوش می زند اکنون ز دیدہ ام
روزے کہ با تو بودہ ام این خانہ نم نداشت

ما را بہ بوسہاے شکر ریز بر نواخت
تا کس نگوید این کہ طریقِ کرم نداشت

از غمزۂ تو بسکہ جہان برہم اوفتاد
یک کس ازین میان دل و ایمان بہم نداشت

دل را بہ ہر کہ عرضہ نمودیم در جہان
انصاف داد و گفت کہ این جام جم نداشت

ما سجدۂ نیاز تو اے کجکلاہِ ناز
زان عہد بردہ ایم کہ این قبلہ خم نداشت

۱۷ دسمبر سنہ ۱۹۰۶ء

شبلی ز خیلِ زمزمہ سنجان حشم گرفت
با آن کہ ہیچ گونہ ز خیل و حشم نداشت

بمبئی

تا چہرۂ زیباے تو ام در نظر افتاد
یکبارہ اساسِ خرد و ہوش بر افتاد

در جیب و گریبانِ چمن عطر فشان ست
بوی تو کہ در دست نسیم سحر افتاد

عمری شد و یک روز نیفتاد بہ دستم
از بسکہ ہر امروز بہ روزِ دگر افتاد

پابندۂ آن بادۂ تندیم کہ از جوش
از شیشہ برون جست و ز مینا بدر افتاد

زین پس ہدف تیر تو ہم تو باشد
پیکانِ تو از بسکہ یکے بر دگر افتاد

اے باد صبا مشک فشان باز گذشتی
گویا کہ گذارِ تو در ان رہگذر افتاد

ای معتکف کعبه این جلوه فروشی چیست
من هم به سرے کوی گه گاه گذر دارم

از زهد و ورع خود بفریفته ام خلقی
ای دوست چه می پرسی تا من چه هنر دارم

ای کشتلی فغانی این پرده دری از چیست
اینها که ز خود گفتی من نیز خبر دارم

از همه کار جهان دل مے و مستی بگزید
بعد عمرے که در اندیشهٔ هر کار بماند

سبحهٔ داشتم از جملهٔ اسباب ورع
رفت از یادم و در خانهٔ خمار بماند

تا به این مایه شب هجر نبوده ست دراز
چرخ گردنده همانا که ز رفتار بماند

دام داران همه از دام برستند هنوز
بوسها دام مرا بر رخ دلدار بماند

عارف از کشمکش رد و قبول آزاد است
یوسف آن نیست که در بند خریدار بماند

مژده گویید مقیمان در میکده را
کز جهان رفتم و از من مے و زنار بماند

مرغ در دام بیفتاد و بدر جست و رهید
دل همان در خم زلف تو گرفتار بماند

در وادی سلوک ز خود دور بوده ایم
یعنی که مست بادهٔ منصور بوده ایم

هر جلوه مرا نتواند فریب داد
پروانهٔ چراغ سر طور بوده ایم

از ما بگیر درس فنون ریا که ما
عمرے دراز زاهد و مستور بوده ایم

مهجوریم ز دولت وصلت هم از من است
ز بس قریب بودی و ما دور بوده ایم

ما را بنقل و باده و می احتیاج نیست
ما از نگاه مست تو مخمور بوده ایم

دسمبر سنہ ۱۹۰۶ء

بوی زخم از دل آغشتہ بہ خون می آید
شبلیا سینہ مگر بر دم خنجر زدہ

بمبئی

چنان بہ شہرتِ عشق تو بر زبان انداخت
کہ پردہ بر رخ این کار میتوان انداخت

حدیث لطف تو با غیر رشک اشت ولے
دلم مرا ز رہِ رشک در گمان انداخت

ترا کدام جفا پیشہ این سبق آموخت
کہ چشم لطف بہ عالم نمی توان انداخت

فغان کہ آن ہمہ گنجینہ ہای راز مرا
غمت ز سینہ برون آورد بر زبان انداخت

فریب نرگس مست و کرشمہ ساقی
مرا بہ پیروی شیوہ مغان انداخت

بدیدہ نیست میانش مگر کہ شاعر صنع
ز مصرع قد او حرفی از میان انداخت

دسمبر سنہ ۱۹۰۶ء

بہ پارسائی شبلی ہمہ اعتماد نماند
نگاہ شوخ تو تا فتنہ در جہان انداخت

بمبئی

ای آن کہ ہمی گوئی کز راز خبر دارم
اندیشہ خامی ہست من نیز بہ سر دارم

ای دوست مپرس از من رسم و رہ تقوی را
اکنون کہ من بیدل سودای دگر دارم

ای رنگ ز رخ جستہ یک لحظہ توقف کن
من نیز ازین عالم آہنگ سفر دارم

تا سال دگر خواہد شد زہن می مطرب
این خرقہ مستوری کامسال بہ بر دارم

روی چنین روی شایان نہفتن نیست
بگذار کہ این پردہ از روی تو بر دارم

رندی و سیہ کاری مستی و نظر بازی
زین گونہ اگر خواہی بسیار ہنر دارم

یک دیدہ حیرانی از ہستی من باقی ست
وان نیز نمی خواہم کز روی تو بر دارم

دلم از شیوهٔ این گلرخان از جا نمی آمد
فلک بگذاشت بر من دلربای نکته دانی را

خلیل آهنگ طرحِ کعبهٔ اسلامیان دارد
بدست آورده ام من نیز خاک آستانی را

حدیث عشق خوش بوده است از شبلی خوشتر که داستانی
شنیدن میتوان زین حرفِ رنگین داستانی را

دوش مستی خبر آورد که در عرصهٔ حشر
گفتگو از خم و مینا و سبو خواهد بود

دیده ام در حرمِ آئینه زیبا صنمی
که اگر چون تو کسی هست هم او خواهد بود

ز درِ سر بخیهٔ مژگان تو گر این باشد
ای بسا خرقه که محتاج رفو خواهد بود

عاشقان را همه آئینِ عمل خواهد گشت
ماجرایی که میانِ من و تو خواهد بود

نیست فرقی ز میانِ تو و تنِ زار مرا
در بود نیز همین یک سر مو خواهد بود

نوازش های او رسمی بود دانسته ام اما
تنگ ظرفی چو من را بوی از می نیز بس باشد

تو هم دانی که کارش تا کجا خواهد کشد آخر
مبادا آنکه شبلی را به وصلت دسترس باشد

به یاران آشکارا گفته ام این حرف و پنهان هم
که شوخ نکته دانی بُرد از من عقل و ایمان هم

نگه کاش آنقدر سرمایه کردی از تماشایش
که می آمد بکار ما و دل، در روز هجران هم

بدآموزیِ لطف آشکارای بتان نازم
که دل قانع نشد با آن نوازشهای پنهان هم

حدیثی اینچنین کم اتفاق افتاده دوران را
که من نادان و ناصح هست نادان تر ز نادان هم

شب وصلی درازی خواهم و از بهر آن خواهم
که خواهم گفت با او شکوهٔ ایام هجران هم

دو دل بودن درین ره سخت تر عیبی است سالک را
خجل هستم ز کفر خود که دارد بوی ایمان هم

معذورم ار بہ فہم نیاید حدیث دوست — در بزم رازِ ازلِ قدحے دور بودہ ایم

شبلی مباش منکر رفتار ما کہ ما
مست از مے شبانہ پر زور بودہ ایم

۱۷ اپریل ۱۹۰۷ء — الہ آباد

ای اجل گر بہ من خستہ ترا کارے ہست — اندکے باش کہ زو وعدۂ دیدارے ہست
بوسۂ لعل تو گویند بہ جان می ارزد — گر بہا میسکنی اید دست اخریدارے ہست
از جفاہائے غم ہجر تو از جان رفتم — این بود اندک ازان جملہ کہ بسیارے ہست
بہ خریداری یک بوسہ تہی مایہ نیم — اینکہ بر سی دل و دینے بہ تو ہست آرے ہست
کار با طرۂ گیسوی بتان افتادہ است — ماچہ دانیم کہ تسبیحے و زنّارے ہست
از سراپائے تنم انچہ بجا ماندہ بہ ہجر — دیدۂ ہست و درد و حسرت دیدارے ہست

شبلی شیفتہ در حلقۂ سودازدگان
گوئیا قافلۂ و قافلہ سالارے ہست

اپریل ۱۹۰۷ء — الہ آباد

طوطی گلشن عشقم شکر افشان نشوم — تا نہ آیینۂ روی تو مقابل دارم
خنک آن کس کہ بہ ذوق نظری شد قانع — وای بر من کہ صد اندیشۂ باطل دارم

کوشش ناخنِ تدبیر چہ سودم بخشد
من کہ یک رشتہ و صد عقدۂ مشکل دارم

بہ ہر سوی متاعِ عقل و دانش ابتر افتادہ است — بہ غارت بُرد باز آن چشم پرفن کاروانے را
بہ دست آوردنِ دل یک حدیثِ لطف میخواہد — بہ این کمتر بہا از کف مدہ جنس گرانے را

سنہ ۱۹۰۸ء	غیر ازین چیست که از دست گدا می آید	۱۴ر اکتوبر

هر چه هست از لبِ گلفام خوش است — نه همین بوسه که دشنام خوش است

عشق را اول و آخر نبود — هم در آغاز و هم انجام خوش است

مدعی از هوسِ خام گذشت — گر به ما نیز نشد رام خوش است

باده را نیست خود از نقل گریز — بوسه از پس دشنام خوش است

می نیرزد به جوی مسند جم — وین حکایت ز لب جام خوش است

هر دمی بندهٔ خویشیم مخوان — که مرا نیز همین نام خوش است

بوسهٔ بے طلبش نیز نکوست — گر چه این شیوه به ابرام خوش است

نتوان پرده به خورشید کشید — روی او جلوه گهِ عام خوش است

لکھنؤ	بگذر از باده به پیری شبلی زانکه هر کار به هنگام خوش است	۱۵ر اکتوبر ۱۹۰۸ء

آن شوخ بس که پایهٔ حسنش بلند بود — هر شیوه اش بلای دلِ دردمند بود

در شوق پاس گرمی نازش بجا نماند — با آن که کار با صنمی خود پسند بود

سنجیده ایم فتنهٔ محشر به قامتش — یک نیزه قد فتنه طرازش بلند بود

هرگز حدیثِ شوق به پایان نیامده است — یا رب کدام جا سرِ این رشته بند بود

می بینم این که قیمتِ دل تا کجا کشد — پرسند زمن که نرخ متاعِ تو چند بود

تو یک نگاه ناز زیان کردی و مرا — سرمایهٔ که بود دل مستمند بود

[illegible]	مده از دست خود نگین لوای بحر شبلی را تو شاه حسنی و در کار داری یک نگین از آن هم	اکتوبر

پیک فرخنده قدم مژده سرائی آید — که سفر یار ز سفر کرده ما می آید
رفت از شهر بدان سان که بهاران ز چمن — آمد آن گونه که در باغ صبا می آید
گوئیا یوسف گم گشته بکنعان آمد — یا نگار چینی سوی سبا می آید
رفتنش گرچه بکام دل احباب نبود — چون بیامد همه بمراد دل ما می آید
خوی خوبش بهمان لطف و صفا هست که بود — هم بدان قاعده مهر و وفا می آید
شیشه های دل عشاق بجنبید ز راه — گر گرفتش رسد از راه بجا می آید
هر زند آب بخاک سر راهش رنگین کار — نشنیده هست که از دیده ما می آید
دیده و دل همه دکان تماشا چیدند — کان تماشا کده حسن و ادا می آید
ابروان خنجر و گیسوی فرو هشته کمند — ترک شوخی دست ز میدان وغا می آید
بوی جانی که مشام دل و جان تازه کند — میتوان یافت کزان بند قبا می آید
هر کجای گذرد عطرفشان میگذرد — هر نسیمی که از آن زلف دوتا می آید
آمد و از دل ما صبر و سکون می طلبد — شاه بنگر که به آئین گدا می آید
کار ز اندازه برون برای نگه شوق که او — روی بنهفت و به آئین حیا می آید
ای دعای سحر از چرخ فرود آی کنون — کان که میخواستی او را بدعا می آید

	شبلی غمزده آورد دل و دین به نثار	

نیم در بند پاسخ اول کارست پیدانی — به این شادم که آن بت را به پیغام آشنا کردم

۱۷ر اکتوبر

دل افسرده را آئین عشق آموختم شبلی
مسے بیداشتم با خویش و رفتم کیمیا کردم

[illegible]ء

ز جان گذشتم و بازم به بر نمی آید — که نیست زودم و آن بت به زر نمی آید

اگرچه پایه بلند است پارسائی را — ولے ز فتنهٔ چشم تو بر نمی آید

ز بسکه از همه سو در کشاکش افتاده است — خدنگ ناز ز دل تا جگر نمی آید

فراق و هجر دیار خوشے بود کرده — پس از گذشتن شب هم سحر نمی آید

دل از دست تو افتاده نثار خوبان کن — که این متاع بکار دگر نمی آید

به جان سپردن من دیر اگر بود این آن — که یار زود تر از دیر تر نمی آید

جدا ز دوست شب ماهتاب را چکنم — که کار عارض او از قمر نمی آید

چنان به حلقهٔ آغوشم آن نگار آمد — که مه به هاله ازین خوب تر نمی آید

۱۸ر اکتوبر

به خوار سے که ز کوی تو رفت نعمانی
گمان برم که ازین پس دگر نمی آید

سنہ ۱۹۰۶ء

به حال خسته اشس رحمی توان کرد — که مرگم عشق را بے خان و مان کرد

ره و آئین تقوی نا پذیر نیست — اگر کارے نباشد مے توان کرد

نصیب عاشق از روش همین بود — که جای بوسه را یک یک نشان کرد

به رندی نام نیکو زان برآورد — که دل را هر چه من گفتم همان کرد

۱۶؍ اکتوبر — شبلی ز ہجر اوست کہ ذوق سخن نماند / شکر خدانیم ہمہ زان تو شہند بود — ۱۹۱۰ء

نسیم صبح بیا، راحتے بہ جان برسان / پیام بندہ بہ آن خاک آستان برسان

متاع جان دہم ار پاے مژدہ می خواہی / وگرنہ لطف بفرماے و رائگان برسان

وفور شوق شکیبائی تواند شد / روا مدار درنگ و ہمین زمان برسان

حدیث شوق نہ چندان کہ در بیان گنجد / اگر نہ جملہ توان آنچہ میتوان برسان

تضرعے بکن از پیش خود و چیزے / چنان کہ با تو بگویم تو ہمچنان برسان

بہ آستانۂ او سر نہ و ز روے ادب / درود گوی و دعایم زمان زمان برسان

بگو کہ بر طبق وعدہاے پے در پے / بیا و مرتبۂ من بہ آسمان برسان

۱۷؍ اکتوبر — سلام شوق و تمنا ز بندہ نعمانی / بہ ساکنان در او یگان یگان برسان — ۱۹۱۰ء

دل و دین باختم زین پیش اکنون جان فدا کردم / محبت را ہمین یک قرض ام بر من بود وا کردم

تماشا داشت آن ہنگامہ خیزیہای امیدم / دریغ از زود کاریہا کہ مکتوب تو وا کردم

خیال خام پختن ہاے یاران عالمی دارد / غلط کردم کہ آن بے مہر را درد آشنا کردم

متاعی گر بدست آسان فتد قدری نمی دارد / بہ او دل را سپردن خواستم اول بہا[۱] کردم

شب وصلے و شغلے اینچنین صد رہ نصیبم باد / کہ تو بند قبا را عقدہ بر بستی و وا کردم

۱؎ بہا کردن مول کرنا۔

نگه گرم در آخر همه پیدا به تو گفت ‏— آن همه راز که عمرے ز تو پنهان کردم

با می و باده به پیرانه سرم کار افتاد ‏— آه از آن تقوی سی ساله که نقصان کردم

بوسهٔ بے ادبم با تو به مستی کرده است ‏— شیوه هائے که هم از لعل تو پنهان کردم

چشم لطف از تو به اندازهٔ آن می دارم ‏— که من از نام نکو بهر تو نقصان کردم

زان به سرمستی و رندی شدم آوازه که من ‏— آنچه آن نرگس میخواره بگفت آن کردم

جان سپردم به فراق تو و از غم رستم ‏— مشکلے بود که بر خویشتن آسان کردم

در جنون نیز ز اندازه و آئین نشدم ‏— زلف آن سان که بفرمود همان سان کردم

هر غبارے که ز کوی تو بخیزد گوید ‏— سرمه در ره گذر باد پریشان کردم

شبلی این فن نه به این شیوه و آئین بوده است
پیش ازین کالبدے بود که من جان کردم

۱۲ اکتوبر — ۱۹۰۶ء

حکایت من و او اگرچه راز نهان بود ‏— بسے نماند که این حرف داستان گردد

زمین عشق هنوز از نمے بری ذوقی ‏— بپاشش تا قدمے آشنای جان گردد

بلند پائگی خاک کشتگان این است ‏— که با نسیم رهِ دوست همعنان گردد

به پیش غیر به دشنامم امتیاز دهد ‏— روا مدار که خود سود من زیان گردد

اگرچه زخم دلم را دوائے در پی آرد ‏— ز خندهٔ نمکین باز همچنان گردد

ز بسکه نام تو از ذوق بر لبم گذرد ‏— عجب نباشد اگر غیر بدگمان گردد

اگر به وصل تو مستانه جوشم این است ‏— متاع بوسه بترسم که رائگان گردد

به وقت جان سپردن گفت زاهد — نکردم عشق اما مے توان کرد

دل از خوبان گرفتی خوب کردی — ولیکن ذوق و عرفان را زیان کرد

محبت پایه بالا برد، دل را — زمینے را ز بود و آسمان کرد

به بوسه دل نوازی کردی اما — ازین هم خوب‌تر کاری توان کرد

چو تنها با حریفان بر نیامد — حیا را خواند و بر خود پاسبان کرد

نهفت از دیدهٔ اهل نظر هم — جمالے اینچنین را رائگان کرد

اگر سرگشتگی بختم همین است — زمین را میتواند آسمان کرد

مرا از پیر گردون شکوهٔ نیست — که با من هرچه کرد، آن نوجوان کرد

نسیم چون خواست با او شرح الفت — نگه را نیز با خود هم‌زبان کرد

بگو با سامری کاموزشِ فن — ترا می باید از چشمِ فلان کرد

مرا از عشق خود، خود میکند منع — چنانش چرخ بر من مهربان کرد

به یاران معنی تیرِ قضا را — نگاهِ شوخ او خاطرنشان کرد

جنون یار رندی و شاهد پرستی — یکے زین کارها آخر توان کرد

همان کرد از سخن در هند شبلی — که صائب در سوادِ اصفهان کرد

۲ر اکتوبر — سنه ۱۹۰۸ء

من اگر پیرویِ شیوهٔ مستان کردم — کسب این فن همه زان نرگسِ فتان کردم

کار مستوری و شاهدطلبی هر دو خوش است — شکر ایزد که هم این کردم و هم آن کردم

پارسائی

از جمالش هم نه بردم بهره‌ای | آن قدر محوِ تماشا بوده‌ام

هیچ از صبر و سکون با من نبود | در فراقِ دوست تنها بوده‌ام

قیس را این جنون بیگانه بود | روزگاری هم به صحرا بوده‌ام

ترک دانش کردم و نادان شدم | این دلیل آن که دانا بوده‌ام

با خیالش بس که بودم همنشین | گوئیا با دوست هرجا بوده‌ام

بوسه‌هائے بردم از روی لبش | در شبِ وصلش به یغما بوده‌ام

دامِ وصلِ او ادا ناگشته ماند | گرچه عمری در تقاضا بوده‌ام

۲۳ اکتوبر | هم ز فیضِ شبلی نعمانی است
این که در هر شیوه یکتا بوده‌ام | ۱۹۰۸ء

این چنین گردن دعوی نه فرازد چه کند | بلبلی گر همه بر خویش ننازد چه کند

غیر ازین هیچ متاعی نبود عاشق را | در قمارِ تو دل ار نیز نبازد چه کند

عاشق از بسکه به پیشِ تو ز تو محروم است | دست اگر سوی تو گستاخ نیازد چه کند

بسکه دردِ من از اندازهٔ درمان بگذشت | چاره‌گر با من بیچاره نسازد چه کند

۲۴ اکتوبر | شبلی دل‌زده در وادیِ غم دیر رسید
گرم اگر در رهِ عشقِ تو نتازد چه کند | ۱۹۰۸ء

آن شوخ را به من سرِ آن پرسش چو نماند | یعنی گلِ مرادِ مرا رنگ و بو نماند

دل را ادای طاعتِ حق حیله جو بود | عذرم چه گر با دو بیت صد وضو نماند

به این صفت لب دلبری نکرد عاشق | حدیث دوست به ذوقی که در دهان گردد

۲۳ اکتوبر

همیشه گوهر فطرت که نام او شبلی است
چنان مکن که ز دست تو رایگان گردد

سنه ۱۹۰۶

چشمش به سوی ما نگه ناتمام کرد | ساقی به جام ریخت مئی نارسیده را
ذوق نظاره لذت کاوش نمی رسد | داغم ازین که دل نتوان کرد دیده را
صد بار در حریم چمن پیش روی تو | گلچین به خاک ریخت گل تازه چیده را
هنگامهٔ خرام تو شوریده وقت کرد | آن کشتگان مرگ خاک آرمیده را
شیرینی لبش به شکر خورده می دهد | دشنام های تلخ مکرر شنیده را
آه از کرشمهٔ تو که تعلیم ناز داد | آن چشم های مست به خواب آرمیده را

۲۳ اکتوبر

شبلی اگر حریف دو منظر نبوده است
عیبش مکن که در نتوان بست دیده را

سنه ۱۹۰۶

روزگاری ست که فرزانه و دانا بودم | حالیا مصلحت آن است که نادان باشم
عشق هر چند به دست تو تنم بفروخت | قیمتم کم مکن ازین نیز که ارزان باشم
خون دل میخورم از حسرت ناکرده کنون | آن شهیدی دوست که از کرده پشیمان باشم
به شکرخندهٔ لطف تو تسلی نشوم | من که خو کردهٔ آن غمزهٔ پنهان باشم
هندوی زلف تو چون کفر فروشی بکند | ننگ من باشد اگر زان که مسلمان باشم

من نه از ارباب تقوی بوده ام | با می وسے بوده ام تا بوده ام

۲۵ اکتوبر	ما به این قدر از تو راضی نیستم اندر سخن شبلیا سحرست این اعجاز می بایست کرد	سنہ ۱۹۰۸ء

شاهدانِ باغ در هجر تو زار افتاده اند — این قیاس از نرگس بیمار می بایست کرد

شرط همت نیست تنها بادهٔ و ساغر زدن — محتسب را نیز با خود یار می بایست کرد

ناتمامی های سحرِ سامری، دانی ز چیست — کسبِ این فن از نگاهِ یار می بایست کرد

از غلط رفتی بر یوسف، در تماشاگاه حسن — انتظارِ گرمیٔ بازار می بایست کرد

شیوه های دلبری را خوب می داند دلی — آنچه با ما کرد، با اغیار می بایست کرد

با بدان هم چشم لطفی ای چمن پیرای صنع — آنچه با گل کردهٔ، با خار می بایست کرد

هر کسی چون شیخ میدانِ زیار امرد نیست — اندرین فن زحمتِ بسیار می بایست کرد

جام می یا بوسهٔ لعلِ شراب آلود او — زین دو کارِ دلنشین یک کار می بایست کرد

منبر و محراب، درسِ عشق را شائسته نیست — شرحِ اسرارِ نهان بر دار می بایست کرد

نامه و قاصد حریفِ آن بتِ خودکام نیست — خود ترا ای جذبِ دل این کار می بایست کرد

بوسه تنها بشکند خمیازهٔ ذوقِ مرا — تلخیِ دشنام هم در کار می بایست کرد

۲۵ اکتوبر	گرچه شبلی در جهان جز عاشقی کاری نکرد من برانم کین چنین صد کار می بایست کرد	سنہ ۱۹۰۸ء

هر ذرهٔ ز مشت غبارم همان بجاست — گویا نسیم دوست به خاکم گذر نکرد

بنگر رواج شیوهٔ بیگانگی که دل — در کوی یار رفت و مرا هم خبر نکرد

افسون طرازی نگهِ ناز را به بین
چیزی به من نه گفت و مرا گفتگو نماند

بنگر به پست فطرتیِ صوفیانِ دهر
چیزی نیافتند و سرِ جستجو نماند

هر چند آن نوازشِ ظاهر همان بجاست
پیداست این که آن روشِ پرسش و جو نماند

در دورِ چشمِ باده گسارِ تو میفروش
خون میخورد که میکده را آبرو نماند

شبلی هر آنچه داشت بدل بر زبان فگند
گویا که کار با صنمِ تند خو نماند

۴ ہور اکتوبر — سنه ۱۹۰ء

دل نثارِ غمزهٔ غمازِ می بایست کرد
آنچه آخر کرده‌ام از آغاز می بایست کرد

کارِ عشقِ خوبرویان ناگزیر شیوه ایست
گرچه صد ره کردی ای دل باز می بایست کرد

در دبستان اگر زاهد زبان بکشوده بود
هم دهانِ شیشهٔ می باز می بایست کرد

خودپرستی‌ها ترا ای دل به عشق آوازه ساخت
پُرخطر کاری است با ما راز می بایست کرد

بارِ غم ای قیس تنها میکشی از ابلهی
در چنین کاری مرا انباز می بایست کرد

شیوهٔ دل بردن آسان نیست با چشمش نگهی
پیرویِ غمزهٔ غماز می بایست کرد

دل تمنا کرد از یک بوسه خالش نشست
من بر آنم کین سوالش باز می بایست کرد

دل که زنگ آلوده اش شد سزای عشق نیست
اوّل این آئینه را پرداز می بایست کرد

عمر آخر گشت و در اندیشه ام کین کار را
هم به عنوانِ دگر آغاز می بایست کرد

گر سپاهِ حسن نافرمانِ خون کردن دهی
ابتدا از آن غمزهٔ غماز می بایست کرد

گر خداوندی هوس داری در اقلیمِ سخن
بندگیِ حافظ شیراز می بایست کرد

بے سبب نیست کہ یوسف ز بہا افتادہ است[1] — دلبر شوخ من از خانہ بہ بازار گذشت

آہ جان سوز کہ در سینہ ام آرام گرفت — این ہمان است کہ از گنبد دوار گذشت

داد ازین پیری بے صرفہ کہ ناخواندہ رسید — آہ ازان عہد جوانی کہ بہ ناچار گذشت

۵ر اکتوبر — بسکہ سودا زدۂ رندی روز افزونم — سنہ ۱۹۰۹ء

شبلیا مستی امسال من از یار گذشت

مرا کہ در رہِ عشق تو اولین گام است — امید بوسہ اگر ہست ہم بہ پیغام است

شیخم شریک بادہ و ساغر نگشتہ است — یعنی کہ از طریق ریا بر نگشتہ است

داغم ازین کہ رندی و مستیم ہنوز — با تقوی گذشتہ برابر نگشتہ است

ذوقِ حدیث عشق توان دید کین سخن — صد بار گفتہ ایم و مکرر نگشتہ است

آلودگی بہ دامنِ پاکان نمیرسد — گوہر در آب بود ولی تر نگشتہ است

یک کس نبودہ است کہ بر من دلش نسوخت — وان شوخ دیدہ را مژۂ تر نگشتہ است

۲۴ر اکتوبر — شبلی طمع مدار کہ از عشق وا شوم — سنہ ۱۹۰۹ء

زین راہ ہر کہ رفت دگر بر نگشتہ است

با ما بہ ہر معاملہ بدگمان نبود — خوش بود آن کہ راز محبت عیان نبود

از لذت ادای ستم میتوان شناخت — کین جور از تو بودہ و از آسمان نبود

میگویدم کہ "دل بہ کسے دادۂ مگر" — ما را بہ نکتہ دانی او این گمان نبود

[1] از بہا افتادن، نرخ کا گھٹ جانا۔

۲۶ر اکتوبر — سنه ۱۹۰۸ع

دشمن به حال شبلی دلخسته خون گریست
وان دوست بین که خود مژهٔ نیز تر نکرد

بارها گفته ام و حاجت تکرار نماند — کر مرا جز به می و باده سروکار نماند
چشم مست تو چنان باده کشی داد رواج — که مرا نیز درین مسئله انکار نماند
آنقدر محو تماشای جمالش بودم — که نگه را خبر از لذت دیدار نماند
شور حسن تو چنان بزم چمن برهم زد — نالهٔ بلبل شوریده به هنجار نماند
کار آن نرگس مستانه بود این که به من — نگهی کرد که با هیچ کسم کار نماند
یا جگر کاوی آن نشتر مژگان کم شد — یا که خود زخم مرا لذت آزار نماند
فتنهٔ حسن تو از بسکه جهان برهم زد — درمیان تفرقهٔ سبحه و زنار نماند
رسم خودکامی خلق از تو چنان عام شد است — که درین عهد کسی را به کسی کار نماند

۲۷ر اکتوبر — سنه ۱۹۰۸ع

گرچه شبلی به من آن لطف عیانش برخاست
التفاتی که نهان بود ز اغیار نماند

بسکه رنجوری این خسته ز تیمار گذشت — عیسی آخر ز علاج دل بیمار گذشت
بسکه از مستی چشم تو جهان شد سرمست — محتسب بی خبر از خانهٔ خمار گذشت
شیوهٔ ناله بدان پایه رساندم که کنون — کار از حوصلهٔ مرغ گرفتار گذشت
حسن جان پرور او روز بروز افزون بود — تا بجایی که از اندازهٔ گفتار گذشت
نه همین دل که هم از خویش نهان داشته ام — ماجرایی که میان من و آن یار گذشت

زاہد بسے دویدہ بجاے نبرد راہ
بارے بسوے میکدہ اش رہنمون کنید

سرمستی میم نتواند ز جاے برد
مارا بہ نشئہ نگہے آزمون کنید

فرصت ز دست میرود و ار دیر میکشد
گر گردن است چارۂ شبلی کنون کنید

بیمار خستۂ غم الفت نمیتوان
من خود بہ حیرتم چہ بگویم کہ چون کنید

[illegible] نومبر

گرچہ از دل عمر بود کہ شیدا نشود
لیک چون شد نتوان گفت کہ رسوا نشود

سوز غم ہست گزندی کہ بہ افسون نرود
درد عشق ست بلائی کہ ز سر وا نشود

گر عنانِ نگہِ شوق بہ دستم بودے
سہل می بود کہ عشقم بہ تو پیدا نشود

شاہدِ شوخ کسے رام نشود در فرمان
در نشود نیز بہ لطف و بہ مدارا نشود

[illegible]

۳۰ر اکتوبر

شبلیا مصلحت آن ست کہ سازی با ہجر
گرچہ این زہر بہ کام تو گوارا نشود

سنہ ۱۹۰۶ء

در کودکی ز چہرۂ من می شناختند
سوز عیانِ نگشتۂ عشقِ نبودہ را

لطفے نکردۂ دگران باز بستیم
ما از تو مے خریم متاع نبودہ را

ازبسکہ خوش محاورہ افتاد چشم او
کردیم فہم از و سخن ناشنودہ را

لطفش بہ غیر بیش زباندانست دشمنش
گویا عزیز داشت دلِ نو ربودہ را

دل را ز غمزہ باز گرفتن طمع مدار
نتوان ز دزد خواست متاع ربودہ را

تا قتل عاشقان چہ قدر خیرہ گشتہ است
تا آزمود بازوے ناآزمودہ را

حاجت بچاره سازیِ دشمن نبرده‌ایم
با آن که دوست نیز به ما مهربان نبود

با ما به صلح سازد و لیکن نه همچو دوش
کز تیرهای غمزه یکی در کمان نبود

جانی به بوسه باخته و سود کرده‌ایم
در کیش ما بیک شهید بها هم گران نبود

این شیوه زین دو سلسله بیرون نمی‌رود
جور از تو بوده است گر از آسمان نبود

صد حرف راز بود نهان در نگاهِ من
شادم که کار با صنمی نکته‌دان نبود

یک ره نسیم دوست نیامد در دو بوی دوست
گویا بسوی ما رهِ این کاروان نبود

از شرم یار پرس که در خلوتِ وصال
ما بوده‌ایم و یار و کسی در میان نبود

صد بار از سحاب گرو برد چشم من
با آن که در تپش گریه هنوز شیان نبود

در بزم عام نیز به ما لطف است لیک
زان شیوه‌های خاص یکی در میان نبود

۲۹ر اکتوبر

در حیرتم که پاکیِ گفتارش از کجاست
شبلی مگر ز مردمِ هندوستان نبود

۱۹۰۶ء

خواهید اگر که عیش و نشاط افزون کنید
دیوانه ایست عقل ز شهرش برون کنید

عمری است این که عاقل و فرزانه بوده‌اید
هم بد نباشد ار دو سه ماهی جنون کنید

دور از وصال دوست نشاطم حرام باد
در جام باده گر بتوانید خون کنید

من نیز همچو شیخ دم از زهد می‌زنم
اوّل مرا به باده و مے آزمون کنید

کار از برون گذشت مریضانِ عشق را
گر کردنی است چارهٔ دردِ درون کنید

له بہا کشیدن قیمت کا بڑھانا ۲ه گرو بردن سبقت لے جانا ۳ه درس روان بود سبق کا خوب یاد ہونا

غم او بسکه پاے کرد دراز
صبر بیچاره از میان برخاست

در فراق تو جمله رنجورند
نرگس از باغ ناتوان برخاست

یکم نومبر

شبلی خسته دل مگر جان داد
شورے از کوچهٔ فلان برخاست

سنہ ۱۹۰۸ء

از بسکه طفل بوده و کار آشنا نبود
جورے که کرده است به طور جفا نبود

دل را به این فریب تسلی دہم که یار
با ما از آن نه ساخت که زود آشنا نبود

آن بزم ناز بسکه ز بیگانه پر شده است
دیدم که جاے یک نگه آشنا نبود

هر گل متاع خویش بصد ناز میفروخت
گویا به باغ بند قبائی تو وا نبود

محروم مانده ایم هنوز از شمیم زلف
وین شکوه از تو بود ز باد صبا نبود

نشگفت اگر دل از همه بیگانه گشته است
با ما که بود نیز به ما آشنا نبود

زاهد به وسعت حرم کعبه ناز داشت
وان جا به قدر یک صنمے نیز جا نبود

از بسکه جاده هاے غلط شاه راه گشت
بے راهه رفتنم ز طریق خطا نبود

یکم نومبر

داغم که شبلی از مۓ و نۓ بی نصیب ماند
با آن که این عزیز ز اهل ریا نبود

سنہ ۱۹۰۸ء

آنچه خوشتر ز انگبین باشد
بوسهٔ لعل شکرین باشد

به دو حرفی نه کرده یادم
راه و رسم وفا نه این باشد

بر لب او نشان بوسه بود
همچو نقشے که بر نگین باشد

از بس گنہ پسندیِ من کاتبِ عمل
در نامہ ام فزود گناہِ نہ بودہ را

۳۱ر اکتوبر ۱۹۰۶ء

شبلی نہ جہل بود کہ در شیوہ ہائے عشق
ما آزمودہ ایم دل آزمودہ را

یک سر و صد گونہ سودائے نہانی داشتم
یاد آن روزے کہ من با خود جہانی داشتم

یاد آن روزے کہ دور از ماجراہائے جہان
ماجرائے با نگارِ نکتہ دانی داشتم

یاد آن روزے کہ پنہان از حریفِ بدگمان
آشتی ہائے نہان با پاسبانی داشتم

یاد آن روزے کہ دست افشان گذشتم از حرم
از غرورے آنکہ من ہم آستانی داشتم

خود تو دانی با جہانم تا چہ خواہد بود کار
من کہ در آغوشِ خود جانِ جہانی داشتم

ہیچ باک از گردشِ گردون گردانم نبود
گر زمینِ کوچۂ او آسمانی داشتم

یاد آن روزے کہ از ناکردہ کاری ہائے خویش
ہم بہ او مے گفتم ار دردِ نہانی داشتم

گرچہ حرفی مے نیارستم بدو گستاخ گفت
از نگاہِ شوق با او داستانی داشتم

یاد آن روزے کہ من از سادہ لوحی ہائے خود
با عدو مے گفتم ار رازِ نہانی داشتم

شبلیا آن جلوۂ نیرنگہائے بمبئی
بود تا وقتے کہ من خوابِ گرانی داشتم

نہ ہمین عاشق از جہان برخاست
کہ ہم از نام و ہم نشان برخاست

آسمان در کمینِ ما بنشست
وان جفاجو بہ امتحان برخاست

پرسشِ جوی ازو سئے کردند
زاہد از کوچۂ مغان برخاست

سرمہ بہرِ چشمِ من آرید
گردے از کوچۂ فلان برخاست

لعلی چنین که لب نتوان داشت باز ازو — روی چنان که زو نتوان دیده برگرفت

با آن لطافتی که شکرخندهٔ تو داشت — بارِ غمی که بر دلِ ما بود برگرفت

واعظ تو نیز گرچه که گمراه بودهٔ — گمره ترا ز تو آن که ترا راه برگرفت

آمد بهار و روی زمین لاله زار گشت — یا بود آتشی که به هر گوشه درگرفت

بر تخت گاهِ شاخ چو خسرو نشست گل — مرغ آن نوای باربدی را ز سر گرفت

شبلی فسانهٔ غمِ الفت تمام گفت — مجنون تمام کردهٔ او را ز سر گرفت

۳ر نومبر سنه ۱۹۰۸ء

این ز بازیِ فلکِ کج نهاد نیست — در وصل نیز عاشقِ غمدیده شاد نیست

دریافتیم مستیِ ذوقِ وصال را — این نشه هم ز حوصلهٔ ما زیاد نیست

هر لحظه چشمِ مستِ تو بنیاد می کند — آن شیوه ها که خود نگهت را به یاد نیست

فارغ دلی به بهرهٔ هر کس نمی رسد — تاجی است این که دست رسِ کیقباد نیست

سازم و من که بگذرم از دشمنیِ غیر — این نیز شیوهٔ ز ستم هست داد نیست

اکنون چه گویمت که بهای دلم چه بود — تو خود فروختی و مرا نیز یاد نیست

مجنون که در گزیدنِ لیلی غلط نمود — در درسگاهِ عشق هنوزش سواد نیست

ایمانِ ما اگرچه به تقلید بوده است — طعنم مزن که کفرِ تو هم اجتهاد نیست

در قتلِ ما به تیغِ سنانت چه حاجت است — گویا ترا به غمزهٔ خود اعتماد نیست

می داند اینقدر که زبان بسته‌ام دریغ — هر چند در وفا به کسش اعتماد نیست

می رنجم اگر وفا نه کند
یار زود آشنا چنین باشد

دوست اگر مهربان بود چه غم است
آسمانم اگر به کین باشد

دل ز هر کس که برد، باز نه داد
شیوهٔ دلبری همین باشد

این عجب نیست گر حزین باشم
هر که عاشق بود حزین باشد

۱۹ نومبر ۱۹۰۹ء

زاهد و رند هر دو در کار اند
شبلی آن بوده است و این باشد

بھوپال

تفتیش ز حال خسته دلان تا خبر گرفت
بار سرے که بر تن ما بود بر گرفت

پارسا مستور و رند هر دو دم از عشق می زنند
آه این چه آتشے است که در خشک و تر گرفت

هر چند نامه ام همه یکسر بپاره کرد
یکبار میتوان ز کفِ نامه بر گرفت

ترسم که فتنهٔ دگر اندر جهان فتد
کان نو بهارِ ناز ز رخ پرده بر گرفت

تخم امید ما به زمین ماند و غیر را
نخلِ هوس شگوفه فشاند و ثمر گرفت

عاشق نه دیده ایم به فرد سے که آن قبا
گستاخ و خیره آمد و تنگش به بر گرفت

شیرینیٔ به لذتِ دشنام او نبود
گویا ز نوش لعل لبش در شکر گرفت

غافل به خوابِ ناز تو خفتی و بوسه ام
کام خود از دهان و لبان تو بر گرفت

زاهد ز راه عشق به جائے نمی رسید
معذور باشد ار پے کارِ دگر گرفت

ابر بهار این همه گوهر فشان نه بود
گویا که درسِ گریه ز مژگان تر گرفت

خود یک شبانه راه، ز ما پس رسیده است
با آنکه شمع راهِ فنا پیشتر گرفت

آسمان طرفی نه خواهد بست در سودای من
پایه کفر ار چه حد چون مے نبود و لے
لعل جان بخش توام گر چاره فرمائی کند
گر چه خود دانم که چندان عاقل و دانا نیم
هندوی زلفش چرا دامن ہمی چیند ز من
فرخ باد که با مستی و رندی خو کنم
شاعری از من مجو دور از سوادِ بمبئی

زان که او ذوقِ سخن و من این پایه ازان نیستم
من به این شادم که آخر هم مسلمان نیستم
من ازین دعوی برون آیم که در خان نیستم
باز هم چون ناصح بے مایه نادان نیستم
اندکے هم کافرم چندان مسلمان نیستم
چون ره و رسم دیار رام دیلان نیستم
حالیا شبلی شدم رند غزل خوان نیستم

تا نرگسِ تو عربده انگیز نبوده است
نبود عجب ار گرم[۱] در آمیخت به اغیار
وا حسرتا اگر رت کار به لعلِ لبش افتاد
دانم که بهارِ چمن سبب بمبئی امسال

این حکمتِ حسن بلا خیز نبوده است
شوخے که به ما نیز کم آمیز[۲] نبوده است
زین گونه حدیث تو دلاویز نبوده است
بر عادت پیشینه جنون خیز نبوده است

هر چند غلط نیست که شبلی دل و دین باخت
این حرف ولے مصلحت آمیز نبوده است

نومبر — سنه ۱۹۰۹ء

رفتیم گرفتیم عیار مه کنعان
بیکار تر از او نبود در همه عالم
با ناله خوش افتاد مرا، ورنه تو دانی

حاشا که به خمیازه ذوق نظرے نیست
آن دست که در حلقه طوق کمرے نیست
کز ناله و زاریم امید اثرے نیست

۱ گرم آمیختن گرمجوشی سے ملنا۔ ۲ کم آمیز جو شخص لوگوں سے کم ملتا ہو۔

شبلی اگر ز اہلِ صفا نیست گو مباش
این بس کہ آشنائے نفاق و عناد نیست

۲ نومبر

دلبران جور بورزند و جفا نیز کنند
دین جز افسانہ نباشد کہ وفا نیز کنند

فالِ وصل ار چہ بگیرند ز آغوش و کنار
این شگون از گرہِ بندِ قبا نیز کنند

حرفِ انکار ز خوبان ہمہ از دل نبود
گہ گہ این کار بہ آئینِ حیا نیز کنند

اینکہ گویند بتان را کرمے نیز بود
با ورم ہست بشرطیکہ بما نیز کنند

گاہ گاہے بہ من خستہ بیدل دارند
التفاتے کہ بر احوالِ گدا نیز کنند

۱۹۰۹ء

۵ نومبر

شبلیا نابلد کوچۂ عشقیم و لے
دوستان تہمتِ این شیوہ بما نیز کنند

۱۹۰۷ء

پیرانہ سر ہوائے مَی و جام کردہ ایم
ما ابتدائے کار ز انجام کردہ ایم

شامِ فراق را بہ سحر چون توان رسانند
عمری گذشت تا سحری شام کردہ ایم

ما ہرچہ گفتہ ایم بہ ناچار گفتہ ایم
ما ہرچہ کردہ ایم بہ ناکام کردہ ایم

خواہیم ترکِ شاہد و مَی وز برای این
از زاہدِ فسردہ دلی وام کردہ ایم

زہدِ دراز ما بہ امیدِ بہشت بود
این کارِ پختہ از طمعِ خام کردہ ایم

ایفائے وعدہ سازکہ ما ہم وفا کنیم
آن وعدہ ہا کہ با دلِ ناکام کردہ ایم

کار ار بہ جد و جہد بود، خوب تر بود
ما نیز کارِ بوسہ بہ ابرام کردہ ایم

این نمی[1] دانم کہ گبرم، یا مسلمان نیستم
این قدر دانم کہ زاہد انچہ ہست آن نیستم

---

[1] این غزل خلافِ ترتیب نوشتہ شد و ذلک لان المقطع کان نیا سب الخاتمۃ

توبه از باده نه کارِ منِ ناکس باشد | این قدر هم اگرم عقل بود بس باشد

ای که گفتی ره و رسمِ تو نه این می باید | ما نه آنیم که هستیم و همین می باید

هان بیا تا کنم از بوسه نشان بر لبِ تو | شاهدِ حسنی و ترا نقش و نگین می باید

از تو با بوسه و آغوش تسلی نشوم | شبِ وصل است و به سامان‌تر ازین می باید

لطف با قهر در آمیختهٔ در کار است | خندهٔ بر لب و چینی به جبین می باید

عرشیان را بتوان گفت شبِ وصل زمن | کاشتم گوشهٔ آغوش برین می باید

غیر را حرفِ بدی گفت به خرسندیِ من | وین ندانست که هر شیوهٔ کین می باید

شبلیا کیست که در دادِ سخن می‌خواهی
گر نظیری نبود شیخ حزین می باید

جولائی | سنه ۱۹۱۱ء

مرا که یک دل و صد گونه آرزوها هست | شکیب و صبر چگویم که نیستم یا هست

دلم به نازکیِ لعلِ او همی لرزد | که بوسه بے ادب و شوق بے محابا هست

ز ناوکِ غلط اندازِ خود چه می ترسی | بیا که بر لبِ من شکوه‌های بیجا هست

حدیثِ خلد چو گویند با منِ مجنون | گمان برم که مگر گوشهٔ ز صحرا هست

ز سینه تا به زبانم پر است و غمزهٔ او | هنوز در ادب آموزی تقاضا هست

به سخت جانیِ من کس مباد از عمرے | مدار زندگیم وعده‌های فردا هست

هزار حیف که در ملکِ حسن نتوان یافت | بجز متاعِ جفائے که هست هر جا هست

بیا که ما و تو هر جا برابر افتادیم | هر آن قدر که وفا با تو نیست با ما هست

نے نالۂ مستانہ و نے گرمیِ آہے
امروز بکویت مگر آشفتہ سرے نیست

دانی کہ درین معرکہ با نام و نشان کیست؟
آن است کہ از نام و نشانش اثرے نیست

نے ذوق نگاہے، و نہ ہنگامۂ عشقے
اے واے بہ شہرے کہ درو فتنہ گرے نیست

..........[1]
در مملکت حسن مگر دادگرے نیست

قربان دہان و لب آن شوخ کہ فرمود
شبلی غلط است این کہ مرا با تو سرے نیست

۲۳ مئی ۱۹۱۱ء

من شب وصل بہ این حیلہ فریبش دادم
کین سحر نیست فروغِ رخ زیبائے تو ہست

لذت لطف تلافی خمارش نکند
آہ ازان دل کہ بد آموز جفاہائے تو ہست

زاہدا ہیچ کسے را نبود رہ بہ بہشت
حکم اگر حکم تو و رائے اگر رائے تو ہست

دل نہ آن چیز بود کز تو توان داشت دریغ
دیر اگر می رود از ذوق تقاضائے تو ہست

ہمنشین با تو درین مسئلہ ام نیست نزاع
اینکہ گفتی کہ گناہ از دل شیدائے تو ہست

رفت و آن سوے عدم لرزد و محشر گردید
فتنہ ہائے کہ نہان در قدِ رعنائے تو ہست

جز تو کس را نبود در دل تنگم راہے
خانۂ مختصرے ہست و ہمین جائے تو ہست

از نظر رفتی و از شعبدہ پردازیِ حسن
ہمچنان در نظرم جلوۂ زیبائے تو ہست

اینکہ در قتل گہ از بنِ نشان می جوئی
این نہ دیدی کہ سرے ہست کہ برپائے تو ہست

می ندانم کہ شکر ریزیِ شبلی بہ سخن
ہست از وے یا اثرے لعل شکر خائے تو ہست

۲۴ مئی ۱۹۱۱ء

[1] یہ مصرع پورا نہیں۔

غمزہ چون گفت کہ در نرگس پرفن باشم
فتنہ برخواست کہ با قامت او من باشم

با تو آمیزم و از شوق تسلی نشوم
تا بجائے کہ تو جان باشی و من تن باشم

دوش در قتلگہِ عام تو شبلی میگفت
اول آنکس کہ فدائے تو شود من باشم

بہ ہر ادائے تو از بسکہ مبتلا گردم
ہمان بہ بند تو باشم اگر رہا گردم

بہ زیر خرقہ اگر بادہ میتوان خوردن
بران سرم کہ دگر بارہ پارسا گردم

زبیبئی چو بہندوستان رسم شبلی
ز بادہ بگذرم و باز پارسا گردم

غزل آخرین

دمشب این غلغلہ در کوچہ و بازار افتاد
کہ فلان می زد و بیخود شد و سرشار افتاد

سخن از صومعہ و اہل ورع چند کنی
کہ مرا کار بآن چشم قدح خوار افتاد

بسکہ غارتگر حسنِ تو جہان برہم زد
یوسف از خانہ بدر جست و ببازار افتاد

چہ عجب گر نگہِ مست تو افتد بر من
بادہ بیرون فتد از جام چو سرشار افتاد

شیوۂ مہر ز خوبان نتوان داشت طمع
کہ مرا کار باین طائفہ بسیار افتاد

محتسب از پی و جمعے ز حریفان بکمین
(شبلیا) رندی پنہان تو دشوار افتاد

جفا کنی و بدین خیرگی نمی ترسی
که روز داد گر امروز نیست فردا هست

۲۹ اپریل — سنہ ۱۹۱۳ء

هنوز نشئهٔ دوشینه در سرم باقی است
که درس گویم و بخشم ز جامِ صهبا هست

چندے گره کشائے خمِ زلف بوده ام
تا رفته رفته کار به بندِ قبا رسید

در کارِ عشق دیده وری شرط بوده است
هر کس نظر کشود و تماشا بکار رسید

زلفش دُکانِ مشک فروشی کشاده است
این مژده ام بگوش نه باد صبا رسید

بیچاره دل میانِ دو قاتل فتاده است
ناوک کشاد غمزه و ناز از قضا رسید

شوخے که از غرور به خود هم نمی رسد
عذرش بنه اگر نتواند بما رسید

قاصد هزار گونه سخن ساخت در پیام
بیچاره گشت چون به سرِ مدعا رسید

چند دُور از رخِ تو همنفسِ غم باشم
چند چون زلفِ تو آشفته و درهم باشم

با من از صحبت آن شوخ خوش افتاد بس
حاجتم نیست که مقبولِ دلِ عالم باشم

من به آن مایه نیرزم که به خلوت برسم
بس بود این که به بزم آئی و من هم باشم

بسکه ای بت به جهانے سروکارست ترا
آن مبادا که من از رازِ تو محرم باشم

مستیِ بادهٔ الفت نه به اندازه بود
عجبے نیست که رسواے دو عالم باشم

من گداے درِ میخانه شدم از پیِ آن
که گر آن مغبچه ام جام دهد جم باشم

این گمان را نتوانیم که تازه بکشیم
شبلیا در فنِ شعر ارچه مسلم باشم

گفتم البتہ چنین است کہ گفتی۔ امّا — نیست کارے کہ برون ز حد امکان باشد
مرد دانا بتواند کہ بہ تحصیل و بہ سعی — با عرب حرف زند، گرچہ ز ایران باشد
ما درین حرف کہ پیکے برسانید بہ من — نامۂ را کہ گران مایہ تر از جان باشد
نامہ وا کردم و بازش بسپردم کہ بہ بین — اینچنین حرف دل آویز نہ آسان باشد
نامہ را خواند و بفرمود کہ شک نیست درین — کاین چنین حرف زدن کار زباندان باشد
کہ بود؟ صاحب این نامہ و اصلش ز کجاست — اعتبار گہر از فرّخی کان باشد
گفتمش ریختۂ خامۂ ...... ہست این — گر دکن ہست و مرا ہمچو عزیزان باشد
یارب آن دست و قلم در کنفِ حفظ تو باد — تا جہان باشد و تا گنبد گردان باشد

قطعہ

معذرت ترتیب دستۂ گل

ہرزۂ چند ہم بافتن و پیش کسان — عرضہ دادن نہ پسندیدۂ عاقل باشد
من ہم این کار نمی خواستم از دل امّا — چہ توان کرد چو فرمودۂ بیدلؔ باشد

؎ یعنی سید حامد حسین صاحب بیدل شاہجہانپوری۔

قطعات

دیباچۂ الفاروق

من کہ یک چند زدم مُہر خموشی بر لب
کس چہ داند کہ درین پردہ چہ سودا کردم

پیکرِ تازہ کہ خواہم بہ عزیزان بنمود
لختے از ذوق - خودش نیز تماشا کردم

محفل از بادۂ دوشینہ نیاسود ہنوز
بادۂ تند تر از دوش بہ مینا کردم

باز خواہم کہ دمم در تن اندیشہ روان
من کہ دریوزۂ فیض از دم عیسےٰ کردم

ہمنشین نکتۂ حکمت ز شریعت می جُست
لختے از نسخۂ روح القدس املا کردم

شاہدِ راز کہ کس پردہ ز رویش نگرفت
گرہ از بند قبایش بہ فسون - اکردم

بسکہ ہر بار گہُر پاش گذشتم زین راہ
دشت معنی ہمہ پر لولوے لالا کردم

خط منظوم

شمس العلما مولانا شبلی اپنے ایک غیر زباندان دوست کے خط کی داد جسکی اردو صحیح اور با محاورہ تھی ذیل کی نظم مین دیتے ہین

دی یکے گفت کہ در ریختہ انشای سخن
شیوۂ ہست کہ مخصوص زباندان باشد

اسپ گر زیر ران نمی آید — بگذارید و مادہ خر گیرید
کار پشینۂ شما گشت است — مرغزارے دگا دز گیرید
بانگ توپ و تفنگ وِردِ سراست — ناوک و خنجر و سپر گیرید
نوبت ریل و تلغراف گذشت — قاصد و پیک و نامہ بر گیرید

کار دنیا کسے تمام نکرد
ہر چہ گیرید مختصر گیرید

بر حادثۂ گزند پاے خویش

حالت از گردش ایام اگر گشت بتر — صبر فرما کہ ازین نیز بتر می بایست
شبلیِ نامہ سیہ را بجزای عملش — پا بریدند و صد خاست کہ سر می بایست

مسلم یونیورسٹی

مصنف ہمراہ وفد مسلم یونیورسٹی کہ سر وفدش ہز ہائنس آغاخان بود. چون بلاہور رسید. در بزم مسلمانان اُنجا لب باین آہنگ کشاد

ہمین یکحرف از یونیورسٹی مدعا باشد — کہ این سر رشتۂ تعلیم با در دست ما باشد
علوم تازہ را با شرع و حکمت باہم آمیزیم — الٰہی بار یاضی و طبیعی آشنا باشد
بساطے تازہ چینیم و طرحے نو در اندازیم — کہ در بزم نوی پیشینیان را نیز جا باشد

نامۂ منظوم

ہنگام سفر بدیار مصر و شام بیکے از یاران از بندر عدن نوشت

چون کمر بستم بعزم این سفر از روی عزم — دشمن و ہم دوست را در پیچ و تاب انداختم

ہر کسے را بس شگفت آمد کہ حاصل چیست زین — تا چرا خود را بدین سان در عذاب انداختم

ہر یکی پندم ہمی داد و ہمی گفتے کہ من — زین سخن از عارضِ معنی نقاب انداختم

چون لجاجت را ز حد بردند گفتم بس کنید — ہر چہ باد ا باد من کشتی در آب انداختم

خطابِ[1] سر آغا خان بترکان عثمانیہ

ہنگام جنگ بلقان

گفت با ترک حضرتِ آغا — آنچہ گویم بگوش در گیرید

بگذارید خاک یورپ را — دل ازین مرز و بوم بر گیرید

ایشیا مسکنِ قدیم شما است — باز آن خاک را مقر گیرید

دل بصید رمیدہ نتوان بست — یک تنکار شکستہ پر گیرید

[1] جنگ بلقان کے زمانہ مین سر آغا خان کا ایک مضمون شائع ہوا تھا کہ ترکون کو چاہیے کہ یورپ کی سرزمین کو چھوڑ کر وہ ایشیا کو چلے جائین تاکہ یورپ کے حملون سے محفوظ رہین۔ اسپر مصنف نے یہ طنزاً قطعہ کہا۔

بنگر که چون در هر فنی، از دانه گردم خرمنی
گردون ندارد چون منی، فضل و هنر را مامنی
بازم باین خواری نگر، در گریه و زاری نگر
خویش دلِ آزاری نگر، وز بخت بدیاری نگر
اعدا از یکسو در کمین، وز یکطرف گردون بکین
وین ناکسانِ چندبین، با من طرف گشته چنین
در بیکسی اکنون همی، خوش کرده ام کنجِ غمی
آوخ که سوز ماتمی، نگذاشت در چشم نمی
بنگر که با چندین هنر، از جور چرخ هفت سر
کاندر چنین حالی بتر، هر دم دهد داغی دگر
آن خسروِ عرش آستان، آن داورِ گیتی ستان
دانای اسرارِ نهان، روح الامینش پاسبان
بیش از همه شانش نگر، عیسی ثنا خوانش نگر
برتر ز کیوانش نگر، جبریل دربانش نگر
عالم همه خاک رهش، قصر فلک عشرت گهش
گیتی و این هفت و نهش، باشد غبارِ درگهش
آن تاجدارِ ملک دین، سلطان اقلیم یقین

هم از گلی و ز گلبنی، آراستم صد گلشنی
اینک بفکر روشنی، شمعم در هر انجمن
حال تبه کاری نگر، وز چرخ خونخواری نگر
همواره خونباری نگر، از چشم خون پالای من
من با دلِ اندوهگین، افتاده در کنج غمین
از بهر یک جانِ حزین، صد گونه بین رنج و محن
نه مونسی نه همدمی، تا رازِ دل گویم دمی
زخم دلم را مرهمی، نبود درین بیت الحزن
چون لاله ام خون شد جگر، ناسازی بختم نگر
از من که بگذارد خبر، در بزم آن شاه زمن
آن قبله گاهِ انس و جان، آن خاتم پیغمبران
گردون برنگِ چاکران، خاکِ درش را بوسه زن
چرخ از غلامانش نگر، وان قدر والانش نگر
در بند احسانش نگر، آبای علوی هفت تن
وین بارگاهِ نه تهش، گشته کمینه خرگهش
در جلوهٔ نورِ رهش، روشن شده این انجمن
دانای علم اولین، فرمان برش روح الامین

کنون ده سال شد کین خواب نوشین در نظر دیدم
که خواب این چنین خود جان فزا باشد

ولی پیدا نشد این خواب را چون صبح تعبیری
گمان بردیم کین اندیشهٔ از روی خطا باشد

گهی با خویش میگفتم که آسان گردد این مشکل
ولی وابستهٔ صد محنت و رنج و عنا باشد

بود آسان که چون طفلان دو دستی گشتی و انگه
بگوئی کین در و بام است و این قصر و سرا باشد

ولی آسان نباشد در نگاهی را بنا کردن
که خود هر گونه گون رنجوری یارا شفا باشد

درین بودیم ما کز پردهٔ غیب سر بر زد
همایون طالعی کین عقدهٔ ما را کشا باشد

سر آغا خان که خود خواب است این تعبیر نوشین را
چه خوش باشد که خواب ما ز تعبیر از خدا باشد

بکیش شیعی و سنی سر آغا خان خدا بود
ولیکن کشتی اسلامیان را ناخدا باشد

کنون بینی که زود آن گلشن رنگین بپا گردد
که شبلی هم درو یک بلبل رنگین نوا باشد

قصائد و غزلیات آغاز شباب

در نعت سید المرسلین علیه الصلوٰة والتسلیم

یا سائلی عن ذا الخبر، رحمے که امروزم دگر
از دیده شد خون جگر، دزدود آه بی اثر

آید جهانم در نظر، از بخت خود هم تیره تر
تا کی توان کردن بسر، آتش زده در جان و تن

آه از جفای چرخ دون، فریاد از بخت نگون
کز جور ایشانم کنون، از دیده ریزد سیل خون

شبها درین جوش جنون، در باخته صبر و سکون
چون شمع با سوز درون، گریم بحال خویشتن

ذرّه از تابشِ احسانِ تو گردد خورشید / قطره از فیضِ نمِ جودِ تو شد دُرِّ عدن

دانش از رایِ مصیبِ تو کند کسبِ کمال / خرد از فکرِ صحیحِ تو بیاموزد فن

دشمنت بسکه ز جان سیر بود در محشر / روحِ او پا نگذارد به نهان خانهٔ تن

بادِ گرزِ تو چو در معرکهٔ جنگ وزد / صورتِ برگِ خزان دیده بریزد سرِ تن

داورا پایه شناسِ سخنے نیک نگر / تا چها داده ام از طبعِ رسا دادِ سخن

ضبطِ اوصافِ تو بیرون بود از حدِ خیال / گرچه در مدحِ تو بسیار توانم گفتن

من که باشم که بمدحِ تو فرو ماند خرد / بر دعائیه کنون ختم توان کرد سخن

تا زمان است ترا یار بود دولت و جاه / تا جهان است موافق بودت چرخِ کهن

غزل که در دو سه ساعت گفته شد

نگاهے بر منِ مسکین خدا را / که گاهے شاه بنوازد گدا را

فغان کز بهرِ تاب و صبر و آرام / غمت نگذاشت در دل هیچ جا را

نه یاد آری گہے از خستهٔ خویش / فرامش ساختی حرفِ وفا را

سخن را ره نباشد در دهانت / ز تنگی همچو در غنچه صبا را

کجا در بارگاهش بار بخشند / چو تسنیمِ[1] غریبِ بے نوا را

[1] اول تخلص تسنیم میکرد۔

عالم شدش زیر نگین پرخش همی بوسد زمین | آدم همان در ماء و طین او گشته میر انجمن

شاها مرا بنگر که چون از دست این چرخ حرون | شد دیده و دل جمله خون هر لحظه در جوش جنون

چون غم بود از حد فزون از خویش می آیم برون | رحمے بحالم تا کنون آسایم از رنج و محن

مسکین نوازا دادگر جز تو ندانم کس دگر | بیچاره گان را چاره گر هے تسلی شو بیده من

مینالد از درد جگر بر حالِ زارش کن نظر | اَنقِذْهُ یَا خَیرَ البَشَر مِنْ کُلِّ غَمٍّ وَالحَزَن

در مدح سلطان عبد الحمید خان

هان دگر فصل بهار آمد و آراسته شد | بزم عیشے که درو نیست جز از باده سخن

گفت ساقی بحریفان که برد مژده مے | شیشه از خویش برون آمد و برخاست که من

مفت آنست خود امروز که برغم حسود | عهد با پیر مغان بسته و شد توبه شکن

زاهدا باده خور اینک به تقاضاے بهار | ور حرام است مرا هست گنه در گردن

چون بفردوس روا داشته است ایزد ما | هان دگر باده ننوشیم مگر در گلشن

ساقیا چند توان کرد حدیث از جم و کے | باده ام در ده و میگوی هم از باده سخن

فتنه خفت است و جهان سرخوش و طالع بیدار | مے توان خورد بیادِ کرم شاه زمن

آن جوان بخت و جهان پرور و گیتی آراے | آنکه از بخشش او شد کفِ سائل معدن

مطلع تازه کنم پیشکشِ بزم حضور | مدح غائب نشود عقده کشاے دلِ من

مطلع

اے شد از راے منیر تو جهانے روشن | آز را دوخته دستِ کرمت چشم و دهن

بسکه از تشنگی در هیچ چیزی نم نماند / شد حباب بحر چون کوزهٔ نادیده آب

ای غم عزیز دار وجودم که روز هجر / صد آب برد از قطرهٔ ما گریستن

کاهی نه شد وجود من پی گریهٔ فراق / دارم چو ابر از همه اعضا گریستن

ای پسر از چه رمیدی از ما / باز گو تا که چه دیدی از ما

گفته ترکِ وفا یعنی چه / یافتی نزد دغا یعنی چه

گرچه دور از تو جدا دیدستم / هم بران عهد و مواعیدستم

تو بیک دم زدن ای مه رخسار / گشته چون من از من بیزار

وقتها بزم سخن ساختمی / طرح بیت و غزل انداختمی

من بتو با دلِ ماتم زده / خسته، سوخته، غم زده

بی حجابانه هم از سر ذوق / عرض می داشتمی حالت شوق

هم تو با من بکوشش مستی / عهد و پیمان وفا می بستی

ای چهرهٔ نازکت گل تر / زلفِ سیه تو سنبلِ تر

ای لعل تو سحر ساز کرده / چشمت درِ فتنه باز کرده

زود آی که آتشِ غمم سوخت / وین شعله ز فرق تا قدم سوخت

دور از غم تو باه و زاری / شب یاد کنم ز بیقراری

در هجر تو گاه با دم سرد / این تازه غزل سرایم از درد

تا نہ پنداری کہ خرم میرویم | از وطن با چشم پر نم می رویم
از گداز شعلۂ غم ہمچو شمع | بزم ہا را کردہ برہم می رویم
از فریب مار گیسوے کسے | زین جنان مانند آدم می رویم
خفتہ پاسے چند بر دامان گل | زین گلستان ہمچو شبنم می رویم
شبلیا از گردش گردون دون | دوستان رفتند ما ہم می رویم

اے گل باغ صباحت روی تو | سنبل تر بستۂ گیسوئے تو
دیدہ برہم کے زند از فرط شوق | ہمچو نرگس ہر کہ بیند سوئے تو
چو بہ گلگشت چمن رفتی ز ناز | اے گل تر محو رنگ بوئے تو
سرو در گلشن بہ یک پا ایستاد | بہر تعظیم قد دلجوئے تو

شبلی دل خستہ را دانی کہ کیست؟
او سگے ہست از سگان کوئے تو

از بس بیاد آن قد رعنا گریستیم | بیخود بزیر سایۂ طوبیٰ گریستیم
با سوز سینہ ز اول شب تا دم سحر | چون شمع در فراق تو تنہا گریستیم
مارا ز چرخ چشم وفاے نبودہ است | من بر وفاے سست احبا گریستیم
از سادگی بوعدۂ دونان فریفتیم | اکنون چہ سود گر ہمہ دریا گریستیم
عیبے بزرگ تر ز ہنر در زمانہ نیست | شبلی بحال مردم دانا گریستیم

شد ہواے عرصۂ گیتی برنگ آتشین | از نسیم صبح گردد شعلہ چون مرغ کباب

بتاریخ فلان در روز بهمان | معین شد نکاح عید سامان
کنون در خدمت یاران مشفق | که باشد قول و فعل شان موافق
محبت پیشگان آزرم جویان | براهِ مهربانی گرم پویان
بود عرض از پئ انجاح مقصود | که دو یک روز پیش از روز موعود
شرف بخشند غربت خانه ام را | دهند آبادی ویرانه ام را
ز راهِ لطف کار من بسازند | غریبے را باحسانے نوازند

در مدینه منوره پیش روضهٔ اطهر خواند

اے بکرم کار جهان کرده ساز | مر همه را پیش تو روے نیاز
چون بدرت آمده ام با امید | از کرم خویش مکن ناامید
چون بدرت آمدم امیدوار | سایهٔ لطفے ز سرم بر مدار

کاے رشکِ گل و سمن کجائی — وی تازہ بہارِ من کجائی
بے تو ہمہ شب نآیدم خواب — افسانۂ مرد و زن کجائی

شبلی بغمِ توے سراید
کای راحتِ جان و تن کجائی

باز بہار آمد و گل در چمن — چاک زد از جوشِ طرب پیرہن
بلبلِ خوش لحن نوا ساز کرد — مرغِ چمن زمزمہ آغاز کرد
نیست چو از لالہ و گل جائے سرو — در چمن استاد بیک پای سرو

فخریہ

شیرِ عرینِ سخن درتہ بیان — نادرۂ روزگار شبلیؔ نام آورم

نوید شادی مولوی محمد عمر صاحب

درِ عیش و طرب باز است امروز — جہان را کار با ساز است امروز
متاعِ عیش ہر سو جلوہ گر شد — طرب را روز بازار دگر شد
دگر شد تازہ عہدِ کامرانی — جہان شد وقفِ عیش و شادمانی
چنان ہر کس بجام و بادہ خو کرد — کہ زاہد توبہ بر دستِ سبو کرد
غم از گیتی متاعِ خود برون برد — مگر این مژدہ در گوشِ جہان خورد
کہ آن سرمایۂ فضل و ہنر را — فروغِ دیدۂ معنی ہنر را

قطعه

نامهٔ تشکر و منت پذیری بجناب بیگم صاحبهٔ جزیرهٔ جنجیرہ بر عطیهٔ یک هزار روپیه که بمدرسهٔ دار العلوم ندوه عطا کردند

مشغولِ کارِ مدرسه بودم که ناگهان / دیدم که نامه‌ها ز پَے هم رسیده است

زان جمله هست نامهٔ بے نقش و بے سواد / کز بارگاهِ حضرتِ بیگم رسیده است

از جائے جستم و بگرفتم بدستِ شوق / گویا که خسته ایست به مرهم رسیده است

بر سر نهادم و به ادب بوسه دادمش / مانند تشنه که به زمزم رسیده است

مُهر از سرش گرفتم و از جا در آمدم / چون دیدم این که کاغذِ زر هم رسیده است

نازم که این عطیهٔ فیضِ امیره[1] ایست / کاوازهٔ سخاشش به عالم رسیده است

هر جا که نام او برسید است در جهان / هم فیض او رسیده و توام رسیده است

آن بانوئے خجسته که از فرخ اختری / بامش باوج برشده طارم رسیده است

آئینه را اگر شرفِ دست بوسِ اوست / این فیض هم به خامه و خاتم رسیده است

یارب به ظلِ رحمتِ خویشش نگاه دار / کز ابرِ دستِ او به همه نم رسیده است

[1] اشاره است باسمائے مبارکهٔ خواتین آن خانوادهٔ محترم، نازلی بیگم، عطیه بیگم، امیره بیگم، و فیضی نیز نام خانوادهٔ مذکور است،

ضمیمه

مرثیه

از زبان زهرا بیگم فیضیه، بر سانحهٔ ارتحال مادر محترمهٔ اوشان

۲۷؍فروری سنہ ۱۹۰۹ء

بود بست و ششم د سیزده صد از هجرت
که بزد نقشِ دگر بختِ ستمگارهٔ ما

مهربان مادرِ ما، سایه ز ما[۱]، باز گرفت
آن همایون نفس، آن مونسِ غمخوارهٔ ما

آن که بازیچهٔ ما[۲]، بود کنارهٔ دوشش
آنکه کرد از رگِ جان، رشتهٔ گهوارهٔ ما

آه ازان مهر و محبت که بدش[۳] می نامید
گر کسے گفت، فلان ہست پرستارهٔ ما

خانهٔ دولتِ ما تیره‌تر از شب گشته است
تا برفت آن ششم و سبعهٔ سیارهٔ ما

مادرا! تا بچه حالی؟ که نداری خبرے
زانچه بگذشت به ما و دلِ صدپارهٔ ما

خود همان غازهٔ رنگین که به رویم بستی
حالیا گردِ یتیمی است به رخسارهٔ ما

اختر و مهر و مه و چرخ، همه در کارند
لیک کس می نتواند که کند چارهٔ ما

دهر، هر چند که آراسته بزمی است، ولی
بے تو، با ہیچ نه سازد، دلِ آوارهٔ ما

تا به بینی که فراق تو، چها کرد؟ به ما
گاہے از خلد، برون آے، به نظارهٔ ما

بهر ما، مرگ پدر، مرگ نخستین بوده است
چون روا داشتی این مرگِ دگربارهٔ ما

شبلی این مرثیه گفتم ز زبانِ زهراء
آن که صد لطف عیان داشته دربارهٔ ما

---

۱ سایہ اٹھالینا، ۲ ہمارا [illegible] تھا، ۳ برا نہیں لگتا تھا۔

قطعۂ وداعیہ

کہ بہ عطیہ بیگم ہنگام سفر او شان بسمت یورپ نوشتہ شد

۱۳/اپریل سنہ ۱۹۰۶ء

ای کہ دل بر سفر نہادستی	زود این منزل دراز آئی
ہم بصد جاہ و احتشام روی	ہم بصد گونہ عز و ناز آئی
می روی گرچہ با سر و سامان	بیش ازین ہم بہ برگ و ساز آئی
می روی سوی پیرس و لندن	وز رہ کعبہ و حجاز آئی
رسم و آئین شرع نگذاری	رہ رو جادۂ نیاز آئی
نکتہ پیرای علم و فن باشی	تا بہر پایہ سرفراز آئی
دوستان دیدہ بر رہت باشند	کہ تو ناگہ ز در فراز آئی
"بہ سفر رفتنت مبارک باد	بسلامت روی و باز آئی"
وز پس آمدن بہ اعظم گڈھ	از رہ لطف یکہ تاز آئی